

KNJIŽEVNA ANALIZA ROMANA O LETEĆEM MARTINU DUBRAVKA JELAČIĆA BUŽIMSKOG

Milošević, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:941003>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**KNJIŽEVNA ANALIZA ROMANA
O LETEĆEM MARTINU
DUBRAVKA JELAČIĆA BUŽIMSKOG**

DORA MILOŠEVIĆ

Split, 2022.

Odsjek za učiteljski studij

Integrirani preddiplomski i diplomski učiteljski studij

Hrvatska dječja književnost

**KNJIŽEVNA ANALIZA ROMANA
O LETEĆEM MARTINU
DUBRAVKA JELAČIĆA BUŽIMSKOG**

Studentica:

Dora Milošević

Mentorica:

doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov

Split, srpanj 2022.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. O AUTORU	4
3. <i>SPORTSKI ŽIVOT LETEĆEG MARTINA</i>	8
3.1 <i>Važnost vladajućega režima</i>	10
3.2 <i>Utjecaj vladajućega režima na likove</i>	15
3.3 <i>Intertekstualnost</i>	19
4. <i>BALKANSKA MAFIJA</i>	23
4.1 <i>Prostor i vrijeme</i>	27
4.2 <i>Nasilje</i>	29
4.3 <i>Zagonetke</i>	34
4.4 <i>Intertekstualnost</i>	36
5. <i>MARTIN PROTIV CIA-e I KGB-a</i>	40
5.1 <i>Važnost geopolitičkih ciljeva SAD-a i SSSR-a</i>	42
5.2 <i>Utjecaj KGB-a na likove</i>	45
5.3 <i>Utjecaj CIA-e na likove</i>	49
5.4 <i>Bijeg od obavještajnih službi</i>	55
5.5 <i>Intertekstualnost</i>	57
6. ZAKLJUČAK	62
7. SAŽETAK.....	65
8. ABSTRACT	66
9. LITERATURA.....	67
IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI.....	
IZJAVA O POHRANI DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI.....	

1. UVOD

Prema Stjepanu Hranjecu¹ periodizacija hrvatske dječje književnosti ne bi trebala biti samo kronološke naravi. Za djela hrvatske dječje književnosti potrebno je sagledati na koji način ona preslikavaju društveni sustav i ideologiju koju prikazuju u odnosu na prijašnja razdoblja. Komunistički režim utjecao je na objavljivanje književnosti koja je morala služiti ideologiji u vremenu u kojem je pisana. Dječja je književnost našla svoj put te Hranjec, kao godinu novog smjera književnosti, uzima godinu objavljivanja Kušanove *Uzbune na zelenom vrhu* (1956.). Također, Hranjec (2008: 20) tvrdi da su autori suvremene dječje književnosti tražili književnu slobodu u okviru dječje književnosti. Prema tome, postoje karakteristike koje krasi djela te etape. Autori suvremene dječje književnosti svoja djela grade na dječjoj svakodnevici, a književna zaigranost očituje se u naslovima (Hranjec, 2008: 21). Osim toga, autori ironično pristupaju društvenome sustavu. Zanimljivo je da je djela tih autora teško žanrovski odrediti zbog ispreplitanja elemenata karakterističnih za više žanrova.

U skladu s tim zaključkom, Hranjec² trilogiju Dubravka Jelačića Bužimskoga o letećem Martinu, koja je nastala u razdoblju od 1980. do 1990., svrstava u suvremenu dječju književnost. Također, Hranjec roman *Sportski život letećeg Martina* smješta među djela s fantastičnom strukturom. Takva djela grade se na dvjema stvarnostima, realnoj i onoj izmišljenoj. *Sportski život letećeg Martina*³ i *Martin protiv CIA-e i KGB-a*⁴ nastaju na realnoj društvenoj i političkoj podlozi. Osim toga, realistično se prikazuje Martinova svakodnevica, a posebice u prvome dijelu trilogije kada je prikazana Martinova školska svakodnevica. U tom dijelu autor stvara izmišljeni svijet u kojem Martin leti te letećeg Martina suprotstavlja stvarnome komunističkome režimu. U trećemu dijelu trilogije, izmišljeni svijet samo je pretpostavka, a Martin više ne leti. *Balkanska mafija*⁵ roman je dječje književnosti sa svim karakteristikama detektivskoga romana. Hranjec navodi da je detektivski roman u hrvatskoj književnosti nastao kako bi se potaknula dječja

¹ Matica hrvatska (<https://www.matica.hr/kolo/309/suvremeni-hod-djecje-hrvatske-knjizevnosti-20531/> preuzeto 5. ožujka 2022.)

² Isto.

³ Prvi dio trilogije o letećem Martinu Dubravka Jelačića Bužimskoga.

⁴ Treći dio trilogije o letećem Martinu D. J. Bužimskoga.

⁵ Drugi dio trilogije o letećem Martinu D. J. Bužimskoga.

mašta.⁶ Zbog toga je radnja detektivskih romana napeta i zamršena. Ponovno je radnja drugoga dijela trilogije o letećem Martinu izgrađena na realističnoj podlozi zagrebačke svakodnevice u koju je dodan zločin. Ipak, *Balkanska mafija* nije karakterističan dječji detektivski roman. Nasilje i ubojstvo koji se pojavljuju u romanu, češći su u romanima za odrasle. Zbog toga trilogija D. J. Bužimskoga u potpunosti ne pripada dječjoj književnosti, nego se samo *Sportski život letećeg Martina* može opisati u kontekstu hrvatske dječje književnosti. *Balkansku mafiju* i *Martina protiv CIA-e i KGB-a* obilježava ozbiljnija atmosfera što je u skladu s odrastanjem glavnoga lika. Sukladno tome, humoristični elementi koji su bili prisutni u prvome dijelu nestaju. Navedeno ukazuje da drugi i treći dio trilogije pripadaju adolescentskoj književnosti koja se prema Hameršak i Zima (2015: 342) tek treba izboriti za svoje mjesto kao samostalan književni sustav. Osim toga, navele su da postoje djela koja su namijenjena i djeci i odraslima te istaknule pojam *crossover literature* kao fenomen suvremene književnosti (Molvarec prema Hameršak i Zima, 2015: 239-294). *Crossover* književnost zamagljuje granice između književnosti za odrasle i književnosti za djecu (Beckett, 2017: 1) što je svojstveno trilogiji D. J. Bužimskoga. Najpoznatiji primjer je serijal o Harryju Potteru britanske književnice Joanne Rowling u kojem uživaju čitatelji svih dobi. Klasičan primjer može biti i *Robinson Crusoe* engleskoga pisca Daniela Defoea. Iako se radi o junaku odrasle dobi, smatra se da je djelo namijenjeno djeci.

Zanimljivo je da suvremena dječja književnost zapravo nastaje kao pokret za oslobađanje književnosti od okova režima. Upravo je borba protiv režima i institucija temelj trilogije o letećem Martinu. Ono što u pozadini pokreće radnju romana nastaje na temeljima borbe za slobodnu književnost. Zato će se u ovom radu analizirati kako je autor u svojoj trilogiji o Martinu prikazao kritiku komunističkoga režima. To se posebno vidi u načinu na koji je taj režim iskorištavao lik letećega Martina pa će se na to staviti poseban naglasak u radu. Otkrit će se kako su predstavnici različitih institucija, unutar istoga režima, nepravедno osudili nedužna čovjeka. Osim toga, otkrit će se na koji je način sukob Istoka i Zapada utjecao na Martina te kako je taj leteći mladić pobjegao od okova tuđe ideologije. Predstaviti će se načini na koji je trilogija o letećem Martinu prikazala sukob dobra i zla – pojedinca i režima. Zaključno, trilogija će se prikazati kao svojevrsna kritika vladajućem režimu i ideologije koju taj režim predstavlja. Osim toga, u radu će se osvrnuti na pojavu fenomena *intertekstualnosti* koji je važno obilježje trilogije

⁶ Matica hrvatska (<https://www.matica.hr/kolo/309/suvremeni-hod-djecje-hrvatske-knjizevnosti-20531/> preuzeto 5. ožujka 2022.)

D. J. Bužimskoga. Analizom romana trilogije ukazat će se i na specifične postupke imenovanja likova koji ukazuju na određene društveno-političke probleme kojima se trilogija bavi. Trilogija nosi obilježja različitih književnih žanrova pa će se pokušati odrediti vrste romana u skladu s njihovim obilježjima.

2. O AUTORU

Dubravko Jelačić Bužimski rođen je u Zagrebu 25. ožujka 1948. Potomak je slavne hrvatske plemićke obitelji Jelačić.⁷ On je pripovjedač, esejist, dramatičar, scenarist i romanopisac. Završio je gimnaziju i pravni fakultet, a tijekom života bio je zaposlen u različitim sektorima: od 1977. do 1994. radio je u *Agenciji za marketing Vjesnika* (Visković, 2009-2012: 207), 1995. i 1996. bio je pomoćnik ministra kulture⁸ te se nakon toga zaposlio na *Hrvatskoj radioteleviziji* kao glavni dramaturg (Nemec, 2000: 306). Zanimljivo je da je Jelačić Bužimski jedan od utemeljitelja Glumačke družine *Histrion*. Napisao je zbirke *Okus mesa* (1972.) i *Surove kazališne priče* (1975.), nekoliko novela, a jedna je od njih *Kavez vlažnih figurica* (1971.) (Nemec, 2000: 306) i dramske tekstove: *Gospodar sjena* (1978.), *Poštar zvoni samo jedanput* (1984.) itd. Naklada Đuretić predstavila je knjigu *Gospodar sjena* (2015.) koja sadrži neke od njegovih drama: *Gospodar sjena*, *Preludij za dobre ljude s trga*, *Stanari izgubljenog doma* i *Noćna igra s Jesenjinom*.⁹ Također, 2015. godine objavljeno je njegovo najnovije djelo, zbirka pripovijetki *Nezaboravne priče iz kavane Corso*¹⁰ za koju je Jelačić Bužimski dobio nagradu *Ksaver Šandor Gjalski*.¹¹

Dramski tekst *Gospodar sjena* (1979.) doživio je velik uspjeh (Nemec, 2000: 307). To je groteska u jednom činu, a sadrži elemente detektivskoga romana, fantastike i horora te je pisana u obliku dijaloga između žrtve i krvnika (Nemec, 200: 307). Radi se o razgovoru profesora i studenta, a profesor ima telekinetičku sposobnost da svoju tjelesnu snagu projicira u vlastitu sjenu. Glavni je pokretač radnje u tekstu politički represivni sustav koji nadvladava pojedinca, a likovi izražavaju strah i ugroženost u društvu i takvom sustavu (Visković, 2009-2012: 209). Dramski tekstovi Jelačića Bužimskog bave se egzistencijalnim problemima, likovi u tim tekstovima često su izgubljeni u realnome svijetu, a protagonisti su najčešće intelektualci. Također, u njegovim tekstovima prevladava tragikomičnost kroz koju su prožeti elementi fantastike (Hranjec, 1998: 176). Njegove su drame prevedene na njemački, poljski i engleski

⁷ Proleksis Enciklopedija. (<https://proleksis.lzmk.hr/28966/>, preuzeto 4. ožujka 2022.)

⁸ Prema stranicama Vlade Republike Hrvatske ministar kulture bio je Božo Biškupić (7. studenog 1995. - 27. siječnja 2000.).

⁹ nacional.hr (<https://www.nacional.hr/drama-predstavljena-knjiga-dubravka-jelacica-buzimskog-gospodar-sjena/>, preuzeto 9. travnja 2019.)

¹⁰ jutarnji.hr (<https://www.jutarnji.hr/globus/dubravko-jelacic-buzimskiu-svojim-pricama-evociram-slavni-vladekov-stol-iz-kavane-corso.-mislio-je-da-sam-%E2%80%93-anarhist-175855>, preuzeto 8. svibnja 2019.)

¹¹ dani Gjalskog (<https://danigjalskog.com/glasilo/glasilo2015>, preuzeto 4. ožujka 2022.)

jezik. Osim dramskih tekstova i romana, Jelačić Bužimski okušao se u pisanju televizijskih serija i filmskih scenarija. Napisao je dvije televizijske serije: *Troje u dvorcu* (1978.) i *Razgovor sa sjenama* (1989.), a filmski scenarij napisao je za film *Čovjek koji je volio sprovode* (1989.) (Nemec, 2000: 306).

Jelačić Bužimski, prema nekim izvorima, pripada grupi hrvatskih književnika koje je Branimir Donat nazvao *hrvatskim borgesovcima* u tekstu *Astrolab za hrvatske borgesovce* (Visković, 2009-2012: 208). U tu se skupinu ubrajaju i Pavao Pavličić, Stjepan Čuić, Goran Tribuson itd. (Tolić, 2015: 5). Naziv *hrvatski borgesovci* potječe od književnika Jorgea Luisa Borgesa koji je imao veliku ulogu u svjetskoj književnosti 20. stoljeća.¹² *Hrvatski borgesovci* zapravo su naziv za autore fantastične književnosti koja se javila nakon prve polovice 20. stoljeća. Fantastična je književnost obilježena prikazom događaja koji izaziva čuđenje, nevjericu pa čak i zgroženost čitatelja i lika u djelu. Djelo se udaljava od znanstvene i religiozne slike svijeta. Dakle, umjetnički cilj premješta se s područja lijepoga na područje neočekivanoga i uznemirujućega.¹³ Tijekom 20. stoljeća svjetska fantastična književnost skreće prema nadrealizmu, tzv. magičnome realizmu, čiji je glavni predstavnik u svjetskoj književnosti već spomenuti Borges. Magični je realizam književni smjer u kojem se elementi fantastike provode kroz stvarnost tvoreći cjelinu. Često se ispreplitanjem fantastičnoga i stvarnoga pokušava ukazati na neki postojeći društveni problem.¹⁴ *Hrvatski borgesovci* nailazili su na negativne ocjene kritičara pa je takve ocjene dobio i Jelačić Bužimski za dramu *Izložba ptica* (1973.) koja je imala jasne aluzije na neke od vodećih ličnosti hrvatskog intelektualnog i književnog društva (Visković, 2009-2012: 207). Iako se u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* i *Leksikonu hrvatskih pisaca* može pronaći termin *hrvatski borgesovci* za spomenutu skupinu autora, oko tog naziva postoje brojne polemike i mnogi smatraju da taj naziv nije primjeren (Tolić, 2015: 11). Razlog je tome što se atmosfera u njihovim djelima može opisati kao *kafkijanska* što upućuje na atmosferu karakterističnu djelima Franza Kafke. U njegovim djelima birokracija utječe i nadvladava

¹² booksa.hr (<https://www.booksa.hr/vijesti/sve/knjizevni-koktel-2384>, 17. rujna 2021.)

¹³ Hrvatska enciklopedija (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18967>, preuzeto 4. ožujka 2022.)

¹⁴ Hrvatska enciklopedija (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38004>, preuzeto 4. ožujka 2022.)

pojedina, a pojedinac upada u stanje beznađa, bespomoćan je i izgubljen te odvojen od svijeta.¹⁵ Takvi elementi svojstveni su egzistencijalističkim djelima kakva su djela *hrvatskih borgesovaca*.

Trilogija D. J. Bužimskoga za djecu i mlade već se dvadesetak godina nalazi na popisu lektira za osnovnu školu, a sastoji se od romana: *Sportski život letećeg Martina* (1984.), *Balkanska mafija* (1986.) i *Martin protiv CIA-e i KGB-a* (1988.) (Nemec, 2000: 307). Trilogija o letećem Martinu prikazuje njena glavnoga lika Martina kao *kafkijansku žrtvu*. Njegove sposobnosti vezane su uz prirodu u kojoj se Martin osjeća slobodno i sigurno. U prvome dijelu trilogije *Državni centar za fizičku kulturu* suprotan je Martinovoj slobodi i prikazan je kao nešto opasno i nasilno (Zima, 2011: 249). Slično tome, u trećemu dijelu trilogije obavještajne su službe prikazane kao nešto opasno i nasilno, a one predstavljaju ideologije režima kojima pripadaju. U drugome dijelu trilogije prikazana je bespomoćnost Veronikina oca koji je nedužan čekao suđenje u zatvoru. Institucije i njihovi korumpirani predstavnici nadvladavaju žrtvu, a Martin i Veronika pokušavaju ga spasiti od tragične sudbine koja mu je nepravедno namijenjena. Iako je prava nepravda namijenjena Veronikinu ocu, borba protiv institucija prepuštena je Martinu. Iz navedenoga može se zaključiti da je Martin prava *kafkijanska žrtva* u okviru trilogije, žrtva vladajućeg režima koja ne shvaća na što su sve predstavnici različitih režima i ideologija spremni kako bi ostvarili svoje ciljeve. Put ka njihovim ciljevima upravo je Martin i njegova fantastična sposobnost.

Prije pojedinačne analize romana potrebno je objasniti pojam *ideologija* te ga povezati s književnošću. *Ideologija* je kroz povijest dobivala različita značenja te je bila tema mnogih rasprava. Tako je prema marksističkim teorijama ona lažna svijest koju konstruira neka politička skupina ili viša društvena klasa. Suvremene funkcionalističke teorije nalažu da se radi o konceptu koji pojedincu omogućuje razumijevanje stvarnosti i društvenog sustava u kojem živi.¹⁶ Louis Pierre Althusser bio je francuski filozof koji je objasnio odnos književnosti i ideologije u skladu s marksističkom percepcijom ideologije. Tvrdio je da je književnost samo oblik ideologije, a ne percepcija stvarnosti. Također, naveo je da književnost služi državi što je u skladu sa zabranama književne i umjetničke slobode komunističkih režima. Osim toga, dio je marksističkih filozofa

¹⁵ Hrvatski jezični portal (https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e19hWRE%253D&keyword=kafkijanski, preuzeto 4. travnja 2019.)

¹⁶ Hrvatska enciklopedija (<https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>, 29. svibnja 2022.)

smatrao da je ideologija tvorevina komunističkih režima.¹⁷ Althusser je naveo i da je ideologija utemeljena u državnim institucijama pa represivni državni režim, kakav je u trilogiji D. J. Bužinskoga, silom djeluje na policiju, vojsku, pravosuđe i obrazovni sustav. Može se reći da takav represivni režim djeluje na vrijednosti cijele zajednice, a samim time djeluje na umjetnost i književnost. Već je spomenuto da je suvremena dječja književnost nastala kao pokret oslobađanja književnosti od okova režima zbog čega je trilogija D. J. Bužinskoga svojevrsna percepcija političke i društvene stvarnosti svjetske zajednice za vrijeme Hladnoga rata, a poseban naglasak je na djelovanju institucija unutar Jugoslavije.

¹⁷ UKEssays (<https://www.ukessays.com/essays/english-literature/marxist-studies-of-ideology-english-literature-essay.php#citethis>, 21. svibnja 2022.)

3. SPORTSKI ŽIVOT LETEĆEG MARTINA

Sportski život letećeg Martina roman je napisan u dvadeset poglavlja. Ona nemaju svoje nazive, nego su označena brojkama što je specifično samo za prvi dio trilogije. Radnja započinje *in medias res* iz perspektive prvoga predstavnika *Državnoga centra za fizičku kulturu*. Čitatelj odmah saznaje za Martinovu fantastičnu sposobnost oko koje se gradi zaplet. Svako poglavlje predstavlja neki događaj, a svi su događaji kronološki poredani. Jezik romana jednostavan je te čitljiv publici svih dobi. Roman je prožet humorističnim događajima zbog čega je primjereniji mlađoj publici, a posebno se ističe jezik Martinove papige Falstaffa kao humorističan element. *Sportski život letećeg Martina* karakterizira složena fabula, odnosno ispreplitanje različitih događajnih linija (Peleš, 1999: 87). Istovremeno, čitatelj prati međusobno nadmetanje službenika *Državnoga centra* i njihov utjecaj na Martinov život. Iako je prisutna složena fabula, prvi dio trilogije najjednostavniji je po pitanju sadržaja te je atmosferom najvedriji. Osim toga, broj likova prilagođeniji je dječjoj dobi, a crno-bijela karakterizacija likova dodatno olakšava shvaćanje radnje.

Sportski život letećeg Martina izazvao je brojne rasprave kada je riječ o određivanju vrste romana što je u skladu s Hranjecovim¹⁸ opisom djela suvremene dječje književnosti. Ovaj roman za djecu nastaje ispreplitanjem fantastičnoga i realnoga, a nosi i elemente detektivskoga romana. Roman nastaje na realnim temeljima dječje svakodnevice. Opisana je Martinova svakodnevica te njegova tragična obiteljska situacija. Opisan je djedov život kuhara prije mirovine i način na koji žive. Osim toga, realističan je opis Zagreba u tolikoj mjeri da bi se moglo odrediti kojim su se ulicama Martin, Veronika i zaposlenici *Državnoga centra* kretali. Martinova školska svakodnevica vrlo je bitan realistični element jer se mlađa čitateljska publika može poistovjetiti s Martinovom đaćkom ulogom što potvrđuje primjerenost romana osnovnoškolskoj dobi. Važno je spomenuti ljubavnu priču Martina i Veronike koja napreduje kako likovi odrastaju. Osim toga, temelj zapleta romana način je rada predstavnika komunističkoga režima što se može shvatiti kao još jedan realistični element.

Kao opreku realnome temelju radnje, autor uvodi fantastični element, a to je Martinova nevjerojatna sposobnost skakanja u vis i u dalj, čak dalje i više od svjetskih rekordera. Iako je to

¹⁸ Matica hrvatska (<https://www.matica.hr/kolo/309/suvremeni-hod-djecje-hrvatske-knjizevnosti-20531/> preuzeto 5. ožujka 2022.)

očiti fantastični element, moguće je da u romanu ima još fantastičnih elemenata kao što je neuobičajena djedova snaga. O djedovoj se snazi govori na više mjesta u romanu, ali posebno se ističe djedova reakcija kada je čuo da će Martina zaskočiti dvojica momaka: „Trčao je bez riječi kroz mrak, kao demon, a ne kao čovjek koji prima mirovinu. (...) a nad njim se nadvila čelična ruka njegovog djeda“ (Jelačić Bužimski, 2014: 112). Za djedovu snagu objašnjava se da je stečena godinama provedenim po lukama gdje su se mornari morali koristiti šakama pa čak i kad to nisu htjeli. Međutim, ne može se sa sigurnošću reći je li djedova snaga fantastični element, nego to ovisi o percepciji čitatelja.

Elementi detektivskoga romana nisu potpuno očiti kao što je to fantastični element Martinove sposobnosti skakanja, ali prema Hranjecu (2006: 231-232) ipak postoje. Ti se elementi najbolje vide u gradacijskoj napetosti u odnosu dobra i zla (Hranjec, 2006: 231). Osim toga, djed je u jednome trenutku imao gotovo detektivsku ulogu te je otkrio čime se bavio jedan od predstavnika *Državnoga centra*. Njegova je istraga uključivala uhođenje i praćenje dalekozorom, a posljedica je bila poduzeta akcija protiv zaposlenika *Državnoga centra*. Uz djedovu detektivsku ulogu, nasilje se u romanu može shvatiti kao još jedan od elemenata detektivskoga romana. Opisani elementi potvrđuju da je riječ o rubnome djelu kada je u pitanju žanrovsko opredjeljenje. Iako je zapravo nemoguće odrediti točnu vrstu romana, Hranjec (1998: 174) navodi da je riječ o dječjem akcijskom romanu upravo zbog ispreplitanja opisanih elemenata realnosti, fantastike i detektivskoga romana.

Zanimljivo je da je Jelačić Bužimski svoj roman opisao izrazom *urbana* ili *moderna* bajka.¹⁹ Za razliku od klasične bajke, u modernoj nema vila, vještica i zmajeva, već su glavni likovi stvarni ljudi, a temelj radnje svakodnevni je život suvremenoga čovjeka. Također, radnja se odvija u suvremeno doba s egzistencijalnim temama poput otuđenosti pojedinca od sustava i pojedinčeve želje za slobodom. Osim toga moderna se bajka zasniva na prenesenom značenju i na čitatelju je da otkrije metafore i smisao bajke.²⁰ Termin *moderna bajka* i upotreba moderne bajke kao žanra donosi mnoštvo nedoumica i problema (Zima, 2001: 165), ali kada je riječ o *Sportskom životu letećeg Martina*, problem je lako riješiti. Jednostavno rečeno, prvi dio Bužimskijeve trilogije preopširan je da bi bio bajka. Iako je prema autoru ovo urbana bajka, a

¹⁹ jutarnji.hr (<https://www.jutarnji.hr/globus/dubravko-jelacic-buzimskiu-svojim-pricama-evociram-slavni-vladekov-stol-iz-kavane-corso.-mislio-je-da-sam-%E2%80%93-anarhist-175855>, preuzeto 8. svibnja 2019.)

²⁰ metro-portal.hr (<http://metro-portal.hr/moderne-bajke/88426>, preuzeto 8. svibnja 2019.)

prema Hranjecu (1998: 174) dječji akcijski roman, djelo bi se moglo nazvati i *modernom fantastičnom pričom*. Fantastična priča nastaje iz realističnoga dječjega svijeta u koji se unosi fantastični element (Crnković, 1990: 57-60). Međutim fantastični element tada služi kako bi se prikazale dječje želje, nade, snovi i strahovi. Među najpoznatijim fantastičnim pričama, svakako su priče o Pipi Dugočarapki švedske autorice Astrid Lingren (Crnković, 1990: 62). Fantastične priče o Pipi Dugočarapki temelje se na realnoj dječjoj svakodnevicu uz veliku dozu irealnoga. Važno je naglasiti da se irealno ne odnosi samo na Pipinu fantastičnu snagu, nego i na njen način života. Pipi je živjela sama i radila je što hoće i kad hoće te je čak i odjeću šivala sama. Pipina suprotnost, odnosno realan prikaz djece, bili su Tom i Anika: „Bila su to vrlo dobra, vrlo, vrlo odgojena i vrlo, vrlo poslušna djeca“ (Zalar, 2014: 322). Pipina samostalnost njena je glavna osobina, a prema Diani Zalar (2014: 319) očuvanje te samostalnosti temelji se na Pipinim neograničenim financijama i njenoj fantastičnoj snazi. Pipin je život ogledalo dječjih želja i nadanja s čime se slaže i Zalar: „Djevojčice moje generacije sanjale su da su jake, domišljate, duhovite kao Pipi“ (2014: 314). Kada se uspoređi priča o Pipi s pričom o letećem Martinu, mogu se primijetiti temeljne razlike u odnosu irealnoga i realnoga. Naime, u pričama o Pipi irealno je sredstvo prikazivanja dječjih želja i nadanja, dok je u *Sportskom životu letećeg Martina* irealno sredstvo kojim se kritizira državni režim. Dakle, Pipin svijet zaista pripada djeci, a Martinov svijet zapravo pripada odraslima. Istina je da je u realnu Martinovu dječju svakodnevicu uveden fantastični element, ali u pozadini radnje ne nalaze se dječje želje ni snovi. Prema tome, logičnije je *Sportski život letećeg Martina* svrstati u akcijske dječje romane kako je to napravio Hranjec (1998: 174).

3.1 Važnost vladajućega režima

Kao što je već spomenuto, *Sportski život letećeg Martina* nastaje 1984. kada je današnja Republika Hrvatska bila jedna od država u sklopu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, države koja je bila poznatija pod nazivom *Titova Jugoslavija* (Matković, 1998: 317). Vlast u državi imao je komunistički režim – Komunistička partija Jugoslavije koju je vodio Josip Broz Tito. Komunistički režim spada pod totalitarne diktatorske režime koji ulaze u sve državne organe (Vincetić, 2015: 4). Osim toga, takvi režimi na čelu uvijek imaju karizmatičnoga vođu (Vincetić, 2015: 4), a u Jugoslaviji je to bio Tito. Politika i sport oduvijek su povezani, kako na svjetskoj sceni, tako i u dječjem romanu *Sportski život letećeg Martina*. Sport na velikim

natjecanjima preuzima simbol jedne države, nacije te zabavlja mase – tako su u godinama nakon Prvoga svjetskoga rata međunarodna natjecanja predstavljala sučeljavanje nacija zbog čega sport sve više dobiva na važnosti (Vincetić, 2015: 7). Zaposlenici *Državnog centra*, Masni Dabo i Ljigavi Lobo, potvrdili su da sport ipak predstavlja neku vrstu državne moći na svjetskoj razini: „Dovedite to leteće čudo od djeteta. (...) Svjetski atletski kup mogao bi biti senzacija! S njim bismo mogli postati sila“ (Jelačić Bužimski, 2014: 34). Državne vlasti prepoznale su važnost sporta i uvidjele brojnost sportske publike te je sasvim logično da su sport pokušali okrenuti u svoju korist, čemu svjedoči glavni lik romana *Sportski život letećeg Martina*, Martin.

Državni centar simbol je komunističkoga režima i države u kojoj takav režim vlada, a suprotstavljen mu je sport općenito.²¹ Jasno je da pojedinac ne može nadvladati državno tijelo i da već u startu gubi pa tako ni sport kao zabava ne može nadvladati svoju suprotnost – režim. Martinov djed toga je bio svjestan, iako je njegova snaga bila gotovo fantastična. On je znao koliko je velik Martinov protivnik: „Mi protiv Državnog centra! Ne treba se tome veseliti, Martine – reče djed. Zašto? Zato što borba nije ravnopravna“ (Jelačić Bužimski, 2014: 132). *Državni centar* pokušao je prisiliti Martina da nastupi za svoju državu prikazujući Martinovo sudjelovanje kao njegovu dužnost. Komunistički režim, kojega je predstavljao *Državni centar*, propagirao je rad za opće dobro, ali predstavnici režima redovno su propagandu režima koristili za vlastitu dobit. Prema tome, Martin je trebao svoj talent upotrijebiti za višu društvenu korist, a ne za udovoljavanje svojim željama. Međutim, Dabo, Lobo i Gobo htjeli su Martinov talent upotrijebiti za vlastite ciljeve što je primjer neusklađenosti prakse i teorije u komunističkome režimu. Dijalog Martina i Gobe izvrsno prikazuje sposobnost predstavnika režima da manipuliraju pojedincem:

„Ne znam jesi li ti toga svjestan, ali mi i te kako jesmo. Ti si golem, nevjerojatan kapital.

Dužan si to pokazati, shvaćaš, dužan prema našem sportu, prema Državnom centru za

²¹ Današnja Ruska Federacija i dalje je glavni predstavnik komunističkoga režima te daje brojne primjere o korištenju sporta u svrhu veličanja države i režima. Prema Anti Kneževiću (2021: 1) Ruskoj su Federaciji u povijesti oduzete 43 olimpijske medalje zbog dopinga koji je podupirala država. Najnoviji primjer o dopingu ruskih sportaša nedavni je skandal oko maloljetne ruske klizačice Kamile Valijeve. Takvi primjeri pokazuju da se zlo režima provodi i u stvarnome svijetu te Bužimskijevoj kritici režimu daju novu notu realističnosti i ispravnosti. Kao što ruski sportaši trebaju prijeći ljudske granice mogućnosti, tako bi Martin trebao iskoristiti svoju fantastičnu sposobnost za veličanje režima.

fizičku kulturu (...) i napokon prema cijeloj našoj zajednici, koja ti je sve dala i omogućila“ (Jelačić Bužimski, 2014: 177).

Osim toga, nastavak njihova razgovora potvrđuje da su predstavnici režima u romanu koristili propagandu zajedništva: „ali i tvoj je djed član našeg društva. On bi morao znati koje su obveze svakog pojedinog građanina naše države. Svatko je dužan dati svoj maksimum“ (Jelačić Bužimski, 2014: 177).

Imena likova mogu nositi određena značenja ako su motivirana tuđim obilježjima (Saluan, 2011: 174). U Bužimskijevoj trilogiji o letećem Martinu redovno se može naići na imena koja nose određena značenja kao što su aluzije na postojeći državni režim. Negativne osobine režima predstavljaju se kroz kritiku postupaka svakog od likova koji nosi neko simbolično ime. Saluan (2011: 180) navodi da se u književnosti kritike mogu prenositi putem ismijavanja u komedijama pa se autori, u takvim slučajevima, zapravo rugaju nepravdi o kojoj pišu. Dabo, Lobo i Gobo službenici su *Državnoga centra* te njihova imena nisu simbolična na razini njihova značenja, ali jesu na razini samoga postupka imenovanja tih likova. Naime, Jelačić Bužimski namjerno je predstavnike *Državnoga centra* označio sličnim imenima kako bi pojačao dojam da se radi o uniformiranim predstavnicima komunističkoga režima. Osim toga, na neki se način narugao njihovim postupcima i slabostima. U prilog tome idu dodatci njihovim imenima koji metaforično opisuju kakvim su se nedjelima bavili ili koja im je bila slabost.

Masni Dabo radio je kao „Referent za nove sportske kadrove“ (Jelačić Bužimski, 2014: 26). Njegov je posao bio pronaći nove sportske nade te je u šumi promatrao Martinove skokove zbog čega je radnja romana započela iz njegove perspektive. Pridjev *Masni* dobro se slaže s opisom koji mu je dao pripovjedač, a ukazuje i na slabost koju je imao Dabo. Na početku romana čitatelj saznaje da je Dabo bio glomazan, okrugle glave s očima skrivenim duboko u salu (Jelačić Bužimski, 2014: 7-8). Naime, Dabo se često prejedao pa ga je djed nazvao „debeljko“ (Jelačić Bužimski, 2014: 83), a njegova sklonost prejedanju potvrdila se njegovom reakcijom na djedovu ponudu: „Kolač? – rašire se Dabi oči. Osjeti kako ga veseli žmarci podilaze po trbuhu“ (Jelačić Bužimski, 2014: 31). Autor u situacije u kojima naglašava Dabinu slabost unosi notu humora preko Falstaffova naglaska: „On pruži tanjur Dabi koji odmah odgrize veliki zalogaj. (...) Debeli gost zadovoljno je mljackao. Falstaff se nakostriješi na prozorskom oknu, strese glavom i zakriješti glasno: *GRRRozno*“ (Jelačić Bužimski, 2014: 33). Još jedan primjer uvođenja humora situacija je koja se dogodila tijekom konferencije *Državnoga centra* u hotelu *Palača*. Dabo i

Gobo trebali su dijeliti diplome uspješnim sportašima. Djedov dobar prijatelj radio je u *Palači* kao kuhar te je, na nagovor djeda, podvalio Dabi laksativ u jelo. Djed se obračunao s Masnim Dabom tako što je iskoristio njegovu slabost prema hrani i njegov je plan uspio: „dohvati nož i vilicu i krene na svoj najmiliji posao. (...) Dabo je već slasno trpao velike zalogaje u usta. (...) Neumjeren je – reče djed“ (Jelačić Bužimski, 2014: 130-132). Istovremeno je Martin gledao svečanu dodjelu na televiziji: „Martin primijeti kako se velika mrlja širi na stražnjem dijelu Dabinih hlača. (...) Martin se sruši na pod od smijeha“ (Jelačić Bužimski, 2014: 138). Pripovjedač se narugao Dabinoj slabosti, ali opisao je i Dabin odnos prema poslu. Čitatelj u razgovoru Gobe i Dabe saznaje da je Dabo na prijevaru uzeo novac od *Državnog centra*, a Gobo ga je tim saznanjem ucijenio kako bi prevarili Lobu.

Ljigavi Lobo radio je kao „Glavni koordinator za atletsku problematiku“ (Jelačić Bužimski, 2014: 28) te je u hijerarhiji moći *Državnoga centra* bio jedno mjesto iznad Masnoga Dabe. O nedjelima Lobe čitatelj saznaje u razgovoru Dabe i Gobe pa je, prema Gobinim riječima, Lobo potrošio novac *Državnoga centra* koji je bio namijenjen nabavi nove sportske opreme. Osim toga, djed je preuzeo gotovo detektivsku ulogu te je tri dana uhodio Lobu. Saznao je da je Lobina slabost novac te da se bavio sumnjivom preprodajom deviza, a novce je držao u „običnoj, ženskoj, svilenoj čarapi“ (Jelačić Bužimski, 2014: 150). Akcija koju su djed, Martin i Falstaff poduzeli protiv Lobe ponovno je humoristično napisana. Svatko je imao svoj zadatak, Martin je pozvonio Lobi, a najbitniji igrač u akciji bio je Falstaff s kojim je djed razgovarao kao da ga papiga može razumjeti: „Ondje je čarapa. Razumiješ? ČA-RA-PA“ (Jelačić Bužimski, 2014: 155). Falstaff je poletio na Lobin prozor, a djed ga je gledao kroz dalekozor. Napetost djeda osjeća i čitatelj jer ga je papiga s Lobina prozora gledala kao da ne zna što treba napraviti: „Što stojiš, glupane jedan engleski? Hajde, uzmi čarapu, uzmi“ (Jelačić Bužimski, 2014: 156). Taj šaljivi događaj poslužio je i kako bi se dodatno pojačala djedova pravednost te kako bi se potvrdilo da je djed častan čovjek. Novce nije zadržao za sebe, pustio je Falstaffa da preleti preko parka i, na oduševljenje svih ljudi koji su se nalazili u parku, pusti novčanice da padaju. Osim toga, Falstaff je zakriještao: „Lova do krova! Navali narode – lova do krova“ (Jelačić Bužimski, 2014: 160). Tu ga je rečenicu naučio djed te se može shvatiti kao pokušaj imitiranja fraza koje su bile uobičajene za politički jezik komunističkoga režima. U istom se događaju metaforično spominje *Knjiga o džungli*: „Djede, (...) koji put mi se čini da razumije sve što mu kažemo. – Ako je Mogli razumio Bagiru, zašto Falstaff ne bi tebe ili mene“ (Jelačić Bužimski, 2014: 159). Tim

se *interliterarnim* citatom želi ukazati na Falstaffovu ulogu u djelu. Mora se definirati jasna razlika uloga životinja u svijetu *Knjige o džungli* te papigine uloge u *Sportskom životu letećeg Martina*. Naime, u *Knjizi o džungli* glavni su likovi životinje²² koje su potpuno personificirane, a njihov svijet metaforično predstavlja svijet ljudi. Za Falstaffa se ne može reći da je glavni lik romana niti da je podlegao potpunoj personifikaciji. Zato bi se moglo reći da je autor namjerno odabrao papigu kako bi mogao iskoristiti sposobnost te životinje da nauči oponašati govor ljudi. Zaključno se za šaljivu zgodu o akciji protiv druga Lobe može reći da je to jedini put da je predstavnik režima, koji treba služiti propagandi zajedništva, zaista radio za zajednicu iako protiv svoje volje. Osim toga, tom se događaju sigurno mogu nasmijati čitatelji svih dobi. Treba napomenuti da su se takvi, smiješni događaji, pojavljivali jedino u prvome dijelu trilogije, a ostali su dijelovi ozbiljniji i mračniji.

Treći predstavnik režima i zaposlenik *Državnoga centra* bio je *Mračni Gobo*. Nalazio se na vrhu hijerarhije moći *Državnoga centra* te je radio kao direktor. U romanu se prikazuje kao lik sa pretjeranom željom za kontrolom drugih - postavio je uređaje za prisluškivanje u Dabin i Lobin ured te se činilo da zna sve o svima: „Pred tim malim čovjekom i njegovim okruglim naočalama kao da se ništa nije moglo sakriti“ (Jelačić Bužimski, 1995: 93). Osim ureda dvojice službenika kojima je bio nadređeni, uređaje je za prisluškivanje postavio i u uredima koji su mu bili zanimljivi. Korištenje uređaja za prisluškivanje bilo je sredstvo kontrole službenika *Državnoga centra*, kao što su ucjena i prisila bile sredstva kontrole Martinove slobode. Dodatak *Mračni Gobo* je dobio zbog svoga karaktera, a čini se da su ga se službenici *Državnoga centra* bojali: „Sad ga *on* zove u svoju kancelariju! *Zašto, zašto do vraga*“ (Jelačić Bužimski, 1995: 88). Koliko mu odgovara dodatak *Mračni* najbolje se vidi u njegovoj odluci o Falstaffovoj sudbini koja je bila odgovorna za najmračniji događaj ovog dijela trilogije: „Možda će mu uskoro nedostajati zauvijek? rekao je Gobo smrknuto i tiho. – Treba ga kazniti da zapamti za cijeli život“ (Jelačić Bužimski, 1995: 177). Zanimljivo je da Gobo nije bio zadovoljan svojim poslom. Njegov je dječji san bio posao policajca: „Umjesto da završim na nekom kriminalističkom odjelu, eto, vidite, zapao me *Državni centar za fizičku kulturu*. Što se može? Što je, tu je“ (Jelačić Bužimski, 1995: 97). Moglo bi se reći da je Gobo svoje policijske ambicije ostvarivao uhođenjem i prisluškivanjem svojih podređenih. U *Državnome centru* za moć borio se i Lobo zbog čega je

²² Uz životinje glavni je lik radnje dječak Mowgli.

htio sakriti otkriće o Martinu od Gobe. U jednom od njihovih razgovora saznaje se da Gobo nije završio srednju školu, a ni fakultet, ali da je diplomu imao. Lobo je otkrio da je njegova diploma falsificirana te da je diplomu „potpisao“ pokojni dekan: „U vezi s vašom lažnom diplomom, već dugo znam sve. Sad smo kvit“ (Jelačić Bužimski, 1995: 189). Naime, Gobo je znao za Lobine financijske malverzacije, a Lobo je znao sve o Gobinu lažnom školovanju. Ironično, razmjena znanja o njihovim zločinima dovela je do zajedničkoga rada trojice predstavnika režima. Zaključno se o trojici službenika *Državnoga centra* može reći da predstavljaju službenike režima koji ne vole svoj posao niti ga obavljaju. Prema tome, ne služe zajednici niti rade za njen dobitak, već rade isključivo za individualne ciljeve. Prikazane slabosti i zločini trojice predstavnika režima aluzija su na korumpirane službenike komunističkih institucija. Osim toga, aluzije na komunistički režim vidljive su u radu zaposlenica *Državnoga centra*: ispijale su kave, čitale novine, rješavale križaljke, lakirale nokte i u radno vrijeme odlazile su na tržnicu (Jelačić Bužimski, 1995: 22).

3.2 Utjecaj vladajućega režima na likove

Komunistički režim utječe na sve, pojedince, društvo i državne organe. *Sportski život letećeg Martina* svojevrsna je kritika takvom načinu vladanja državom (Zima, 2011: 249), a kao i u ostalim djelima Jelačića Bužimskoga, pokretač radnje politički je represivni sustav (Visković, 2009-2012: 209). U romanu su predstavnici režima imali višestruk utjecaj na Martinov život. Sve su radnje *Državnoga centra* bile usmjerene na njega i na ono što mu je bilo najbitnije: na djeda, Veroniku, papigu Falstaffa i njegove ocjene. Utjecaj *Državnog centra* na Martina bio je potpuno negativan te se Martinov život promijenio nakon što ga je Masni Dabo vidio kako skače u šumi. Iako je posao *Državnoga centra* započeo bezazleno, postupno su svi postupci bili usmjereni protiv Martina jer se usudio suprotstaviti željama i interesima režima. Martinovo odbijanje sudjelovanja u planovima *Državnoga centra*, Dabo, Lobo i Gobo protumačili su kao Martinovu ravnodušnost prema zajednici.

Promjene na glavnome liku uočavaju se već pri prvom posjetu *Državnome Centru* jer se on, gledajući portire i uočavajući njihovu strogu i neugodnu narav, prisjećao ljudi u državnim ustanovama koji su, gotovo uvijek, bili neljubazni. Martinovo prisjećanje ponašanja portira u državnim ustanovama može se protumačiti kao otvorena kritika takvim zaposlenicima. Zapravo se kritizira njihov odnos prema radu i ustanovi za koju rade jer su portiri prve osobe s kojima

posjetitelj neke ustanove dolazi u kontakt. Martinov prvi posjet *Državnome centru* započeo je negativno: „Pogledao je prema portirskoj kućici iza čijeg stakla su na nj gledala dva mrka i zlovoljna oka. (...) Portir ne odgovori odmah već ga odmjeri od glave do pete. Neprijateljstvo u njegovim očima nije se izgubilo“ (Jelačić Bužimski, 1995: 45-46). Kako je posjet *Državnome centru* započeo, tako se i završio te pokrenuo lavinu događaja i promjena u Martinovu životu. Istoga je dana Martin prvi put osjetio mržnju prema Dabi koji mu je tada službeno zaprijetio: „Zapamtit ćeš dan kad si se narugao Dabi. Lijepu si mi kašu skuhaš, znaš. Ali skuhat ću i ja tebi“ (Jelačić Bužimski, 2014: 63). Martin tada prvi put osjeća strah jer se osjeća nesigurno u svijetu odraslih koji su za novac, slavu i moć spremni nauditi ljudima. Predstavnici *Državnoga centra* poduzeli su sve što je u njihovoj moći kako bi Martina odvojili od njegove svakodnevice. Drugim riječima, Martina su odvojili od svega što mu je davalo osjećaj sigurnosti kako bi ga prisilili na suradnju. Prema tome, Martinov se strah od svijeta odraslih pokazao potpuno ispravnim.

Martin i Veronika vrijeme su provodili u šumi gdje se Martin osjećao najsigurnije. Međutim, iz grmova su ih promatrali Dabo i Gobo pa čitatelj, iz Lobinih riječi, saznaje na što su sve zaposlenici *Državnoga centra* spremni kako bi ispunili svoje ciljeve i zadovoljili interese režima. Manipulacija i prisila Martina na sudjelovanje u *Svjetskome atletskome kupu* započela je Dabinim riječima: „Morate saznati tko je ona, kako se zove i gdje stanuje“ (Jelačić Bužimski, 2014: 76). *Državni centar* svoju je misiju započeo u Martinovoj školi u čemu se vidi gradacija u ozbiljnosti i surovosti postupaka zaposlenika *Državnoga centra*. Martin je prikazan kao učenik odlikaš kojemu je stalo do ocjena, a nakon Lobina posjeta školskome direktoru, Martinu su se počele događati neugodne stvari. Utjecaj režima na školski sustav jasno je vidljiv u promjenama Martinovih ocjena, ali i u promjenama u ponašanju profesora prema Martinu: „Hladno i mrzovoljno ga je gledala bez riječi i bez želje da mu pomogne. Upravo je to Martina najviše i začudilo. Ona je ipak davala upute ali sada je šutjela“ (Jelačić Bužimski, 2014: 104). Martin je bio bespomoćan i nije se mogao boriti protiv odluka direktora i profesora, a nije mogao utjecati na svoje ocjene pa čak ni kad je cijeli razred stao na njegovu stranu: „Martin ima pravo! Niste to predavali! Nismo to učili“ (Jelačić Bužimski, 2014: 105). Zapravo se školski direktor, uz zaposlenike *Državnoga centra*, prikazuje kao jedan od službenika režima. Istu propagandu kojom se vode Dabo, Lobo i Gobo, predstavljaju riječi direktora: „Svi mi od tebe nešto očekujemo. Normalno je da se od talentiranih ljudi mnogo toga očekuje. (...) Razmisli, jer školska godina je pri kraju“ (Jelačić Bužimski, 1995: 145-147). U tom trenutku čitatelj zna više od Martina - Lobo

je posjetio školskoga direktora i obavijestio ga o Martinovoj fantastičnoj sposobnosti. Školski je direktor, „uz obećanja da im ispuni neke molbe“ (Jelačić Bužimski, 1995: 146), nagovorio Martinove profesore da mu daju negativne ocjene.

Osim Martinovih ocjena, na meti *Državnoga centra* našla se ljubavna veza Martina i Veronike. Veronika je počela izbjegavati Martina, a on je ubrzo saznao da je Veroniki ponuđena stipendija za školu u Beču. Veronikina promjena posljedica je utjecaja *Državnoga centra* na *Zavod za veze s inozemstvom*. Kako bi Martina socijalno izolirali i odvojili od Veronike, *Zavod* joj je ponudio stipendiju. Osim toga, prvi je dogovor bio da će se raditi o tri mjeseca boravka u Beču, a to je produženo na pet mjeseci kako bi Martin što dulje bio bez Veronikine podrške i pomoći. Za *Državni centar* Veronika je bila kolateralna žrtva: „Danas je za vrijeme sastanka primijetio da je Veronika vidno oslabjela, da su joj na licu jagodice iskočile u oči, uvijek pune svijetlog zelenila, bez sjaja i radosti“ (Jelačić Bužimski, 1995: 169). *Državni centar* iskoristio je i fizičko nasilje kao prijetnju i sredstvo prisile Martina na sudjelovanje u *Svjetskom atletskom kupu*. Potkupili su dvojicu momaka da pretuku Martina te bi u tome uspjeli da se nije pojavio djed. Kada je djed pretukao dvojicu momaka, u njemu se probudila želja za osvetom. Bilo je vrijeme da uzvrate Dabi i *Državnome centru*. Iako je djedova izjava umirila Martina, osjetio je bijes: „Htio je vidjeti kako neka jaka šaka udara Masnog Dabu usred salasta lica (...) to bi ga ispunilo zadovoljstvom. Želio je vidjeti Dabu kako krvari“ (Jelačić Bužimski, 1995: 118). Taj je citat prvi od mnogobrojnih koji ukazuju na Martinovu promjenu u emocionalnom smislu, a mržnja i bijes osjećaji su koje nijedno dijete ne bi trebalo osjećati. Postupci protiv Martina, nažalost, ne staju ni nakon brutalnoga napada dvojice visokih momaka. Razgovor Martina i druga Gobe u *Državnome centru* jedan je od važnijih. Naime, Gobo je tražio da Martin ispuni svoj dug prema domovini kako bi se mogle popraviti njegove ocjene. To je primjer utjecaja režima na školski sustav, ali i primjer svemoćnosti režima i njegovih predstavnika u odnosu na pojedinca. Gobina ucjena dovela je Martina u bezizlaznu situaciju u kojoj mu postaje jasno da je borba nemoguća. Martinu je suprotstavljen režim i sustav institucija koje ga predstavljaju.

Jedan od najsurovijih događaja u djelu vremenski je smješten na dan Veronikina odlaska u Beč. Kada se Martin vratio kući, pronašao je djeda vezanoga za stolicu, a od Falstaffa nije bilo ni glasa dok Martin nije ušao u sobu: „Tad Martinu zapne krik u grlu. Na njegovom krevetu, malo zaklonjen jastukom, nepomično je ležao Falstaff. I sitan trag krvi, što mu je izlazio iz kljuna, ostavio je crvenu mrlju na bijeloj jastučnici“ (Jelačić Bužimski, 1995: 189). Taj citat

ukazuje na jedan od mračnijih događaja u djelu. Na pomalo brutalan način Jelačić Bužimski upućuje kritiku komunističkom režimu i njegovim organizacijama koje mogu biti okrutne i opasne, a sve zbog moći i slave koju donosi sport kao predstavnik države. Ubojstvo Falstaffa promijenilo je djeda i izazvalo njegovu burnu reakciju. Otišao je u *Državni centar* te Gobi omotao telefonsku žicu oko vrata. S obzirom na to da je djed prikazan kao lik kojemu je čast na prvome mjestu, ne iznenađuje što djed nije skrivao svoj identitet niti se suprotstavio uhićenju. Posljedica je toga događaja bila Martinova potpuna otuđenost i izoliranost: Veronika je otišla u Beč, djed je završio u zatvoru, a Falstaffa više nije bilo. Taj je trenutak ključan za promjenu Martinovih stavova i shvaćanja da ga je režim pobijedio:

„Martin je ostao bez najdražih. Veronika u Beču! Falstaff u zemlji ispod bora! Djed na miliciji! A u školi četiri jedinice koje više ne može ispraviti! (...) Njegov svijet je bio srušen, zgažen. On je bio poražen“ (Jelačić Bužimski, 1995: 204).

Postupci predstavnika *Državnoga centra* doveli su do Martinova pristanka i nastupa na *Svjetskome atletskome kupu*. *Državni centar* već je imao sve njegove podatke spremne za registraciju što je dokaz da nisu namjeravali prestati s napadima na Martina dok se ne odluči natjecati. Događaji koji su uslijedili nakon Martinova pristanka pokazuju kako funkcioniraju ustanove komunističkoga režima, odnosno, pokazuju da sve ustanove funkcioniraju unutar jednoga sistema koji služi režimu. Školski problemi riješili su se jednostavnim pozivom Gobe direktoru te se Martinu garantiralo ispravljanje jedinica u petice, ovisno o njegovu uspjehu u kupu. Osim toga, Martinov uspjeh u kupu osiguravao je i djedovu slobodu. U hotelu u kojem su odsjeli svi sportaši Martin se osjećao kao da je zatočen te započinje njegov put prema onome što Hranjec (2006: 232) naziva „metaforom za superiorno uzdignuće nad zemaljskim baletom“. U tim trenucima *Knjiga o džungli* više nije bila sredstvo naglašavanja odnosa dobra i zla u romanu, već služi kao Martinov putokaz prema slobodi (Hranjec, 2006: 232). Kao i Mowgli, Martin se prisjetio osjećaja sigurnosti koji mu je davala šuma:

„Najednom su mu pred očima izronila krupna slova jedne pjesme iz *Knjige o džungli*. (...) Kao u bunilu izgovarao je Kiplingove stihove: *Dosta mi je užadi i lanaca. Sjećam se onoga što sam bio. Sjećam se svojih starih snaga i šumskih podviga. Neću prodavati svoja leđa čovjeku za snop šećerne trske*“ (Jelačić Bužimski, 2014: 219).

Martin je dva puta pao ispod letvice na što su predstavnici *Državnoga centra* loše reagirali: „Igraš se sa životom, mali majmune. Igraš se našim životima, ali platit ćeš svojim, je li ti jasno“ (Jelačić Bužimski, 1995: 226). Dabine riječi ukazuju da zaposlenici državnih institucija nisu imuni na propagandu zajedništva. Hoće se reći da i njihovi životi pripadaju režimu te trebaju služiti interesima države, isto kao i Martin. Radnja romana tada dolazi do gradacijskoga vrhunca, sve negativno što se dogodilo nakupilo se u Martinu, a oslobađanje od mržnje prema zaposlenicima *Državnoga centra* pružilo mu je osjećaj slobode: „Osjećao je kako su mu noge lake u sprintericama, kako mu je tijelo lagano, kao da je najednom bez težine“ (Jelačić Bužimski, 1995: 228). Publika je duboko uzdahnula, a Martin se vinuo visoko u zrak – Zagreb mu je ležao na dlanu. Njegov let može se shvatiti kao Martinova pobjeda službenika *Državnoga centra*, odnosno pobjeda pojedinca, a poraz vladajućeg komunističkog režima i njegovih predstavnika. Glavni lik Bužimskijeve trilogije postao je *leteći Martin*.

3.3 Intertekstualnost

U Bužimskijevoj trilogiji redovno se spominju drugi književnici i njihova djela, a osim toga spominju se i druge umjetnosti kao što je glazba. Autor se drugim djelima i umjetnostima koristi kako bi dodatno naglasio ono što mu je u određenom trenutku važno, bilo da se radi o pojačavanju napetosti ili o izazivanju čuđenja kod čitatelja. Prema Dubravki Oraić Tolić (1990:5) svi tekstovi imaju dvije osnovne orijentacije, a to su orijentacija na prirodni jezik ili zbilju što autorica opisuje unutar pojma *transtekstualnost* te orijentacija na tuđe tekstove što je opisano unutar pojma *intertekstualnost*. Književnu kulturu postmodernizma obilježila su književna djela koja svoje tekstove koriste za komunikaciju s drugim književnim djelima, ali i djelima drugih umjetnosti (Oraić Tolić, 1990: 5). Taj je fenomen Oraić Tolić (1990: 5) prikazala kao fenomen *citatnosti* unutar *eksplicitne* ili *izravne intertekstualnosti*. Fokus je takvih djela prenošenje svijeta u književnome djelu kroz stvarni život (Oraić Tolić, 1990: 27). Citati u Bužimskijevoj trilogiji obradit će se prema terminologiji citata po vrsti podteksta koju je iznijela Oraić Tolić, u onoj mjeri u kojoj je potrebno da se spomenu citati koji se pojavljuju u trilogiji. Za Bužimskijevu trilogiju važni su *interliterarni*, *intermedijalni* i *izvanestetski* citati te se u pravilu takvi citati pojavljuju u svim dijelovima trilogije. *Interliterarnim* citatom citira se drugi književni tekst tako da se spominje djelo, pisac ili kakva druga bitna značajka citiranog književnog teksta, *intermedijalnim* citatom citira se neka druga umjetnost kao što je glazba, a *izvanestetskim* citatom

citiraju se neki neumjetnički tekstovi (Oraić Tolić, 1990: 25). *Izvanestetske* je citate moguće dalje podijeliti na *interverbalne*, *interlingvalne* i *citrate života* (Oraić Tolić, 1990: 23). Osim toga, u trilogiji se pojavljuju i citati unutar *implicitne* ili *neizravne intertekstualnosti* koji su zapravo aluzije na neka djela ili osobe.

U *Sportskom životu letećeg Martina* simbolično je ime dobio Martinov ljubimac, papiga Falstaff. O povezanosti Falstaffa i Shakespearea čitatelj saznaje u dijalogu Dabe i dječaka koji ga je doveo do mjesta na kojem je Martin provodio svoje slobodno vrijeme: „Samo mu povremeno još pobjegne koja materinska riječ. Zovemo ga, u stvari, Martin ga zove Falstaff, jer je kao i Shakespeareov junak“ (Jelačić Bužimski, 1995: 12). Lik Falstaffa pojavljuje se u komedijama Williama Shakespearea te Jelačić Bužimski koristi lik papige kako bi u svoje djelo unio elemente humora kroz *interliterarne* citate. Objašnjava se da je Martinova papiga Falstaff „ispao iz autobusa engleske kazališne družine. (...) Bio je pijan i pao je, Martin ga je našao i izliječio. Onda više ne pije. Naučio je i naš jezik“ (Jelačić Bužimski, 1995: 12). Zahvaljujući svome engleskome podrijetlu, Falstaff se koristio stranim riječima u svome govoru: „Hej, Martine, Martine, što to radiš, *crazy sine?* (...) Hajde, hajde, *try*, Martine, *try*“ (Jelačić Bužimski, 1995: 13). Falstaffove riječi na engleskom jeziku primjer su *interlingvalnih izvanestetskih* citata kojima se citiraju drugi jezici (Oraić Tolić, 1990: 25) što je karakteristično za sve dijelove Bužimskijeve trilogije. Pogotovo se u *Balkanskoj mafiji* i u *Martinu protiv CIA-e i KGB-a* pojavljuje uporaba engleskoga jezika u dijalozima likova. Falstaffovu komičnu sličnost sa istoimenim junakom Shakespeareovih komedija Jelačić Bužimski pojačao je kroz Falstaffovu naklonost Veroniki. Martin, Veronika i Falstaff provodili su slobodno vrijeme u šumi, a u jednom je događaju Falstaff zakriještao: „*Frailty, thy name is woman*“ (Jelačić Bužimski, 1995: 68). Jedina napomena autora koja se može pronaći u trilogiji, odnosi se na prijevod Falstaffove rečenice koji glasi: „Oh slabosti, ime ti je žena“ (Jelačić Bužimski, 1995: 68). Osim što se radi o očitome *interlingvalnome* citatu, riječ je i o aluziji na događaje Shakespeareove komedije *Vesele žene Windsorske*. U *Veselim ženama Windsorskim* Falstaff je bio posebno naklonjen dvjema ženama te im se neuspješno udvarao (Hanas, 2014: 22-24). Osim toga, lik papige uveden je kako bi se još realističnije prikazala dječja narav kroz ljubav prema ljubimcima. Ubojstvo papige, koje se dogodilo nešto kasnije u romanu, poslužilo je kao način pojačavanja dojma o surovosti postupaka predstavnika režima.

U *Sportskome životu letećeg Martina* često se spominje djelo *Knjiga o džungli* kao Martinova najdraža knjiga: „Obožavao je Bagiru, crnu panteru, i Balua, dobroćudnog medvjeda, dok je Šir Kan bio zlo kome se trebalo uvijek suprotstavljati“ (Jelačić Bužimski, 1995: 40). Osim što je očiti *interliterarni* citat, *Knjiga o džungli* napisana je sa sličnom crno-bijelom karakterizacijom likova koja se pronalazi u *Sportskom životu letećeg Martina*. Pritom su dječak Mowgli, pantera Bagira i medvjed Balu predstavljali skupinu dobrih likova, a zlo je predstavljao tigar Šir Kan. U *Sportskom životu letećeg Martina* Martin, Veronika i djed predstavljali su dobre likove, a suprotstavljeni su im Masni Dabo, Ljigavi Lobo i Mračni Gobo. Dabo, Lobo i Gobo provodili su volju *Državnoga centra* koji je služio interesima komunističkoga režima u romanu. Prema tome, apsolutno zlo u *Sportskom životu letećeg Martina* predstavljao je komunistički režim, dok je u *Knjizi o džungli* zlo predstavljao tigar Šir Kan. Postojanje isključivo dobrih i loših likova potvrđuje da je u romanu prisutna crno-bijela karakterizacija likova koja služi naglašavanju problema u romanu i u stvarnosti (Hranjec, 1998: 176).

Od ostalih *interliterarnih* citata u romanu, ističe se djelo *Cyrano de Bergerac* čiji je autor Edmond Rostand. To je kazališna drama u pet činova koja opisuje život istoimenog glavnog lika drame. Za *Sportski život letećeg Martina* ta je drama važna zbog osobina koje je posjedovao Cyrano, a s kojima se poistovjećuje djed. Cyrano je bio ponosan lik te je najviše cijenio svoju neovisnost i slobodu, a najveći strah predstavljala mu je eventualna ovisnost o drugima.²³ Djed se poistovjetio s Cyranovom borbom za slobodu jer je Martinova sloboda bila ugrožena zbog ciljeva *Državnoga centra*. Zbog toga je djed citirao jednu od Cyranovih rečenica: „Znam da podleći ću kad se umorim. Ali ništa zato. Ja se borim, borim, borim“ (Jelačić Bužimski, 2014: 132). Zanimljivo je da je utjecaj *Državnoga centra* doveo do doslovnoga oduzimanja slobode djedu. Zbog postupaka Daba, Lobe i Gobe djed je prvo postao zatvorenik vlastita bijesa, a zatim je postao i policijski zatvorenik.

Prema Oraić Tolić (1990: 29) *izvanestetski* citati ne pojavljuju se u svim tekstovima te ih je načelno teško protumačiti. *Interverbalni izvanestetski* citati su oni u kojima se citira neki nekniževni tekst kao što je to novinski članak, reklama ili neka mudra izreka (Oraić Tolić, 1990: 23). *Citati života* kao *izvanestetski citati* očituju se u pojavljivanju stvarnih civilizacijskih karakteristika. Drugim riječima, pojava *citata života* označava trenutke radnje sa specifičnim

²³ CurrentLiterature (<https://www.actualidadliteratura.com/bs/cyrano-de-bergerac-herojska-drama-edmond-rostand/>, 25. ožujka 2022.)

odnosom fikcije i zbilje (Pejičić, 2018: 19) kao što su osobine vladajućega komunističkoga režima u prvome dijelu Bužimskijeve trilogije. Uvođenje raznih državnih tijela kao što su *Državni centar za fizičku kulturu* ili *Zavod za veze s inozemstvom* aluzije su na stvarna državna tijela koja su postojala unutar država s komunističkim režimima. Osim toga, ta se tijela u romanu koriste za pojačavanje osjećaja zajedništva koji je važno obilježje komunističkoga režima. Uporabom obilježja karakterističnih za stvarne režime, briše se granica stvarnosti i događaja u romanu što se može protumačiti kao citiranje stvarnosti ili kao *citata života*. Osim toga, Hranjec (1998: 177) navodi da je u romanu predstavljen tzv. birokratski jezik koji se koristio u dijalozima predstavnika *Državnoga centra*. Birokratski jezik najviše se očitovao uporabom riječi *drug*. Tako Lidija Bakota (2016: 12) navodi da se ta riječ koristila u političkim organizacijama, a najviše za oslovljavanje na službenome mjestu. Jelačić Bužimski koristio je istu riječ u svim dijelovima trilogije, a u drugome je dijelu Martin čak oponašao birokratski jezik državnih službenika. Osim obilježja vladajućega režima koji ukazuju na vremenski okvir trilogije, autor spominje razne sportaše koji su nastupili na *Svjetskome atletskome kupu*. Imena i prezimena sportaša nisu napisana metaforično, nego se sportaši i njihovi rezultati navode onakvi kakvi su zaista bili. Jedan od sportaša koji se spominje je Bob Beamon koji je 1968. nastupio na Olimpijskim igrama u Ciudad Mexicu i zaprepastio javnost čudesnim skokom od 8,90 metara.²⁴ Martinova mjerenja na početku romana pokazala su da je Martin skočio 9 metara u dalj te je postalo jasno zašto je *Državni centar* bio toliko uporan s namjerama da se Martin natječe na *Svjetskome atletskome kupu*. Jelačić Bužimski spominje i Kineza Zhua Jianhua koji je 1983. skočio 2,38 metara u vis²⁵, a Martin je skočio 2,50 metara. S obzirom na to da je autor uveo stvarna mjerenja poznatih sportaša dvadesetoga stoljeća, njihovi se rezultati i imena mogu shvatiti kao *izvanestetski citati života* koji dodatno brišu granicu između stvarnoga svijeta i svijeta Bužimskijeve trilogije. Od ostalih sportaša, unutar *citata života*, većinom se spominju sportaši koji su nastupili na Olimpijskim igrama u Los Angelesu 1984., a to su: Carl Lewis, Calvin Smith, Tyke Peacock, Dwight Stones, Jason Grimes i Mike Conley. Ti su sportaši nastupili na *Svjetskome atletskome prvenstvu* 1893. i dominirali su u skakačkim i šprinterskim disciplinama.²⁶

²⁴ Britannica.com (<https://www.britannica.com/sports/long-jump>, 5. ožujka 2022.)

²⁵ thatsmags.com (<https://www.thatsmags.com/beijing/post/14050/this-day-in-history-zhu-jianhua-sets-high-jump-record>, 5. ožujka 2022.)

²⁶ athleticsweekly.com (<https://athleticsweekly.com/london-2017/iaaf-world-championships-history-helsinki-1983-62007/>, 5. ožujka 2022.)

4. BALKANSKA MAFIJA

Drugi dio trilogije podijeljen je na dvadeset i jedno poglavlje, a za razliku od prvoga dijela trilogije, svako poglavlje ima svoj naziv koji na neki način opisuje događaje u poglavljima. Sva su poglavlja dovoljno kratka i jednostavna te lako razumljiva. Osim toga, svako poglavlje predstavlja neki događaj koji je bitan za razvoj radnje. *Balkansku mafiju* karakterizira gradacija napetosti, dinamičan odnos dobra i zla te promjena Martinove uloge u odnosu na prvi dio trilogije. U *Balkanskoj mafiji* Martin više nije žrtva, već je detektiv koji uz pomoć Veronike prati tragove i rješava misteriozan slučaj njena oca. Opisane karakteristike navode na zaključak da se ne radi o dječjem akcijskom romanu, nego o detektivskom romanu. Za razvoj radnje ključna je nepravедna sudbina Šimuna Ivanića koji je u zatvoru, a okolnosti slučaja obavijene su tajanstvenim događajima. Pavličić (2008: 19) detektivski roman naziva i realističnim jer je njegova radnja uvijek smještena u realne ambijente kako bi čitatelj bio upoznat s karakteristikama tog ambijenta. Jelačić Bužimski radnju smješta u realan društveni ambijent Zagreba i komunističke Jugoslavije, a uz to se koristi realističnim opisima ulica Zagreba te ostalih lokacija koje su bile važne za istragu. Važno je spomenuti da se ponovno javljaju epizode iz perspektiva drugih likova pa čitatelj istovremeno prati dvije priče. Prema tome, *Balkanska mafiju* karakterizira i složena fabula. U isto vrijeme, čitatelj prati razvoj Martinove istrage te razvoj spletke sudionika balkanske mafije. Zahvaljujući takvim pripovjednim postupcima, u nekim trenucima čitatelj zna više od Martina. Osim toga, dio se epizoda iz perspektiva drugih likova događa prije radnje glavne istrage što je karakteristično za detektivske romane. Potrebno je naglasiti da u *Balkanskoj mafiji* u velikoj mjeri izostaje fantastični element koji je bio ključan za razvoj radnje *Sportskog života letećeg Martina*. U *Balkanskoj mafiji* fantastični element spomenuo se tek na samom kraju radnje te je Martina spasio od sigurne smrti. Prema tome, sukob dobra i zla pokrenula je nepravедna sudbina pojedinca koja je izazvana radom korumpiranih službenika bitnih državnih institucija.

Milivoj Solar (2007: 201) opisao je karakteristike detektivskoga romana, a najbitnije je da se radnja romana razvija od zagonetke, da uključuje istragu te da na kraju istraga dovodi do rješenja. Također, početna je zagonetka obično vezana uz neki teški zločin kao što je ubojstvo (Solar, 2007: 201). Istraga koja slijedi provodi se ispitivanjem svjedoka i osumnjičenih kako bi se dobio uvid u događaje koji su doveli do zločina. Osim toga, Solar (1997: 310-311) navodi da je za detektivski roman ključan detektiv. On provodi istragu razgovarajući s osumnjičenima te

slijedeći tragove. Obično sumnja pada na više osoba, a rješenje se redovno pronalazi na neočekivan način (Solar, 1997: 310). Iz svega može se zaključiti da su obilježja detektivskoga romana javljanje zločina i zagonetki, lik detektiva koji rješava zagonetke tijekom istrage te postavlja hipoteze, a na kraju uspješno rješava sve zagonetke te istragu dovodi do kraja (Milolaža prema Solar, 1995: 83). *Balkanska mafija* roman je koji posjeduje sve karakteristike koje je naveo Solar. Radnja romana gradi se na osnovnoj zagonetci, a to je razlog zbog kojega je Šimun Ivanić u zatvoru. Tijekom istrage, javile su se brojne manje zagonetke bez kojih Martin i Veronika ne bi mogli doći do rješenja. U romanu su se pojavili razni zločini, a to su: lažni izvještaj o naftnom nalazištu, lažna svjedočenja, ubojstvo, prijevare s alkoholom i brazilskom kavom i švercanje robom. Navedeni zločini nisu „laki“ kao što je to karakteristično za dječje romane. Radi se o zločinima koji su tema detektivskih romana za odrasle, a glavni lik i detektiv *Balkanske mafije* je petnaestogodišnjak. Dob glavnoga lika u *Balkanskoj mafiji* navodi na zaključak da je drugi dio trilogije namijenjen „nešto starijoj djeci“, odnosno, adolescentima ili mladeži. Hameršak i Zima (2015: 342-357) navode da u terminologiji književnosti namijenjene za mladež ili adolescente postoje brojni problemi te odabiru termin *adolescentska književnost* kao pogodan za opisivanje djela koja spadaju u taj kontekst. Sam termin *adolescent* sa sobom donosi brojna pitanja, a različite znanstvene grane različito proučavaju i opisuju to razdoblje života (Hameršak i Zima, 2015: 339-342). U kontekstu književnosti, nameće se pitanje kada neko djelo prestaje biti namijenjeno djeci, a kada postaje namijenjeno adolescentskom čitatelju? Crnković²⁷ zaključuje da se djela adolescentske književnosti bave temama koje su zanimljive adolescentima kao što su pubertet, odrastanje i društveni život. Osim toga, navodi da se dječja igra zamjenjuje ozbiljnijim životnim aktivnostima, a da se općeniti sretan završetak dječje književnosti približava realističnijim završecima književnosti za odrasle. Također, navodi da jezik adolescentske književnosti više nije toliko jednostavan i pun humorističnih elemenata, nego se ubacuje i nešto žargona. Karol Visinko²⁸ dopunjuje Crnkovićeve navode te opisuje zanimanja mladeži kao što su odnosi među vršnjacima, problemi u obitelji i u školi, alkohol, pušenje, droga i tabu teme. Jelačić Bužimski u *Sportskom životu letećeg Martina* započeo je s uvođenjem tema koje su zanimljive adolescentskoj dobi, ali je, namjerno ili ne, uspio povući granicu toliko da djelo ostane

²⁷ Matica hrvatska (<https://www.matica.hr/kolo/309/adolescentski-roman-u-hrvatskoj-knjizevnosti-do-pocetka-2000-godine-20528/>, 26. travnja 2022.)

²⁸ Matica hrvatska (<https://www.matica.hr/kolo/309/o-hrvatskoj-knjizevnosti-za-mladez-20532/>, 26. travnja 2022.)

primjereno dječjoj dobi. Primjeri se mogu pronaći u Martinovoj i Veronikinoj vezi koja predstavlja odnos među spolovima i vršnjacima, ali i alkohol i pušenje. Tako je Martin na dan Veronikina odlaska u Beč „jednim potezom stresao cijelu čašicu (...) bila mu je to prva rakija u životu“ (Jelačić Bužimski, 1995: 150), a Veronika je pušila i pila. Adolescentske teme u *Balkanskoj mafiji* konkretnije su i upečatljivije pa je Veronika došla u doticaj s drogom, redovno je pila, a prikazan je i odnos manje grupe vršnjaka te Veronikini obiteljski problemi. Prema tome, promjena atmosfere u *Balkanskoj mafiji* izravna je posljedica odrastanja glavnoga lika, a navedenim primjerima potvrđuje se da je riječ o adolescentskom detektivskom romanu.

Zanimljivo je da se detektivski roman kao vrsta romana, zasniva na suprotstavljanju dobra i zla (Pavličić, 2008: 12). Takva je odrednica važna jer je u Bužimskijevoj trilogiji glavni lik kontinuirano suprotstavljen režimu i njegovim predstavnicima. U tom slučaju, glavni lik predstavlja dobro, a režim zlo. Glavna osobina detektiva u detektivskome romanu je ono što njega pokreće, a to je borba protiv zla. Krivac je krivac samo po tome što ne čini dobro, već zlo (Pavličić, 2008: 14). U prvome dijelu trilogije, Martin se borio protiv nečega što je predstavljeno kao apsolutno zlo, protiv vladajućega režima i njegovih podanika. Međutim, *Državni centar* zapravo je prisilio Martina na borbu protiv zla. U *Balkanskoj mafiji*, Martina je pokrenula borba protiv nepravde. Osim toga, više nije riječ o vladajućemu režimu nego o skupini ljudi koji predstavljaju različite korumpirane institucije. Ti su ljudi počinili zločin i nevinoga Ivanića nepravедno smjestili u zatvor. Iako oznaka vladajućega režima nema, na neki način je režim iz prvoga dijela trilogije kriv za nastalu situaciju u *Balkanskoj mafiji*. Prema takvome zaključku čitatelja je gurnuo Martinov djed: „Direktor? – ubaci se djed. – Ako je bio direktor, onda su stvari jasne. Krao je. Ljudi na takvim položajima krađu, to se zna“ (Jelačić Bužimski, 1986: 25). Mora se spomenuti da je u djedova uloga u *Balkanskoj mafiji* znatno slabija. Događaji iz *Sportskoga života letećeg Martina* ostavili su posljedice na njegovo stanje, a toga je Martin bio svjestan. Zbog toga ga u početku nije htio zamarati Veronikinim problemima ni svojom željom da pomogne Ivaniću. Nevoljkost djeda na sudjelovanje u novim pustolovinama, bolje rečeno problemima, jasno je vidljiva u njegovim riječima: „Zar ih baš ja moram rješavati? Znaš da se ne želim više ni u šta upuštati“ (Jelačić Bužimski, 1986: 26). Djed nije puno sudjelovao u Martinovoj istrazi, ali spasio ga je od batina u kafiću *Zlatni kavez* te je na kraju radnje, uz pomoć Veronike i inspektora Mirka, spasio Martina od sudionika balkanske mafije.

U *Sportskom životu letećeg Martina* jasno je prikazana hijerarhija moći unutar *Društvenoga centra* čiji su službenici pokušavali iskoristiti Martina. Radnja *Balkanske mafije* nije imala potrebu za takvim prikazivanjem hijerarhije moći jer Martin nije bio izravna meta službenika. Samim time, službenici u *Balkanskoj mafiji* više nisu uniformirani kao Dabo, Lobo i Gobo. Službenici institucija, odnosno sudionici balkanske mafije, dobili su svoja simbolična i karakteristična prezimena te ih je moguće jasno razlikovati. Osim karakterističnih prezimena ili nadimaka, svi su sudionici balkanske mafije činili različite zločine u skladu s njihovim naravima i pozicijama. Prezimena nekih sudionika balkanske mafije iz drugoga dijela Bužimskijeve trilogije mogli bi se shvatiti kao simboličke oznake koje ukazuju na neispravnost njihovih postupaka. Andrija Kradović dobio je ime po djelatnosti kojom se bavio, a to je preprodaja robe sumnjiva porijekla. U prilog tome ide događaj u kojem su djed, Martin i Veronika otkrili da je Kradović u boce skupocjenoga alkohola pretakao jeftini domaći viski. Drugim riječima, Kradović je, kao što njegovo prezime govori, potkradao svoje kupce: „Šverc tekstilom i kožom iz Italije samo je dio Kradovićevih prljavih poslova. Izgleda da je tu bilo i šverca zlatom, a možda čak i drogom“ (Jelačić Bužimski, 1986: 164). Slično tome, moglo bi se zaključiti da je Pero Grdobina prezime dobio po ribi grdoga izgleda – grdobini. Pero nije zaslužio svoje prezime zbog svoga izgleda, već mu je autor nadjenulo takvo prezime zbog njegovih postupaka u djelu: „On je prisilio sve organe da se postrojenja za naftu kupe“ (Jelačić Bužimski, 1986: 164). Prema tome, autor želi ukazati kako je takvo ponašanje službenika na visokim položajima u institucijama onakvo kakvo je izgled grdobine. Istražni sudac Vladimir Smetljarević svoje je radno mjesto iskoristio radi materijalne dobiti. Glavna uloga suca trebala bi biti borba za pravdu, ali Smetljarević je napravio potpuno suprotno - nepravedno je zatvorio nevina čovjeka. Umjesto da se borio za pravdu, istražni sudac Smetljarević borio se za nepravdu. Umjesto da Ivaniću pomogne, on ga je zatvorio. Kameni je bio Kradovićev vjerni pomoćnik, a ime je dobio po vlastitoj naravi koja je kao od kamena. Slušao je naredbe svoga šefa Kradovića te ih je ispunjavao bez pitanja i osjećaja: „lokalni probisvijet i snagator“ (Jelačić Bužimski, 1986: 167). Takvo slijepo ispunjavanje tuđih naredbi na kraju ga je romana dovelo u vezu s navodno nesretnim slučajem utapanja Miška Lužana. Čitatelj, Martin, Veronika i djed saznali su da se sumnja kako je Kameni, po naredbi Kradovića, gurnuo Miška Lužana u potok te skrivio njegovo smrt.

Često je u dječjim detektivskim romanima uloga djevojčica pasivna (Milolaža, 2019: 18). Suprotno tome, u *Balkanskoj mafiji* Veronika je imala aktivnu ulogu u rješavanju zagonetki.

Međutim, činjenica je da u djelu nema poglavlja koja su napisana iz Veronikine perspektive. U središtu rješavanja zagonetki cijelo se vrijeme nalazio Martin, a pripovjedač se služio izravnim i neizravnim unutarnjim monologom kako bi prikazao Martinov tijek misli (Peleš, 1999: 112). Za rješavanje Ivanićeva slučaja bila je bitna Veronikina odlučnost kojoj se Martin divio, ali ga je u isto vrijeme ta odlučnost tjerala da vodi istragu: „Veronika je preuzela inicijativu. Martin osjeti kako je vrijeme da se trgne i ponovo preuzme stvar u svoje ruke“ (Jelačić Bužimski, 1986: 95). Veronika je samostalno saznala tko je novi direktor *Geološkoga instituta* u kojem je radio njen otac te je samostalno istraživala očevu radnu sobu. Takvi primjeri ukazuju na Veronikinu aktivnu ulogu u rješavanju slučaja njena oca te da joj nije bio potreban Martin kako bi pridonijela rješavanju zagonetki. Osim toga, Veronika je povezivala tragove i donosila zaključke u jednakoj mjeri kao Martin. Pripovjedač se koristi dijalozima kako bi čitatelju dočarao na koji način Veronika sudjeluje u istrazi pa je Veronika postavila jednu od najkompliciranijih zagonetki s kojom su se susreli mladi detektivi: „Sad mi je tek sve nejasno. Zašto je nekome toliko u interesu da tamo bude nafte koje nema, a ne plina kojega zapravo ima? Zar i plin nije koristan“ (Jelačić Bužimski, 1986: 133). Istina je da čitatelj ima uvid samo u Martinove misaone procese, ali to ne znači da Veronika nije imala aktivnu ulogu.

4.1 Prostor i vrijeme

Pavličić smatra da je prostor detektivskoga romana ograničen iz više razloga (2008: 32), a pogotovo kada je riječ o samome broju stranica. Ne smije biti dugih opisa, pretjeranoga psihologiziranja, esejiziranja, digresija... (Pavličić, 2008: 32). *Sportski život letećeg Martina* ispunjeniji je opisima od njegova nastavka, *Balkanske mafije*. U prvome dijelu trilogije važna je priroda u kojoj je Martin boravio i u kojoj se osjećao sigurno pa su zbog toga opisi prirode dulji i opsežniji. U prvome poglavlju *Balkanske mafije* pripovjedač se koristi opisom kako bi čitatelja uveo u nastavak događaja iz prvoga dijela trilogije. Nadalje, opis se koristi kako bi se postupno gradila napetost:

„Sjedili su za stolom u tišini i jeli. (...) Martin je preko zalogaja povremeno pogledavao u djeda. (...) Sada mu riječi nisu išle preko usta. Sputavao ga je odsutan djedov pogled, ali isto tako i spoznaja da ga ne smije ponovno uvlačiti u probleme“ (Jelačić Bužimski, 1986: 25).

Ipak, valja spomenuti da je u *Balkanskoj mafiji* autor opisao prirodu i put prema Maloj Pisanici: krajolik, kuće uz cestu, prazna polja i šume. Zapravo se Mala Pisanica opisuje kao mirno i idilično mjesto koje ne bi trebalo biti povezano sa zločinima. Suprotno tome, Mala Pisanica mjesto je u kojem su se odvijali događaji prije početka radnje romana, a to su događaji koji su doveli do Ivanićeva zatvaranja. Korumpirani predstavnici institucija, a na prvome mjestu predsjednik Općine Mala Pisanica, u to su mirno mjesto doveli zločin: „Zgodno mjesto – reče Martin. Veronika ništa ne odgovori. Bila je oprezna. Tu su počele nevolje njena oca“ (Jelačić Bužimski, 1986: 62). Pavličić (2008: 33) objašnjava da granice detektivskoga romana nisu samo u broju stranica, nego i u razvoju same radnje. Naglašava da se dobar detektivski roman događa na jednome mjestu i u jednome gradu. Istražitelji ponekad putuju radi skupljanja podataka te se uvijek vraćaju (Pavličić, 2008: 33). U *Balkanskoj mafiji*, većina se radnje odvija na različitim lokacijama u Zagrebu, a Martin i Veronika dva su puta putovali u Malu Pisanicu. Od lokacija u Zagrebu treba spomenuti telefonsku govornicu u blizini Veronikine kuće, ugostiteljski objekt *Zlatni kavez* zbog uzbudljive epizode o ilegalnoj prodaji brazilske kave i jeftinoga domaćega viskija, te butik *Amaliju* zbog Martinove snalažljivosti i ilegalne prodaje robe.

Prostor detektivskoga romana može zatvarati i neka brojna i povezana obitelj ili grupa ljudi koja je povezana zajedničkom sudbinom (Pavličić, 2008: 34). Prostor *Balkanske mafije* može se protumačiti i na taj način. Prema takvoj podjeli, prva su skupina ljudi u romanu detektivi Martin i Veronika, Ivanić te svi likovi koji su na strani dobra.²⁹ Druga skupina ljudi jesu zločinci zbog kojih je Veronikin otac u zatvoru. Iako su brojni likovi *Balkanske mafije*, svaki lik ima svoju svrhu. U skupinu zločinaca spadaju Smetljarević, Kradović, Grdobina, Kameni, Tellemann i Vitasek. Potrebno je spomenuti Miška Lužana, siromašnoga portira Općine Mala Pisanica. Iako je počinio zločin lažno svjedočivši protiv Ivanića kako bi dobio svoj posao natrag, taj lik u romanu nije imao crno-bijelu karakterizaciju. Saznaje se da je Lužan napravio što je morao kako bi prehranio svoju obitelj, a lažno svjedočenje ga je proganjalo. Osim toga, Lužan je odlučio sve priznati, a zatim se, navodno, nesretno utopio u potoku ispred svoje kuće.

²⁹ Uz Martina i Veroniku, kao sporedni likovi na strani dobra pojavljuju se djed, djedov prijatelj te inspektor Mirko. Uloga Veronikine majke upitna je te se ne može opisati ni kao lik na strani dobra ni kao lik na strani zla. Gostioničarka s kojom su razgovarali Martin i Veronika mogla bi se protumačiti kao lik na strani dobra jedino zbog važnih informacija koje je davala detektivima. Međutim, ona te informacije nije davala s namjerom da se zločin ispravi, nego su je Martin i Veronika uvjerali da će napisati novinski članak o njenome radu u gostionici.

Prema Pavličiću radnja detektivskoga romana uvijek se zbiva u kratkom vremenskom roku, istraga ide iz dana u dan pa traje najviše nekoliko tjedana (2008: 37). Ispituju se svjedoci i skupljaju materijalni dokazi koji moraju biti svježi, a sjećanja svjedoka moraju biti živa (Pavličić, 2008: 39). U detektivskome romanu događaji se moraju moći poredati na vremenskoj osi te čitatelj mora znati što je bilo prije, a što poslije (Pavličić, 2008: 39). U *Balkanskoj mafiji* radnja se romana svakako može poredati na vremenskoj osi te se proteže na nešto više od dva tjedna. Prvoga dana ne počinje sama istraga, Martin i Veronika ponovno se sastaju nakon *Svjetskoga atletskoga kupa* i Veronikina školovanja u Beču. Zapravo, njihovi se životi prikazuju u realističnom vremenu, a čitatelju postaje jasno da su se junaci prvoga romana promijenili u periodu između romana. Veronika se vratila iz Beča i od tada nije svirala violinu, bila je umorna te je dolazila u doticaj s opijatima. Osim toga, čini se da je Veronika bila prepuštena sama sebi jer joj majke nikada nije bilo kod kuće, a otac joj je bio u zatvoru. Osim toga, čitatelj saznaje da Veronika u drugome dijelu trilogije nije išla ni u školu. Martin joj je donio buket s petnaest ruža – „za svaku godinu po jednu“ (Jelačić Bužimski, 1986: 13), a Veronika se nije ni sjetila da joj je rođendan. Iako istraga o slučaju Veronikina oca ne počinje toga dana, taj je dan uvod pripovjedača u živote junaka pri čemu se opisuje njihovo psihičko stanje. Nakon toga dana započela je istraga te su Martin i Veronika riješili slučaj u petnaest dana dok se radnja romana proteže na sedamnaest dana. Pritom je sedamnaesti dan iskorišten da se kroz dijalog s Ivanićem dopune svi detalji koji nedostaju detektivima i čitatelju.

4.2 Nasilje

Prema Pavličiću (2008: 18) nasilje mora biti prijestup u svijetu u kojem žive junaci romana. Da bi to bilo moguće, taj svijet ne bi inače trebao biti nasilan: „pojava zločina u njemu predstavlja događaj ravan katastrofi“ (Pavličić, 2008: 18). Katastrofu oko koje se radnja *Balkanske mafije* odvija, predstavlja Ivanićeva nesretna i nepravедna sudbina koji je u istražnome zatvoru. Njegova je sudbina katastrofalna jer je on po Veronikinim riječima bio pravedan čovjek koji je radio „pošteno kao crv, od jutra do mraka“ (Jelačić Bužimski, 1986: 26). Iako je nepravедna sudbina radnje namijenjena drugom liku, Martin je nepravdu shvatio osobno. Martin i Veronika željeli su osloboditi njena oca, ali u pozadini je radnje Martina vodila želja za kažnjavanjem zla te ispravljanjem nepravde. Njegova želja za pravdom zapravo je središte njegove karakterizacije u trilogiji te su njegovi postupci vođeni hrabrošću, dobrotom i ljubavlju.

Nasilje se pojavljuje u svim detektivskim romanima na različite načine i bez iznimke. Obično istražitelj biva napadnut, ali braneći se i sam čini nasilje (Pavličić, 2008: 17). Prema tome, nekada se čini da je jedini odgovor na nasilje opet nasilje (Pavličić, 2008: 17). Može se reći da se nasilje nad Martinom i Veronikom javlja kroza sve dijelove trilogije. Tako je u *Balkanskoj mafiji* nasilje temelj romana, ali Martinova spremnost da i sam počini nasilje iznenađenje je za čitatelja. Martin koji je u prvome dijelu trilogije bio moralno ispravan te je pokazivao mnoge vrline, u trećem se dijelu koristio raznim oblicima nasilja: tuča, prijetnje, podvale... Hranjec (1998: 175) navodi da kritičari nisu bili naklonjeni crno-bijeloj karakterizaciji likova u *Sportskom životu letećeg Martina*, ali Martinova nagla promjena može se pripisati njegovu odrastanju čime nestaje dječja iskrenost, a pojavljuje se buntovnost i spremnost na zločine. Uz to, odmak od crno-bijele karakterizacije glavnoga lika ide u prilog karakteristikama detektivskoga romana. Važno je spomenuti da su i drugi likovi prikazani na realističniji način, bez idealiziranja. Hranjec (1998: 175) navodi i da je Veronika u *Sportskom životu letećeg Martina* bila „vrijedna, poslušna i talentirana mlada violinistica“ čime želi naglasiti njenu crno-bijelu karakterizaciju. Međutim, ne smije se zaboraviti da je Veronika i u prvome dijelu trilogije svoj buntovnički duh iskazivala pušenjem i pijenjem vina. U *Balkanskoj mafiji* došla je u doticaj s drogom, a više nije išla ni u školu. Kroz Veronikin lik autor ističe neke od tema za koje je Hranjec naveo da su „gotovo zabranjene“ (2009: 24), a to su erotika, Bog i droga. Jelačić Bužimski u *Balkanskoj mafiji* dotakao se erotskih motiva, a osim toga dotakao se i „suvremene pošasti“ (Hranjec, 2009: 28) koja se rijetko pronalazi u hrvatskoj dječjoj književnosti. Hranjec (2009: 25) napominje da većina hrvatskih književnika erotske motive prikazuje kroz humor, a na pitanja koja djeca postavljaju izravno se u književnim djelima ne odgovara. U *Balkanskoj mafiji* tema seksualnih odnosa u adolescentskoj dobi likova romana nije prikazana kroz prizmu humora. Ta je tabu tema prikazana kroz nasilje koje se pojavljuje kao karakterističan element detektivskoga romana. Rješavajući prvu zagonetku istrage, Martin i Veronika pokušavali su doći do optužnice njena oca. Saznali su da je Veronikin prijatelj, Bobo, sin Smetljarevića koji je istražni sudac u slučaju njena oca. Od Bobe su tražili da ukrade optužnicu te je on Veroniki ponudio jednostavnu razmjenu: morala je spavati s njime. Riječ je o psihičkome i seksualnome nasilju, a Veronikina reakcija pokazuje u kojoj je mjeri bila zaprepaštena: „Vidio je kako ona stoji kao skamenjena i gleda ga zaprepašteno, zatim se naglo okreće i čvrstim korakom prelazi cestu. Ponovno je stala uz Martina, nijema kao drvo. Lice joj je bilo bez kapi krvi“ (Jelačić Bužimski. 1986: 57). Rezultat je Bobina prijedloga

bio njegov i Martinov fizički sukob što je prvi primjer klasičnoga fizičkoga nasilja u radnji romana. Osim toga, njihov je fizički sukob prvi primjer Martinove spremnosti na uporabu nasilja. Tada se Martinova uporaba nasilja može opravdati jer je zapravo branio Veronikinu čast i dostojanstvo. Fizički sukob Bobe i Martina nije završio na tom okršaju. Nakon drugoga posjeta Maloj Pisanici Martina su zaskočili Bobo i njegovi prijatelji: „Istodobno se na Martinovu glavu, leđa, trbuh i noge srušila kiša udaraca“ (Jelačić Bužimski, 1986: 59). Uvođenje fizičkih sukoba u kojima sudjeluje glavni lik idu u prilog kontekstu adolescentske književnosti. Fizički sukobi adolescenata nisu opravdani niti primjereni u očima odraslih, ali se u stvarnosti događaju.

Osim tabu teme seksualnih odnosa, u drugome dijelu Bužimskijeve trilogije spominje se zloupotreba marihuane. Već je spomenuto da na početku *Balkanske mafije* pripovjedač opisuje stanje glavnih likova nakon događaja prvoga dijela trilogije. Nažalost, Veronikin izgled uputio je čitatelja i u njeno psihičko stanje: „premda su podočnjaci i izbočene jagodice davali izgled mršave iscrpljenosti“ (Jelačić Bužimski, 1986: 12). Promjene u fizičkome izgledu Veronikina lika uvod su u njena novonastala ponašanja, a čitatelj i Martin jednako su iznenađeni negativnim promjenama. U razgovoru Martina i Veronike čitatelj otkriva da je Veronika olako shvaćala zlouporabu marihuane: „Malo sam se samo *napušila* – opet se nasmiješila. (...) *Joint* te ne može upropastiti“ (Jelačić Bužimski, 1986: 12). Veronikina zlouporaba droge nastavak je njenih postupaka iz prvoga dijela trilogije, iako su bili manje naglašeni i rijetki. Međutim, Martin je otkrio da se u pozadini Veronikinog ponašanja krije obiteljska nesigurnost popraćena posljedicama iz prošlosti. Autor je prikazao da je Veronikina obiteljska situacija teška, otac joj je bio u zatvoru, a majke nikada nije bilo kod kuće. Osim toga, autor suprotstavlja Martinovu moralnu ispravnost s Veronikinim „propadanjem“, kako je to opisao Martin. Međutim, Veronika mu se u razgovoru suprotstavila koristeći se mladenačkim žargonom koji se u trilogiji rijetko pojavljuje, a kojim se naglašava adolescentska dob: „Pretvorio si me u narkomana. To je *trava*, Martine, obična mala *marica* koja nikom ne škodi“ (Jelačić Bužimski, 1986). U nastavku je radnje tabu tema drogiranja mladih zaboravljena i više se ne spominje jer se pažnja čitatelja skreće na problematiku korumpiranih institucija. Osim toga, može se zaključiti da je Veronika ponovno pronašla sigurnost koju je trebala imati unutar obiteljskoga života, a osim sigurnosti, Martin joj je pružio bezuvjetnu podršku i pomoć u rasvjetljavanju slučaja njena oca.

Za Martinovu uporabu nasilja u djelu bila je važna telefonska govornica u blizini Veronikine kuće. Martina i Veroniku mučilo je pitanje o identitetu sudionika u slučaju njena oca

te su se poslužili telefonskom govornicom kako bi zastrašili neke od potencijalnih sumnjivaca. Martin je nazvao Vitaseka te se predstavio u prvome licu množine kako bi ostavio dojam da se radi o nekoj važnoj instituciji koja bi mogla reagirati na eventualnu prijevaru Vitaseka: „Druže Vitasek, zar vas nije stid da dajete lažne procjene? Mi sve o tome znamo. (...) Za to biste mogli odgovarati, druže Vitasek“ (Jelačić Bužimski, 1986: 95). Martinovo predstavljanje u prvome licu množine čitatelja može podsjetiti na govor Dabe, Lobe i Gobe u *Sportskom životu letećega Martina*. Martin je na neki način oponašao birokratski jezik državnih službenika kako bi ih zastrašio, na isti način na koji su oni u prošlosti strašili njega. Nakon što je Martin shvatio da se Vitasek prepao, poklopio je, a zatim nazvao još jednom da zlostavljanje potvrdi izravnom prijetnjom: „Gadno ćete nastradati, druže Vitasek“ (Jelačić Bužimski, 1986: 95). Telefonsko nasilje nije se zaustavilo na ta dva poziva Vitaseku. Martin i Veronika saznali su da je Vitasek zaista napisao lažnu analizu zemljišta u Maloj Pisanici. Martin, koji je u prvome dijelu trilogije prikazan kao ispravan i dobar lik, pokazao je da uznemiravanje Vitaseka ne shvaća ozbiljno: „Što nam preostaje? – upita ona. – Ništa, osim da malo uznemirimo geologa Vitaseka – reče Martin“ (Jelačić Bužimski, 1986: 134). Međutim, taj poziv nije prošao bez posljedica kao ostali pozivi. Veroniki je zazvonio telefon, a s druge strane čuo se muški glas – Veroniki i Martinu su prijetili:

„Rekao je — reče Veronika dok su joj prsti drhtali — da se ne igramo policajaca, da se nikad više ne pojavimo u Maloj Pisanici i da ne smijemo više nikoga uznemiravati telefonom, jer ćemo... — ona zastane.— Što...? — Jer ćemo inače zaplesati na čavlima. Šutjeli su, blijedi u licu, kao da im je tko oštrim čavlom napravio rupu kroz koju je istekla sva krv“ (Jelačić Bužimski, 1986: 135).

Martin se pri kraju svoje istrage ponovno poslužio telefonom kao sredstvom zastrašivanja, a njegova je žrtva ponovno bio Vitasek. Taj je Martinov poziv prouzrokovan nagomilanim osjećajima mržnje prema podlim sudionicima balkanske mafije koji su zatvorili Veronikina oca. Martin više nije mogao trpjeti vlastitu nemogućnost da pomogne Veronikinu ocu. Vraćajući se iz posjeta Šimunu Ivaniću, Martin je pokleknuo pred snagom osjećaja koje je nosio: „Hodao je užurbano dok su mu se glavom kovitlale misli kao oblaci. Još uvijek je u njemu bilo suviše nakupljene srdžbe na sve te prljave tipove koji su skovali podlu zavjeru“ (Jelačić Bužimski, 1986: 176). Martin je nazvao Vitaseka i taj put mu sasvim otvoreno zaprijetio, bez skrivanja vlastitog identiteta. Osim toga, u tom se pozivu Martin više nije koristio formalnim razgovorom niti se Vitaseku obraćao s poštovanjem: „Slušaj, ti đubre — prijeteći je počeo Martin — možda

ćemo mi zaplesati na čavlima, ali ti ćeš plesati s robijaškom kuglom na nogama“ (Jelačić Bužimski, 1986: 176). Vulgarizmi se rijetko pronalaze u djelima za djecu pa je uporaba takvih riječi još jedan pokazatelj da se radi o romanu za adolescentsku dob. Ponovno potresen snagom svojih osjećaja i nemoći koje je osjećao u borbi protiv nepravde i zla, Martin je smislio podvalu samo kako bi uznemirio sudionike balkanske mafije i na taj im način vratio za bol koju je osjećao. Nazvao je Kamenoga i Kradovića te im dao lažnu informaciju o požaru u butiku *Amalija*. U tome se trenutku nasmijao zlu koje je sam počinio. Tada je čitatelj svjedok kako nepravda može promijeniti i najboljega detektiva ili najispravnijega lika:

„Stajao je u govornici neko vrijeme, kao da pokušava dokučiti dimenzije svoje male podvale. Bio je svjestan da je uznemirio ljude i da oni sada izbezumljeni jure na mjesto izmišljenog požara. Mogao je zamisliti bijes koji će ih obuzeti kad ustanove da su prevareni. Nasmijao se zadovoljno i uputio se prema tramvajskoj stanici“ (Jelačić Bužimski, 1986: 177).

Krug nasilja putem telefona tu se zatvorio. Osim telefonski, Veronika je kasnije u romanu bila žrtva prijetnji i licem u lice. Na njenim se vratima stvorio Kameni te joj prenio poruku da ona i Martin moraju prestati sa svojom istragom „ili će njihov drugi susret biti mnogo gori ako ga na to prisili“ (Jelačić Bužimski, 1986: 158).

Uz fizičko nasilje i zastrašivanje, u drugome dijelu trilogije javio se i motiv ubojstva. Martin i Veronika saznali su da je svjedok u slučaju njezina oca pronađen mrtav: „Srušio se, izgleda, niz jarak. Bilo je kasno, a on pijan. Utopio se u metar i pol dubine“ (Jelačić Bužimski, 1986: 102). Na prvi pogled, činilo se da se radi o nesretnome slučaju utapanja, ali detektivi su saznali da se Miško Lužan danima prije njegove tragične smrti čudno ponašao. Gostioničarka je opisala njegovo ponašanje: „Razgovarao je sam sa sobom. Mumljao u bradu kao da je lud. I s Kamenim se te večeri strašno posvađao“ (Jelačić Bužimski, 1986: 102). Veronika je shvatila da bi mogli biti u stvarnoj opasnosti: „Martine, što se to događa? — U njenom je glasu odzvanjao strah. — Imam osjećaj da nas čekaju neke grozne stvari“ (Jelačić Bužimski, 1986: 103). Pripovjedač se tada udaljava od tekuće radnje kako bi uz pomoć izravnoga unutarnjega monologa (Peleš, 1999: 113) prezentirao kako Martin zaključuje te na koji je način posložio sve tragove koje ima:

„Na dan smrti oštro su se posvađali. Zbog čega? Zašto je Kameni uopće dolazio ovamo, ako se već odavno bio odselio? Zar je moguće da je *Zlatni kavez* njegov? Nagla Miškova smrt najednom je postala sumnjiva. Je li se zaista utopio zato što je pijan pao u potok, ili... Nažalost, iza tog *ili* sve je još bilo u dubokoj tami“ (Jelačić Bužimski, 1986: 106).

Čitatelj iz Martinova monologa može zaključiti da smrt Miška Lužana nije bila nesretan slučaj. Uvođenje motiva ubojstva dodatno naglašava da roman nije napisan za dječju publiku. Kriminalistički romani za odrasle uglavnom se bave istragom ubojstva i pronalaženjem ubojice, dok se dječji detektivski romani bave krađama i sitnijim zločinima. Motiv ubojstva u *Balkanskoj mafiji* pojavljuje se neizravno, a istraga nije usmjerena na pronalaženje ubojice. Moglo bi se reći da zločin u *Balkanskoj mafiji* nije dovoljno opasan da bi bio primjeren odrasloj publici te da nije dovoljno bezazlen da bi bio primjeren dječjoj publici. Zapravo se radi o savršenoj ravnoteži u kojoj je autor našao prostor za motiv primjeren adolescentskoj dobi.

4.3 Zagonetke

Ono što je važno za svaki detektivski roman svakako je zagonetka. Prema Pavličiću (2008: 6) čitatelji detektivskoga romana vide svijet kao veliku zagonetku. Događaji u svijetu postavljeni su tako da postoji uzbuđljiva razlika između istine i laži. Posao je detektiva saznati tko stoji iza zločina kroz razgovor s ljudima koji su upleteni u zločin (Pavličić, 1995: 49). Svaki od svjedoka istrage uvijek je bitan zbog svoga znanja o događajima koji su se odvili. Zapravo se radnja svodi na zagonetke te na rješavanje tih zagonetki. Zagonetki je u *Balkanskoj mafiji* bilo mnogo, a Martin i Veronika uspješno su odgovorili na sva pitanja koja su bila pred njima. Prva i osnovna zagonetka s kojom su se susreli Martin i Veronika bila je zbog čega je Ivanić optužen. Odgovor na tu zagonetku pronašli su već drugoga dana istrage, ali su uz odgovor pronašli još pitanja. Naime, Ivanić je optužen za potajno snimanje vojnih objekata u blizini Male Pisanice. Prema optužnici koju su Martin i Veronika pročitali, Ivanić je predao fotografije vojnih objekata u žutoj omotnici čovjeku njemačkih registracijskih oznaka, u zamjenu za crnu, kožnu torbu. Kao što je to slučaj u detektivskim romanima, detalji su bitni za razvoj istrage, a posao je detektiva primijetiti najsitnije detalje kao što je boja torbe ili omotnice. Navodno je razmjenu Ivanića i čovjeka u automobilu vidio općinski portir, Lužan. Veronika je pokazala odanost i bezuvjetno povjerenje u svoga oca: „Laže! Martine, moj se otac ne bi upustio u takvu svinjariju ni za što na svijetu. On nije izdajica, sve... sve bih još povjerovala, ali da je tako nešto učinio, nikad“ (Jelačić

Bužimski, 1986: 73). Veronikine sumnje potvrdio je razgovor s Lužanom koji se činio uznemiren njihovim pitanjima: „Da, vidio sam – prekine ga oštro Miško Lužan – vidio sam kad je onom strancu davao slike, a ovaj njemu kuvertu s novcem“ (Jelačić Bužimski, 1986: 82). Upravo je Martin primijetio da se iskaz Lužana razlikovao od onoga što je pisalo u optužnici, što pokazuje da je Martin razmišljao i zaključivao poput pravoga detektiva:

„Rekao je da je tvoj otac primio od stranca novac u kuverti. Pazi, u kuverti! Pitao sam ga polako i razumljivo, i to mi je dva puta ponovio... U optužnici stoji da je tvoj otac primio crnu torbu s novcima. To su našli u njegovoj sobi, a nikakvu kuvertu. To je bio iskaz Miška Lužana. Znači, jedan od ta dva je lažan“ (Jelačić Bužimski, 1986: 87).

Pred kraj istrage, Martin i Veronika pronašli su cedulju na kojoj je pisalo butik *Amalija*. Rijetko se dogodi da istražitelj nađe kakav materijalan trag kao što je Martin pronašao cedulju (Pavličić, 2008: 49). Prema Pavličiću (2008: 49), čak i kada istražitelj nađe kakav materijalan trag, i tada on mora rasvijetliti značenje tog traga. Isto se dogodilo sa spomenutom ceduljom. Martin je posjetio butik *Amalija* te je lukavo pridobio povjerenje prodavačice, a osim toga saznao je da je vlasnik butika bio Kradović. Uz to, javio se na telefon te razgovarao s gospodinom Tellemannom pri čemu je dijalog bio napisan na engleskome jeziku. Zanimljivo je da čitatelj već zna tko je gospodin Tellemann zbog poglavlja koja se prikazuju iz Tellemannove perspektive. Martin je sljedećega dana saznao da je Tellemann prodajni agent firme *Gulb and Enkian* koja se bavi prodajom postrojenja za eksploataciju nafte. Mladi je detektiv počeo dovršavati svoju istragu, a ponovno su ga mučili poznati osjećaji: „Zar je moguće da ne postoji način da se kazni nepravda“ (Jelačić Bužimski, 1986: 177). Istraga se završila u hotelu *Intercontinental* te je Martin pokazao na što je sve spreman kako bi istraga bila zaključena i kako bi se zadovoljila pravda. Zapravo, Martin je pokazao istu odlučnost koju su pokazivali predstavnici *Državnoga centra* kako bi ispunili svoje interese. Martin je lukavo otkrio broj apartmana gospodina Tellemanna te je u apartman ušao preko hotelske fasade i sakrio se u ormar. Martinovo penjanje preko hotelske fasade nagoviješta fantastičan rasplet događaja te je radnja ubrzo došla do svoga vrhunca. Martin se skrivao u ormaru dok su u hotelskome apartmanu nazdravljali Tellemann, Grdobina, Kradović, Vitasek i Smetljarević. Na zaprepaštenje čitatelja Martin je kihnuo i bio otkriven, a zatim ga je Kradović gurnuo kroz prozor. U tom je trenutku ponovno upotrijebljen fantastični element. Radi se o zaboravljenoj, Martinovoj fantastičnoj sposobnosti iz prvoga dijela trilogije. Martin je ponovno letio: „Divlja, tajanstvena energija, koju je već jednom okušao, kao da se opet poigrala

neumoljivim zakonima fizike i, umjesto da se poput kamena strovali u dubinu, vršci prstiju zarili su mu se u betonsku udubinu“ (Jelačić Bužimski, 1986: 193).

Posljednji dan u radnji romana ukazuje na sretan završetak: „U stanu Šimuna Ivanića bilo je živo“ (Jelačić Bužimski, 1986: 200). Na slavlju su bili prisutni likovi koji su pripadali skupini koja se borila za pravdu: Martin, Veronika, djed i Veronikina majka. Čitatelj saznaje da je Brenda Tellemana izdalo srce tijekom događaja u hotelu *Intercontinental*, Kradović je završio u bolnici za umno poremećene, a Grdobina, Smetljarević i Vitasek su zatvoreni. Razgovorom s Ivanićem Martin i Veronika otkrili su sve detalje koji su im nedostajali da poslože cijeli slučaj. Međutim, Martin nije bio miran. Mučilo ga je novo pitanje i nova zagonetka. Završetak radnje *Balkanske mafije* primjer je klasičnog završetka kriminalističkoga romana. Uspostavljena je ravnoteža između dobra i zla, a detektiv bi trebao započeti novi slučaj (Pavličić, 2008: 162-165). Može se reći da završeci kriminalističkih romana predstavljaju početke novih, a takav je i završetak *Balkanske mafije*:

„Sve je skriveno. Donji dio ledenjaka – promrmlja sebi u bradu. – Da mi je znati gdje je ostatak mafije? Koliko se novih pripadnika sprema u prljave akcije? Gdje se kriju? (...) Osjeća njenu nazočnost poput bolnog osipa na koži“ (Jelačić Bužimski, 1986: 208).

4.4 Intertekstualnost

Martinovo se ponašanje u romanu mijenjalo s otkrivanjem novih tragova, a tu promjenu zamijetio je djed: „E, moj Sherlock Holmes, tajanstven si kao budistički svećenik“ (Jelačić Bužimski, 1986: 75). U tom slučaju riječ je o *interliterarnome* citatu u kojem se spominje glavni lik poznatih detektivskih romana Arhura Conana Doylea. Sherlock Holmes jedan je od najpoznatijih detektiva, a za rješavanje zagonetki ključna je njegova analitička narav (Mikulić, 2019: 15). Martin i Holmes nemaju mnogo toga zajedničkoga, ali oboje vole rješavati zagonetke, vođeni su intuicijom, slijede sve moguće tragove te nisu državni detektivi. Iako obojica imaju neopisivu želju za rješavanjem zagonetki, odnosno želju za otkrivanjem istine, Holmes je lik koji nalikuje genijalcu, voli matematiku i analitiku, a Martin rješava zagonetke balkanske mafije jer želi ispraviti nepravdu. Dakle, vođeni su različitim osobinama koje pokreću radnje njihovih svjetova. Osim toga, Holmes je opisan kao hladan i ravnodušan prema tuđim osjećajima (Mikulić, 2019: 17), a Martin bi se mogao opisati kao suprotnost tome. Martinova motivacija proizlazila je iz osjećaja koje je imao prema Veroniki, a iskreno ga je pogađala tuđa nepravdna

sudbina zbog čega je htio pomoći. Osim toga, Holmes, kao hladan i ravnodušan čovjek, nije trpio ništa što je imalo veze s osjećajima, a najviše mu je smetala ljubav (Mikulić, 2019: 20). Suprotnost je tome ljubavna veza Martina i Veronike koju čitatelj prati tijekom radnje cijele trilogije. Veže ih tajanstvenost i ubrzanost njihovih života dok slijede tragove, a tu je povezanost primijetio djed. Djed je još jednom upotrijebio Holmesa kako bi prikazao koliko je misteriozan bio Martin: „E, moj preuzvišeni, Sherlock Holmes, odnio bi ti gaće na štapu da ti nema... ma kako se, do vraga, zvao onaj njegov pomoćnik“ (Jelačić Bužimski, 1986: 124). Ponovno je riječ o *interliterarnom* citatu o Doyleovom Sherlocku Holmesu i njegovu pomoćniku, doktoru Watsonu (Mikulić, 2019: 19). Zanimljivo je da Martin nije imao pravoga pomoćnika kakvoga je imao Holmes. Jelačić Bužimski u roman ubacuje državnoga inspektora Mirka koji se ne može opisati kao Martinov pomoćnik. Upravo suprotno, Martin je inspektoru Mirku otkrivao detalje svoje istrage te ga upućivao na nove tragove. Zapravo, čini se da inspektor Mirko jednostavno nije obavljao svoj posao državnoga inspektora, ili ako ga je obavljao, onda ga nije obavljao dobro te ga je Martin pretekao. Moguće je nesposobnost inspektora Mirka shvatiti kao još jednu kritiku državnim službenicima i institucijama koje ne rade svoj posao. Zahvaljujući tome što je Martin dobro obavljao posao detektiva, inspektor Mirko imao je priliku spasiti Martina od moguće smrti te je uhapsio sudionike balkanske mafije. Valja spomenuti da ni djed nije sudjelovao u rješavanju zagonetki već je Martina spasio od batina u kafiću *Zlatni kavez*. Može se zaključiti da ni jedan od spomenutih likova ne pomaže glavnome detektivu u otkrivanju istine kao što to radi doktor Watson za Holmesa. Kao pravi pomoćnik mogla bi se opisati jedino Veronika koja je Martina pratila u stopu te sasvim sigurno Martin ne bi riješio zagonetke bez nje. Prema tome, njena je uloga u rješavanju zagonetki balkanske mafije jednako aktivna kao Martinova.

Uz Sherlocka Holmesa, u drugome dijelu Bužimskijeve trilogije ističe se još jedan *interliterarni* citat: „Navuče zavjesu, sjedne na stolicu i dohvati knjigu *Ljudski faktor* Grahama Greena. Prepustio se magičnim rečenicama velikog pisca“ (Jelačić Bužimski, 1986: 75). Graham Greene engleski je romanopisac te je za Bužimskijevu trilogiju zanimljiv zbog radnje djela *Ljudski faktor*. *Ljudski faktor* opisuje se kao špijunski roman koji je nastao 1978., a u središtu radnje nalazi se službenik britanske tajne službe, Maurice Castle. Castle je u tom romanu postao dvostruki špijun te je, kako bi pomogao svojoj supruzi, surađivao sa sovjetskom obavještajnom

službom koja ga je prijevarom koristila za svoje interese.³⁰ Zapravo bi se moglo reći da je tema romana represija obavještajnih službi nad pojedincem, a u pozadini je geopolitička igra svjetskih velesila kao što je to bio Sovjetski Savez. Osim toga, radnja romana realistično je smještena u kontekstu Hladnoga rata. Iako se to djelo spominje u drugome dijelu Bužimskijeve trilogije, zapravo se radnja *Ljudskog faktora* dobro poklapa s radnjom *Martina protiv CIA-e i KGB-a*. Oba su romana vremenski smještena u kontekstu Hladnoga rata te se njihovi glavni likovi iskorištavaju za neke više, geopolitičke ciljeve različitih država. Mora se naglasiti da su navedena djela o Holmesu i Greenu namijenjena odrasloj publici. Uporaba tih djela za dodatnu karakterizaciju likova može se shvatiti kao još jedan dokaz da se radi o romanu za adolescentsku dob. Osim toga, može se zaključiti da je to još jedan od razloga zašto je u *Balkanskoj mafiji* više prikaza uličnoga nasilja i jezika.

Jelačić Bužimski zaboravljeni fantastični element u drugome dijelu svoje trilogije ističe uz pomoć *interliterarnog* citata: „On je, nalik na Ariela, dobrog duha iz Shakespeareove *Oluje*, lebdio s vanjske strane prozora“ (Jelačić Bužimski, 1986: 156). Time je čitatelj dobio potvrdu da je misteriozna energija spasila Martinov život pri čemu je fantastični element ponovno oživio. Jelačić Bužimski se za potvrdu o postojanju misteriozne energije poslužio djelom i radom pisca Williama Shakespearea o kojem „su nam mnoge stvari i dalje nepoznate i takve će i biti“ (Meštrović, 2014: 6). Autor je u citatu već predstavio Ariela koji je, kao što to njegovo ime nagoviješta, mogao kontrolirati zrak na različite načine. Kao Ariel, Martin je na kraju *Balkanske mafije* na nekoliko trenutaka kontrolirao zrak te je lebdio, iako nije duh. Vrhunac napetosti romana i razrješenje situacije autor postiže jednostavnim pripovijedanjem u samo par rečenica: „Kroz razvaljena je vrata u sobu poput vihora uletio čovjek u žutom baloneru, valovite kose, s pištoljem u rukama. (...) Ruke uvis!! Da se nitko ne miče!! – zaurlao je Mirko“ (Jelačić Bužimski, 1986: 156).

Osim *interliterarnih* citata i drugi dio Bužimskijeve trilogije karakterizira specifičan odnos realnosti i svijeta romana. Iako je teško protumačiti i pronaći citate koji vjerodostojno ukazuju na državni režim, način na koji se Martin obraćao inspektoru Mirku i sudionicima balkanske mafije koje je zvao na telefon, govore o razdoblju o kojem se radi. I u prvome dijelu trilogije koristila se riječ *drug* pri formalnome razgovoru, a današnji školski ravnatelji u takvoj se

³⁰ wikipedia.org ([https://en.wikipedia.org/wiki/The_Human_Factor_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Human_Factor_(novel))), pristupljeno 22. ožujka 2022.)

komunikaciji oslovljavaju i opisuju riječju *direktor*. Osim toga, Martin se pri opisivanju policijskih službenika koristio riječju *milicija*, a ta se riječ koristila kao naziv za policiju u bivšim socijalističkim državama. Uporaba riječi *direktor*, *drug* i *milicija* upućuju na vremenski period u kojem je roman nastao. Time se ponovno briše granica svijeta romana i stvarnoga svijeta pa se spomenute riječi mogu shvatiti kao *citati života*.

5. MARTIN PROTIV CIA-e I KGB-a

Treći dio Bužimskijeve trilogije roman je koji je napisan u šesnaest poglavlja. Sva poglavlja ponovno nose nazive koji na neki način opisuju događaje u tim poglavljima što je karakteristično za *Balkansku mafiju. Martin protiv CIA-e i KGB-a* strukturom i razvojem radnje puno je sličniji *Sportskom životu letećeg Martina*. Sličnost je vidljiva već u prvome poglavlju koje započinje *in medias res* iz perspektive prvoga predstavnika sovjetske obavještajne službe, KGB-a. Međutim, treći je dio složeniji od prethodna dva što je vidljivo u većem broju različitih događajnih linija. Sukladno tome, autor napušta granice Zagreba te radnju premješta u udaljene države, čak i na različite kontinente. Čitatelj istovremeno prati nadmetanje obavještajnih službi oko Martinove fantastične sposobnosti te njegovu borbu za slobodu. U prilog složenosti radnje ide uvođenje likova s imenima specifičnim za njihovu nacionalnu određenost, a moglo bi se reći i kulturnu određenost. U trilogiji se redovno koristi engleski jezik, a kulturna i nacionalna raznolikost u trećemu dijelu dovode do još češće uporabe stranoga jezika u govoru likova. Treći dio Bužimskijeve trilogije ujedno je i najneuvjerljiviji, a atmosferom je najmračniji. Martinove pustolovine nisu dovoljno irealne da bi se mogle nazvati fantastičnima, a nisu ni dovoljno realne da bi mogle pripadati stvarnosnoj prozi.

Uvođenje stranih državnih tijela, a pogotovo obavještajnih službi, navodi na zaključak da bi se moglo raditi o nekoj vrsti akcijskoga špijnskoga romana, a pretpostavku potvrđuje autor komentarom na naslovnoj stranici: “Ljudi i događaji u ovoj špijnskoj bajci plod su mašte“ (Jelačić Bužimski, 2010: 5). Dakako, nije potrebno posebno naznačiti da se ne radi o bajci već o romanu. Međutim, autorov komentar može se shvatiti kao pokušaj da se čitatelja zaintrigira za špijnski roman, kao što bi ga zaintrigiralo ono što bi moglo biti bajkovito i čudesno. Cvjetko Milanja je u djelu *Hrvatski roman 1945.-1990.* (1996.) ponudio moguću tipologiju hrvatskoga romana te je opisao tzv. *žanrovski roman* kojem, prema nekim autorima, pripada špijnsko-politički roman (Beneš, 2017: 36). Smatra se da su prvi špijnski romani *The Spy* (1821.) i *The Bravo* (1831.) autora Jamesa Fenimore Coopera. Za vrijeme Hladnoga rata špijnska je tematika postala zanimljiva i česta u svjetskoj književnosti. Špijnski su romani pronašli svoju publiku zahvaljujući borbi kapitalističkih, liberalnih Sjedinjenih Američkih Država i komunističkog Sovjetskog Saveza, a autori špijnskih romana iskorištavali su geopolitičku situaciju kako bi

pokušali pogoditi što se zbivalo u pozadini ratovanja.³¹ Isto iskorištava i Jelačić Bužimski te junaka trilogije smješta u realna geopolitička zbivanja Hladnoga rata te ga iskorištava kako bi prikazao nadmetanje svjetskih velesila u borbi za ideološku prevlast. Važne karakteristike špijnskoga romana su akcija i pustolovina zbog čega neki autori navode da je špijunski roman podvrsta detektivskoga romana, iako špijunski roman ne uključuje pojavu detektiva, istrage i zagonetke. Glavni lik špijnskoga romana obično je prisiljen na izvršavanje nekog važnog zadatka koji određene političke organizacije ne mogu samostalno riješiti.³² *Martin protiv CIA-e i KGB-a*, kao i prvi dio trilogije, nastaje ispreplitanjem različitih elemenata. Po geopolitičkih događajima i likovima koji se spominju u romanu može se odrediti vremenski period u kojem je radnja smještena. Realistično su opisana geografska područja različitih država u kojim se nalazio Martin te su ponovno dočarane ulice Zagreba. Imenovanje likova, kako bi odgovarali kulturama iz kojih dolaze, dodatno pojačava postojanje realističnih elemenata. Realistično je prikazano odrastanje Martina i Veronike što se očituje u napredovanju njihove veze. Dokaz tome promjena je u opisima Veronike iz Martinove perspektive: „Djelovala je dražesno u svilenj bluzi i haljini iz koje su se promolile dugačke, gole noge u laganim sandalima“ (Jelačić Bužimski, 2010: 17). U realističnu radnju romana nameće se pretpostavka da fantastični element postoji, iako Martin nije poletio od *Svjetskoga atletskoga kupa* pa fantastični element nije realiziran. Pretpostavka da Martin može letjeti pokretač je radnje romana te su njegovu sposobnost htjele iskoristiti američka i sovjetska obavještajna služba. Hladni rat kao vremenski period romana, razmještanje radnje romana van nacionalne pripadnosti glavnoga lika, uvođenje tajnih obavještajnih službi i geopolitičke borbe svjetskih velesila, potvrđuju da se radi o špijnskome romanu. S obzirom na to da je *Martin protiv CIA-e i KGB-a* nastavak na *Balkansku mafiju*, glavni je lik sedamnaestogodišnjak pa bi se moglo reći da roman spada u kategoriju adolescentske književnosti.

Stvarni sukobi na geopolitičkoj sceni temelj su radnje špijunskih romana. U skladu s takvom žanrovskom odrednicom Jelačić Bužimski je likovima u *Martinu protiv CIA-e i KGB-a* dao kulturološki vjerodostojna i realistična imena. Predstavnici *KGB-a*, sovjetske tajne službe, dobili su klasična sovjetska imena: Julijan Antonovič Silnikov i Oleg Mihailovič Ksantipov. Predstavnik *CIA-e*, američke tajne službe, dobio je ime Rick Conolly. U Afganistanu je Martin

³¹ novelsuspects.com <https://www.novelsuspects.com/articles/spy-fiction/>, 7. travnja 2022.

³² theHUB.com <https://www.yalsa.ala.org/thehub/2014/12/18/genre-guide-spy-fiction/>, 7. travnja 2022.

upoznao Abdula i Farida, predstavnike afganistanskih *mudžahedina*, a trebao je ubiti Ahmada-šah Masuda, vođu spomenute grupe. U Nikaragvi je upoznao Onofrea, predstavnika *contrasa*, a trebao je ubiti Ernesta Orteza. Specifično imenovanje likova autor je iskoristio kako bi pojačao dojam kulturološke vjerodostojnosti događaja u romanu. Osim toga, u romanu se može naići na brojne primjere opisivanja kultura van nacionalnoga okvira Jugoslavije, kao što su opisi afganistanskih običaja. Posebno se ističe priprema vune za tkanje afganistanskih sagova:

„čovjek u zamazanoj bijeloj pregači i drvenom lopatom dizao i potapao vunu u crvenu tekućinu iz koje se pušilo. Crvena vrela voda prelijevala se preko rubova, jer je jedan čovjek ritmički potapao lopatu, dok je podalje, na motkama uglavljenim između dva kotla, drugi rukama cijedio mokru vunu. Druga dvojica odnosila su je na povišene rašlje gdje se sušila na suncu“ (Jelačić Bužimski, 2010: 74).

Osim očitih kulturoloških obilježja, autor je koristio simbole za predstavljanje država: „Lekciju te vrste već je čuo iz usta Silnikova (...) Rus je pio votku i gudio svoju naučenu pjesmu, a ovaj Amer, kao u nekom tipičnom vicu o razlikama među narodima, uz coca-colu – pjeva svoju“ (Jelačić Bužimski, 2010: 96). Coca-cola i vodka u tom se slučaju mogu shvatiti kao simboličke oznake koje metaforično, i stereotipno, predstavljaju suprotstavljene velesile. Može se reći su coca-cola i vodka zapravo ideološki simboli³³, pri čemu coca-cola predstavlja Zapad, a vodka Istok.

5.1 Važnost geopolitičkih ciljeva SAD-a i SSSR-a

Kao što je već najavljeno, u trećemu dijelu trilogije autor napušta poznate nacionalne okvire te radnju smješta u udaljene države. U *Sportskom životu letećeg Martina* i *Balkanskoj mafiji* autor je uspješno uputio kritiku komunističkome režimu, njegovim korumpiranim službenicima i institucijama te na red dolazi kritika geopolitičkim velesilama 20. stoljeća. Prema tome, udaljavanje od nacionalnih okvira Jugoslavije znači približavanje svjetskim problemima. Prvi se dio ratnoga zbivanja u romanu događa u Afganistanu, zemlji koja ima dugu povijest ratovanja i problema unutar afganistanskoga društva. U romanu se spominju događaji koji izravno opisuju vremenski period u stvarnome svijetu zbog čega je potrebno spomenuti povijest

³³ Journal of Business Case Studies (<https://clutejournals.com/index.php/JBCS/article/download/4698/4787/18804>, 10. travnja 2022.)

Afganistana. Osim toga, autor je vjerodostojno opisao reljef Afganistana kako bi prikazao koliko je nevjerojatan bio Martinov put, odnosno koliko je nemoguće bilo ono što se od njega tražilo.

Reljefno gledano, duž cijelog Afganistana proteže se planinski masiv Hindukuš. O afganistanskome reljefu Martin je saznao od Sovjeta Silnikova: „izvuče zemljopisnu kartu Afganistana. Otvorio ju je i prstom prešao preko (...) i duguljasta natpisa *Hindukuš*, koja su se protezala duž gigantskih planina“ (Jelačić Bužimski, 2010: 45). Važno je za radnju romana da je u stvarnosti taj planinski masiv teško prohodan te cijelu zemlju dijeli na dva dijela. Upravo je Hindukuš odgovoran za etničke i jezične raznolikosti unutar afganistanskoga stanovništva (Kapular, 2018: 2), a zbog spomenutih raznolikosti je Afganistan plodno tlo za razvoj ratnih sukoba.³⁴ U vrijeme nastanka *Martina protiv CIA-e i KGB-a* u Afganistanu je trajalo razdoblje koje je danas poznato kao Sovjetsko-afganistanski rat te je trajao od 1979. do 1989 (Špoljar, 2019: 1). Utjecaj Sovjetskoga Saveza vidljiv je u radu *Narodne demokratske partije Afganistana* koja je pokušala provesti reforme u skladu s propagandom komunizma za koje religiozno afganistansko društvo nije bilo spremno pa se velik dio afganistanskoga stanovništva okrenuo protiv vladajuće stranke (Špoljar, 2019: 11). Naposlijetku je vladajuća stranka zatražila pomoć komunističkih prijatelja – SSSR-a i Moskve. Slijedom velikih pobuna i nereda te nemogućnošću vladajuće stranke da kontrolira afganistansko stanovništvo, 1979. započinje sovjetska invazija na Afganistan (Špoljar, 2019: 14). U rat se uključila sovjetska obavještajna služba, *KGB*, kako bi uz pomoć tajnih misija utjecala na tijek rata. Sovjetski cilj bio je zaustaviti pobunu u Afganistanu, ali u pozadini povijesnih događanja krije se tema *Martina protiv CIA-e i KGB-a*. Mora se naglasiti da je upravo misteriozna i tajnovita pozadina povijesnih događanja glavna problematika špijunskih romana. Pravi je sovjetski cilj bio proširiti svoju sferu utjecaja u Afganistanu te su Sovjeti, pod izlikom smirivanja nastale afganistanske krize, pomagali komunističkoj vladi Afganistana. Jelačić Bužimski iskoristio je radnju romana kako bi prikazao geopolitičku situaciju opisanog razdoblja pa je Silnikov otkrio sovjetsku perspektivu afganistanske situacije:

„naša je zemlja na prijateljski poziv afganistanskoga naroda uputila već odavno vojsku u tu zemlju. Naime, prijetila je ozbiljna opasnost da ondje vlast preuzme kontrarevolucionarna, prokapitalistička klika, koja ne bira sredstva“ (Jelačić Bužimski, 2010: 43).

³⁴ Institut za sigurnosne politike. (<https://insigpol.hr/analiza-afganistan-1-2-i-3-dio-nikad-zaustavljen-sukob/>, 22. veljače 2022.)

Zanimljivo je da je Silnikov pri prvome posjetu Zagrebu najavio ideološki sukob SSSR-a i SAD-a: „Ne znam kako izgleda drugi dio grada, ali ovo... ovaj trg i ove ulice naokolo, to ima posve kapitalistički ugođaj“ (Jelačić Bužimski, 2010: 3). Iz Silnikovih je riječi očito da on služi propagandi komunističkoga režima te da prezire sve kapitalističko. Novi zagrebački ugođaj predstavlja odmicanje Jugoslavije od komunističke ideologije SSSR-a te ideološko primicanje Zapadu zbog kojega Silnikov nije bio zadovoljan. Sukob ideologija SSSR-a i SAD-a može se shvatiti kao sukob Istoka i Zapada. Pritom Istok zastupa komunističku ideologiju te je predvođen SSSR-om, a Zapad predstavlja kapitalističku ideologiju te je predvođen SAD-om. Osim SSSR-a, društvene je probleme u Afganistanu iskorištavao SAD, što ide u prilog kontekstu Hladnoga rata. Tijekom Hladnoga rata američki je cilj bio iscrpiti SSSR, a to su radili upravo kroz financiranje pobunjeničkih afganistanskih grupa, *mudžahedina*. Financiranje se provodilo uz pomoć američke obavještajne službe, *CIA*-e. Zanimljivo je da je *CIA* oružje i ostalu pomoć slala kroz Pakistan (Kapular, 2018: 10-11) zbog čega je Pakistan utočište *CIA*-e u romanu. Ponovno je autor iskoristio stvarnosne elemente povijesnoga razdoblja pa kroz Silnikove riječi opisuje saznanja *KGB*-a:

„te grupe dušmana, koje se bore za restauraciju kapitalističkih odnosa u nama prijateljskoj zemlji, potpomognute su izvana. Najveća pomoć u opskrbi oružjem i opremom za borbu dolazi iz SAD-a, i to preko Pakistana, uz pomoć američke tajne službe koja se zove *CIA*“ (Jelačić Bužimski, 2010: 43).

Drugi dio ratnih zbivanja romana smješten je u Nikaragvi te je Martin bio pod kontrolom američke obavještajne službe koju je predstavljao Conolly. Radnja nije slučajno smještena u Afganistan i Nikaragvu, nego je autor iskoristio slične povijesne situacije kako bi metaforično prikazao sukob Istoka i Zapada u radnji romana. Problemi vladavine u Nikaragvi sežu duboko u njenu prošlost, a kako bi se uspješno prikazao sukob u romanu, potrebno je ukratko opisati što se u geopolitičkom smislu događalo na teritoriju Nikaragve i njoj susjedne države, Hondurasa. Prije radnje romana, u Nikaragvi se javio revolucionarni pokret *sandinista* te je preuzeo vladanje državom. Važna je činjenica da je *sandinistima* prvo vrijeme pomoć pružao SAD. Međutim, vlast je ubrzo preuzeo radikalni sektor *sandinista* koji su ograničavali slobodu medija i religije te su se

usko povezali sa SSSR-om.³⁵ SAD koji svoju ideologiju temelji na slobodi, to je vidio kao vlastiti poraz. Kao u Afganistanu, javila se pobunjenička grupa, *anti-sandinisti* ili *contrasi*, koje je Conolly, u skladu s američkom ideologijom, nazvao „borcima za slobodu zemlje u kojoj je sloboda ukinuta“ (Jelačić Bužimski, 2010: 94). Kako bi proširio svoju sferu utjecaja u Nikaragvi te odbacio komunistički režim i sovjetsku ideologiju, SAD je počeo financirati *contrase* preko teritorija Hondurasa. Ponovno je u pozadini američkih postupaka bila borba Istoka i Zapada oko interesnih sfera i širenja njihovih suprotstavljenih ideologija, a u središtu povijesnih događanja našao se glavni lik Bužimskijeve trilogije, Martin.

5.2 Utjecaj KGB-a na likove

Interesi SAD-a i SSSR-a ispunjavaju se preko njihovih obavještajnih službi, kako u stvarnosti, tako i u posljednjem dijelu Bužimskijeve trilogije. Zadatak je obavještajnih službi prikupiti podatke iz kojih državne institucije mogu formirati spoznaje bitne za nacionalnu sigurnost (Badžim, 2013: 25-26). *KGB* ili *Komitet državne sigurnosti* bila je tajna obavještajna služba Sovjetskoga saveza te je *KGB* prvi došao do Martina. Autor je prikazao rad te obavještajne službe te je Silnikov u Zagreb došao sa spremnim, prikupljenim i analiziranim podacima o Martinu: „Mi imamo pouzdane podatke, postoje fotografije. (...) Naši znanstvenici proučili su tvoj slučaj i mišljenja su da se takva sposobnost ne gubi“ (Jelačić Bužimski, 2010: 20-23). Bolje rečeno, Silnikov je došao sa spremnim podacima o Martinovoj fantastičnoj sposobnosti koja je trebala omogućiti njegovoj službi ostvarivanje ciljeva njegove države. Osim toga, prikazani su neki od načina na koji obavještajne službe mogu postići svoje ciljeve pa je *KGB*-ov čovjek prije posjetio Martina i njegova djeda te Martinu obećao stipendiju za učenje jezika. U prvome susretu Martina i Silnikova saznaje se da Silnikov nije predstavljao svoje interese, nego interese svoje države. Njegov govor podsjeća na govor Dabe, Lobe i Gobe iz *Sportskog života letećeg Martina*. Naime, Silnikov je govorio u prvome licu množine: „Ono što nas zanima, nešto je drugo. (...) Ti vjerojatno ne znaš da mi znamo puno o tebi. Mi uvijek znamo puno o onima koji nas zanimaju“ (Jelačić Bužimski, 2010: 20). Silnikove pomno birane rečenice metaforično prikazuju svemoćnost obavještajnih službi, a nemoćnost pojedinca na kojega su se okomili.

³⁵ Britannica.com (<https://www.britannica.com/topic/20th-century-international-relations-2085155>, 24. veljače 2022.)

Nagovaranje Martina na ispunjavanje sovjetskih ciljeva započelo je kao poziv Martinu na suradnju. Silnikov je tražio vjernost i ispunjavanje zadataka u zamjenu za dobru cijenu, ciljajući na želje svakog mladog čovjeka: neograničen novac i putovanja, ali Martin je odbio suradnju. Ono što Martin u tom trenutku nije shvatio, činjenica je da je odbijajući *KGB* zapravo odbio Sovjetski savez i komunistički režim. Silnikov nije mogao pustiti Martina jer bi to bio odraz njegove nesposobnosti unutar redova sovjetske obavještajne službe. Drugim riječima, to bi metaforično bio poraz komunističkoga režima, ali i odraz odraz političke nemoći Sovjetskoga Saveza. Silnikov je Martinu nagovijestio da je *KGB* spreman na sve: „Mi ne odustajemo od onog što smo naumili. Odluči se milom ako nećeš silom“ (Jelačić Bužimski, 2010: 25). U tom trenutku, Martin je upoznao pravu surovost sovjetske obavještajne službe. Silnikov je namočio komad gaze narkotikom, a Martin je propao u „dubok, taman bezdan tišine“ (Jelačić Bužimski, 2010: 27). Autor je uporabom narkotika za uspavljanje Martina postigao zaprepaštenost čitatelja i prikazao kako obavještajne službe nisu marile za pojedinačne živote te da su se koristile svim mogućim sredstvima koja su imale na raspolaganju.

Iznenadjenja nisu stala na uporabi narkotika. Sljedećega dana, Martin se probudio u središtu moći Sovjetskoga Saveza, u Moskvi. Nevjerojatan je način na koji je *KGB* doveo Martina u Moskvu: „U lijepom limenom sanduku, s dovoljno zraka, koji nitko ne smije otvoriti i na kojem je pisalo: *Specijalni teret – pažljivo rukovati*“ (Jelačić Bužimski, 2010: 40). Radi se o pokušaju autora da prikaže misterioznu pozadinu sukoba svjetskih velesila jer su obavještajne službe djelovale putem tajnih misija. Neizravni unutarnji monolog Martina čitatelju pokazuje koliko je nevjerojatna bila Martinova situacija. Osim toga, Martin je pokušao procijeniti i razumjeti Silnikova: „Kakav je to čovjek koji te najprije prevvari, otme, tajno odvede na tisuće kilometara daleko, prisiljava te na nemoguće stvari, a nakon svega se želi rukovati kao da se ništa nije dogodilo“ (Jelačić Bužimski, 2010: 40). Kao da je znao o čemu je Martin razmišljao, Silnikov je spremno i bez sumnje opravdao svoje, odnosno, postupke obavještajne službe koja služi Sovjetskome Savezu: „Ne smiješ nam zamjeriti način koji smo primijenili prema tebi. (...) Rekao sam ti da moramo silom kad drugi neće milom, ali uvjeren sam da to više neće biti potrebno“ (Jelačić Bužimski, 2010: 41). Silnikove riječi ponovno podsjećaju na riječi službenika

Državnoga centra koji su Martina uvjerovali da je za sve bio sam odgovoran.³⁶ Drugim riječima, Silnikov je uvjeravao Martina da je sam bio kriv za svoju otmicu. Da je pristao na zadatak te mirno pošao sa Sovjetima, otmica i narkotici ne bi bili potrebni. U daljnjem razgovoru Martin je ponovno bio bespomoćan, nije pristao na zadatak, ali nije imao ni izbora: „Nisam uopće prihvatio, već sam kidnapiran i ne znam koje su to općekorisne stvari“ pomisli Martin“ (Jelačić Bužimski, 2010: 42). Borba za „općekorisne stvari“ zapravo je praktična primjena komunističke propagande Sovjetskoga Saveza. Zbog toga radnja *Martina protiv CIA-e i KGB-a*, barem u onom dijelu kada je Martin pod kontrolom *KGB-a*, podsjeća na radnju *Sportskog života letećeg Martina*. Očito je da su predstavnici *KGB-a* služili istoj propagandi kao predstavnici *Državnoga centra*, iako se radi o različitim nacionalnim okvirima. Njihovo djelovanje pod istom propagandom zajedništva proizlazi iz činjenice da je objema državama vladao komunistički režim. Postupci, kojima su se služile obavještajne službe u trećemu dijelu trilogije, radikalniji su i ozbiljniji od postupaka predstavnika *Državnoga centra*. U prilog tome ide posljednji pokušaj prisile Martina na ispunjavanje zadatka *KGB-a*. Silnikov i Ksantipov pred Martina su stavili dvije fotografije, navodno snimljene u Kabulu, glavnome gradu Afganistana: „Ona je na sigurnome. Zasad. (...) Morali smo se osigurati, za slučaj da odbiješ suradnju. – Što ćete joj učiniti? – Ništa. To jest, ništa ružno, ako ti sve lijepo obaviš“ (Jelačić Bužimski, 2010: 49). Sovjeti su ucjenu predstavili kao mogućnost izbora, odnosno ucjena je u tome trenutku predstavljala privid slobode. Martinove misli točno su opisale postupke tih ljudi i njihove službe te su dočarale veličinu njegove bespomoćnosti:

„Bio je stjeran u uža zid. Oni su, dakle, u stanju sve učiniti. Oteli su njega i odveli ga u Moskvu, oteli su Veroniku i odveli je čak u Afganistan. (...) Kako samo brzo i djelotvorno postupaju s ljudima! Moćni su i beskrupulozni. Nema više kamo“ (Jelačić Bužimski, 2010: 49).

Martin i Ksantipov u nastavku su radnje letjeli iz Moskve u Kabul. U zrakoplovu je vladala neugodna tišina prouzrokovana opasnošću slijetanja u ratom pogođeno područje te je atmosfera u zrakoplovu preslikavala Martinovo unutarnje stanje. Činilo mu se da je sve namješteno protiv njega, bio je uplašen te se u njemu probudila jaka mržnja, slična onoj u

³⁶ Martinov uspjeh na *Svjetskom atletskom kupu* trebao mu je omogućiti ispravljanje nepravde koja se događala u prvome dijelu trilogije. Po riječima službenika *Državnoga centra*, Martin je bio samostalno odgovoran za svoju budućnost, a ispunjavanje njihovih želja značilo je vraćanje duga zajednici.

Sportskom životu letećeg Martina: „S mržnjom pogleda Silnikova i pomisli kako bi ga bez žaljenja i sa zadovoljstvom mogao sunovratiti u dubinu“ (Jelačić Bužimski, 2010: 54). Sjedište *KGB*-a nalazilo se u dobro čuvanom kompleksu, okruženim visokim zidom i drvećem što preslikava bespomoćnost Martina pred nadmoćnijim protivnikom. U tom trenutku, *KGB* je za njega predstavljao apsolutno zlo kao što je to bio *Državni centar* u prvome romanu. Međutim, došlo je do naglog obrata radnje te je Martina spasio vojnik koji je trebao služiti Sovjetima. Vojnik se zvao Bregešvilis te je Martinu otkrio da Veronika nikada nije bila u *KGB*-ovu sjedištu. Iako se spasio od *KGB*-ovih zidova, pitanja o sudbini Veronike Martina su stavila pred novi zid nemoćnosti. Odredište Martinova spašavanja bio je Pakistan što daje nagovještaj o nastavku radnje pod okriljem *CIA*-e.

Brešegvilis, Abdul i Farid Martinu su dali uvid u kulturu afganistanskoga naroda. Njihova perspektiva iskorištena je da bi se ukazalo kako želje naroda nisu bile bitne pred internacionalnim interesima velesila. *KGB*, koji je pokušavao očuvati svoju komunističku propagandu, nije imao obzira prema vrijednostima afganistanske kulture. Bregešvilis je opisao Ahmad-šah Masuda, čovjeka kojeg je Martin trebao ubiti: „To ti je lukav i hrabar čovjek. Neuhvatljiv“ (Jelačić Bužimski, 2010: 71), što je u potpunoj suprotnosti s opisima Sovjeta: „To je glavni zločinac (...) Čini nam veliku štetu“ (2010: 46). Osim toga, navedene rečenice predstavljaju različite perspektive sukobljenih strana. Nastavkom njihove vožnje do Pakistana dolazi do vrhunca napetosti Martinove afganistanske pustolovine. Napadnuti su te su im meci fijukali nad glavama. Krenula je jurnjava nepreglednim afganistanskim cestama što odgovara opisu afganistanskoga reljefa te je Abdul bio pogođen, a Bregešvilis izbezumljen. U tom trenutku, Martinova je mržnja pokrenula nevjerojatnu akciju, gotovo fantastičnu. Martin je preuzeo vodstvo, uzeo kanistar s benzinom i šibicama te iskočio na prvom zavoju. Prolio je kanistar s benzinom po cesti, upalio šibicu, pojurio i pomislio: „Da ga je kojim slučajem Silnikov sada vidio, teško da bi ga Martin razuvjerio da se iz ovakvog trka ne može vinuti u zrak“ (Jelačić Bužimski, 2010: 78). Protivnički automobil sletio je niz provaliju, a Martinova je želja za borbom naglo nestala. Istovremeno je osjećao olakšanje i kajanje jer je spasio svoj život i živote svojih suputnika, ali pod cijenu tuđe smrti. Suprotno Martinovim osjećajima, Bregešvilis je bio ponosan i zahvalan: „Odlično si to izveo. Čestitam“ (Jelačić Bužimski, 2010: 79). Nastavili su vožnju prema pakistanskoj granici, a Martin je shvatio da, kao što je on trebao izvršiti zadatak za *KGB*, tako su njegovi suputnici

trebali izvršiti zadatak za nekog drugog. Susret s ljudima za koje rade njegovi suputnici doveo ga je u ruke CIA-e.

5.3 Utjecaj CIA-e na likove

CIA ili *Središnja obavještajna agencija* obavještajna je služba SAD-a te se kao takva predstavlja u romanu. Još jedan obrat u radnji činjenica je da je CIA dovela Veroniku u Pakistan. Čitatelj zna više od Martina jer je pratio razvoj radnje u Zagrebu. Conolly se predstavio djedu kao agent u *Sekretarijatu za koordinaciju nacionalnih unija studenata* te ponudio još jednu stipendiju za školovanje. Djed je poslušao Amerikanca, ali nije mogao sakriti svoju zabrinutost jer Martina nije bilo već četiri dana. Taj je period vrijeme u kojem je KGB Martina odveo u Moskvu, a zatim u Kabul. Veronika i djed bili su zabrinuti: „Djede – rekla je, a glas joj se pomiješao sa suzama – njemu se nešto dogodilo. Nema ga nigdje“ (Jelačić Bužimski, 2010: 32). Osim toga, Veronika je otkrila da joj je netko provalio u stan i ukrao desetak fotografija. Conolly je tada opisao „tko su oni“ (Jelačić Bužimski, 2010: 35): „Oni su moćno zlo. Gospodari tuđih sudbina. (...) – oni i ubijaju“ (2010: 36). Conolly je nastavio u dramatičnome tonu te napeto nagovijestio o kojim se ljudima radilo: „*Komitet Gosudarstvenoj Bezopasnosti!* – Sovjetska služba za obavještajnu djelatnost, ili kraće *KGB!* Eto, to su oni“ (Jelačić Bužimski, 2010: 36). Njegov opis pojačao je dojam da je Martin bio u velikoj opasnosti i da se sam nije mogao boriti protiv sovjetske obavještajne službe. Conolly je zapravo pripremao teren da svoju obavještajnu službu prikaže kao Martinovu jedinu nadu. U skladu s takvim zaključkom, spomen „milicije“ zabavio je Conollyja: „Ne budite smiješni! (...) Nema ovdje milicije koja je u stanju uhvatiti se s njima ukoštac“ (Jelačić Bužimski, 2010: 35). Prikaz policije kao institucije koja nije mogla pomoći Martinu ukazuje na pravu veličinu Martinovih novih protivnika. Institucije koje su u prijašnjim romanima bile prikazane kao Martinov nadmoćniji protivnik više nisu uopće bile moćne. Martinov protivnik bio je veći i moćniji od institucija unutar njegova nacionalnoga okvira te se činilo da mu nitko ne može pomoći: „Tko nam može vratiti Martina? Tko će nam pomoći“ (Jelačić Bužimski, 2010: 36). Conolly je spremno odgovorio na Veronikino pitanje na isti način na koji se predstavljao KGB: „*Mi* (...) Samo mi. (...) Ne pitajte tko smo mi“ (Jelačić Bužimski, 2010: 36). Autor tada kroz djedove misli iskazuje sud o obavještajnim službama koje je predstavio u romanu: „Ako su prvi onakvo zlo, onda ni oni koji im se mogu suprotstaviti ne mogu biti mnogo

bolji. A Martin se našao između njih. Bilo je to dovoljno da osjeti kako u njemu raste jeza poput plimnog vala“ (Jelačić Bužimski, 2010: 37).

Nakon što je Conolly saznao da je Martina već preuzela sovjetska obavještajna služba, nagovorio je Veroniku da pođe s njime u Pakistan. Conolly je bio lukav, znao je da Veroniku može iskoristiti kako bi pridobio Martina na svoju stranu. Mora se spomenuti da je Veronika kroz trilogiju pokazala odlučnost i hrabrost u jednakoj mjeri kao Martin. Njena spremnost da napusti Zagreb i ode s nepoznatim američkim agentom u daleku zemlju potvrđuje gore navedeno. Uostalom, *KGB-ova* ucjena i plašenje Martina pomoću Veronikinih lažnih fotografija, pomogli su američkoj obavještajnoj službi. Martin je bio rastresen i iznenađen Veronikinom pojavom u Pakistanu i zapravo se još uvijek nije oporavio od prijetnji i iznenađenja *KGB-a*. Američki agent nije gubio vrijeme nego je odmah započeo s manipuliranjem Martina: „Zar te ne raduje što si na slobodi? Što si uz svoju djevojku“ (Jelačić Bužimski, 2010: 86). Martinovo prijašnje iskustvo s predstavnicima institucija navelo ga je na sumnju o kvaliteti slobode o kojoj je govorio Conolly. Primijetio je da je Conolly, kao i Silnikov, govorio u prvome licu množine: „Oslobodili smo te iz velike opasnosti. Bio si u rukama grozne organizacije koja se zove KGB. Tko zna što bi se dogodilo da se nismo mi zauzeli“ (Jelačić Bužimski, 2010: 86). Njegove su riječi dokaz da je htio prikazati postupke *CIA-e* pozitivnima te da su Martina spasili od sudbine koja mu je bila namijenjena. Osim toga, Conolly je otkrio da je Bregešvilis njihov špijun koji im je cijelo vrijeme davao informacije o Martinovoj lokaciji. Martinove misli o špijunima u redovima tajnih obavještajnih službi najavile su još jedan obrat u radnji: „Ako vi imate ljude u njihovim redovima onda sigurno nekakav Bregešvilis čuči u vašim. Kakve su to tajne službe u kojima svatko o svakom toliko zna“ (Jelačić Bužimski, 2010: 86). Osim toga, Martinove misli mogu se shvatiti kao kritika svrhe obavještajnih službi koje bi trebale raditi u tajnosti, a u stvarnosti se natječu oko tajnovitosti svojih misija. U skladu s time, polako se odmotavala mreža laži *KGB-a* te je Martin napokon saznao da Veronika uopće nije bila u Kabulu. Conolly je bio ustrajan u tome da Martinu usadi osjećaj kako im je bio dužan za svoju slobodu: „Želim te upozoriti Martine (...) da smo platili visoku cijenu za tvoju slobodu (...) Žrtvovali smo jednog od svojih najboljih ljudi. Aktivirali smo ga samo radi tebe“ (Jelačić Bužimski, 2010: 89). Prema njegovim riječima, Martinova je dužnost bila vratiti dug, ali ovaj puta ne zato što je bio dužan zajednici koja mu je sve dala. Martin je bio dužan zato što je *CIA* žrtvovala svog špijuna za njegov spas, iako je špijuna žrtvovala jer im je Martin bio potreban. Navedeno dokazuje da su se obavještajne službe

koristile svim sredstvima, a među njima i ljudskim životima. Autor je na različite načine kroz različite obavještajne službe prikazao lepezu sredstava koja im je bila dostupna. Iskorištavanjem tih sredstava na tinejdžeru poput Martina, autor je pojačao dojam nemoćnosti pojedinca pred takvim institucijama.

Dijalog Martina i Conollyja podsjeća na dijalog koji je Martin vodio sa Silnikovim. Zadatak koji je *CIA* namijenila Martinu bio je ubojstvo generala Orteza. Sovjetski i američki zadatci bili su smješteni na nepristupačnim mjestima na koje se moglo prići samo letom. Borba Martina protiv zahtjeva obavještajnih službi temeljila se na tome da on više ne može letjeti, ali te službe, koje su imale svoje „pouzdana“ podatke o Martinovoj sposobnosti, nisu htjele prihvatiti poraz: „Zar gluposti nema kraja ili je sve to mahnita i luda igra? Zar nema načina da ih se sve uvjeri da je to nemoguće“ (Jelačić Bužimski, 2010: 96). Kako bi dokazao da *CIA* nije toliko tvrdoglava kao *KGB*, Conolly je Martinu objasnio da „samo“ treba preletjeti s jezera do ćelije na šestom katu zatvora. Time je Conolly htio naglasiti da je američki zadatak razuman jer Martin nije trebao letjeti po nepristupačnom afganistanskom teritoriju. Još jedna u nizu besmislica koje su izrekli predstavnici obavještajnih službi svakako je Conollyjeva rečenica kojom je pokušao postaviti granicu između svojih uvjerenja i uvjerenja predstavnika *KGB*-a: „ja ne mislim da si vrabac“ (Jelačić Bužimski, 2010: 96).

Martin nije popustio pred lažnim predstavljanjem *CIA*-e pa je Conolly otkrio lice *CIA*-e nalik *KGB*-u: „Ucjene su iste“ (Jelačić Bužimski, 2010: 97). Može se zaključiti da je Conolly Martinu dao do znanja da će se koristiti istim mjerama kao *KGB*, odnosno, da će povrijediti Veroniku. Međutim, Conolly je i dalje htio pokazati koliko su on i Silnikov bili različiti: „Nikomu ne želimo zlo. Tvoja i njezina sigurnost, bolje rečeno, sreća, ovise samo o tebi“ (Jelačić Bužimski, 2010: 97). Postupci *CIA*-e davali su privid slobode, ali na drugačiji način. Igra *CIA*-e bila je hladnokrvnija od igre *KGB*-a jer se njihova manipulacija temeljila na grižnji savjesti, a ne na surovoj prisili. Manipuliranjem emocionalnoga stanja pojedinca, *CIA* je uspijevala zadržati pozitivnu sliku svoje obavještajne službe. Može se reći da je u tom trenutku vidljiva i osnovna razlika *KGB*-a i *CIA*-e. Sovjeti su Martinu predstavili zadatak kao općekoristan za sovjetsku i afganistansku zajednicu. U slučaju Amerikanaca zadatak nije bio općekoristan, nego je prikazan kao da služi isključivo Martinovim interesima. Iz svega se može zaključiti da je prikazana razlika postupaka *CIA*-e i *KGB*-a koja se temelji na njihovim ideologijama. *CIA* štiti individualne želje i ciljeve pojedinaca u skladu s američkom ideologijom o borbi za slobodu, a *KGB* brani navodne

interese i želje zajednice u skladu s komunističkom ideologijom SSSR-a. Zaključak razgovora Martina i Conollyja u suštini je isti kao zaključak razgovora Martina i Silnikova, ako ne pristane na zadatak nešto će se dogoditi Veroniki. Martin je ponovno bio pred zidom:

„Suluda igra oko njega još se nije završila. Stjerali su ga u kut. Preostalo je jedino prepustiti se struji tog organiziranog ludila. (...) Osjećao je umor i mučninu. Pred njim je stajao Rick Conolly, *ciaš*, koji ga je spasio iz ruku Silnikova, *kagebeovca*, samo zato da ga se dočepa i da ga vrati u budalasti kovitlac. Opet je trebalo nekoga ubiti, ali ovaj put za drugu stranu“ (Jelačić Bužimski, 2010: 98).

Ne iznenađuje što je Conollyjeva ucjena bila uspješna te je Martin krenuo u Nikaragvu gdje su ga Amerikanci predali Kurtu Nagelu. Čitatelju je prikazana promjena Martinova lika koja se događala kroz sve dijelove trilogije kako je odrastao. U *Sportskom životu letećeg Martina*, on je bio uplašen i zaista bespomoćan, pomagao mu je djed, a od okova režima spasila ga je njegova fantastična sposobnost. Iskustvo s predstavnicima *Državnoga centra* dopunjeno odrastanjem donijelo mu je još više hrabrosti i upornosti. U *Balkanskoj mafiji* aktivno se borio protiv nepravde, iako joj još uvijek nije bio dorastao pa su ga spašavali svi: djed, inspektor Mirko i misteriozna energija. U *Martinu protiv CIA-e i KGB-a* posljedice prijašnjih događaja očitovale su se u neočekivanoj želji za nepoznatim:

„Osjećao se dobro. Osjetio je želju da što prije krenu. Kao da mu je u jednom trenutku čak i godilo. Živeći s opasnostima, čovjek se toliko na njih navikne da ih prestane primati odbojno i sa strahom. Mamila ga je nepoznata divljina, prašuma i jezero koje mora prijeći, a o kojem ništa ne zna, neizvjesnost i mahnitost zadatka (...) osjetio je u sebi divlju snagu, samoubilački nagon da se baci naglavačke u najdublji bezdan“ (Jelačić Bužimski, 2010: 106).

Osim toga, Martin više nije smatrao da je bespomoćan i da ga razni službenici mogu prisiljavati na što god hoće. Nestalo je njegovo dječje poštovanje prema starijima, a javila se hladnokrvna drskost prema opasnim službenicima: „Možda je i tako bolje. S punim trbuhom mogao bih se vinuti najviše do trećeg kata. (...) *Shut up!* – Martin zatomi zadovoljan osmijeh na usnama“ (Jelačić Bužimski, 2010: 104).

Martina je iz Hondurasa u Nikaragvu prevezio Kurt Nagel koji u romanu predstavlja suprotnost zaposlenicima obavještajnih službi. Naime, predstavnici obavještajnih službi ne mogu

se okarakterizirati van okvira svoje službe, odnosno, kao pojedinci nemaju individualne osobine. Nagel nije skrivao da je on zapravo plaćenik. Martinu je otkrio da se jedno vrijeme borio u Eritreji protiv „simpatičnih momaka, pobunjenika (...) Sjajni i hrabri ratnici“ (Jelačić Bužimski, 2010: 111), a sve zbog dobre zarade. Iako je Nagel radio za određene institucije, on je postupao isključivo za svoje individualne ciljeve i nije se borio za interese zajednice ili države. Međutim, njegova voljnost da ratuje protiv ljudi koji su „sjajni i hrabri“ (Jelačić Bužimski, 2010: 111) prikazuje razliku moralnih vrijednosti Nagela i Martina. Martin je bio zbunjen, ali doticaj s različitim kulturama omogućio mu je shvaćanje tuđe perspektive. Propitkivao je vrijednosti uz koje je odrastao te ispravnost Nagelova morala. Shvatio je da je moral tog plaćenika upitan, ali da mu je lakše prihvatiti njegove razloge borbe nego beskrajno opravdavanje tajnih službi. Moglo bi se zaključiti da je iskrenost osobina koju je Martin najviše cijenio zbog podvala i ucjena s kojima je imao iskustva. Mir su mu davali „ledeno poštenje i red u izokrenutoj slici koju mu je nudio taj čovjek“ (Jelačić Bužimski, 2010: 112). Osim toga, Martin se divio Nagelovu ratničkome instinktu, snalažljivosti i hladnokrvnosti. Činilo mu se da taj plaćenik posjeduje sve osobine koje on nije imao, a bile su mu potrebne da izvrši svoj zadatak: „i gotovo se nasmijao pomislivši kako je on bespomoćan i slab, a smatraju ga ključnim čovjekom cijele akcije“ (Jelačić Bužimski, 2010: 112). U tom trenutku čitatelj svjedoči još jednoj nevjerojatnoj, gotovo fantastičnoj akciji. Martinove misli prekinula je pucnjava i zrakoplov je počeo padati, a Martinov strah od smrti prekinuo je Nagelov smijeh: „Mislili ste srušiti Kurta Nagela“ (Jelačić Bužimski, 2010: 115). Naime, Nagel je namjerno ugasio motor zrakoplova kako bi izgledalo da pada, a zatim je zrakoplov naglo podignuo iznad krošnja. Ipak, u pucnjavi su bili oštećeni neki od instrumenata pa su ubrzo sletjeli u blizini šume.

Opisi šume podsjećaju na prvi dio trilogije te na trenutke kada je Martin osjećao misterioznu energiju uz pomoć koje je letio. Zvukovi šume uspjeli su ga opustiti i ponovno je osjećao pravi mir. Odlučio je istražiti beskrajno zelenilo: „Gledao je kao opijen bujnu ljepotu prirode, i nije znao je li nestvaran on ili prizor koji ga okružuje. Kako je sve to daleko od Silnikova, Conollyja, pucnjave, jurnjave i smrti“ (Jelačić Bužimski, 2010: 121). Moglo bi se reći da se Martin prisjećao svoga života koji je u prošlosti bio buran i pun opasnosti, ali da te opasnosti nisu bile ni izbliza ozbiljne kao što je to slučaj u trećemu dijelu trilogije. Moguće je da je gradacija ozbiljnosti Martinovih problema izravno povezana s njegovim odrastanjem, odnosno, što je Martin bio stariji tako su problemi bili opasniji. Opisi prirode koji su izostali u *Balkanskoj*

mafiji sada su opet bili prisutni, u trenutcima kada je Martin trebao osjećaj sigurnosti i mira koji mu je šuma nekad pružala. Martin je pomislio da bi mogao ostati u šumi da ga više nitko nikada ne pronađe, ali sjetio se Nagela koji je ostao spavati u zrakoplovu. Martinovo poštenje i ljudskost nisu mu dopustili da ostane u šumi jer nije htio da se Nagel zabrine. Tada su Martinove vrline spasile Nagelov život. Nagel je bio okružen vojnicima te je Martin prvi puta zapucao kako bi iznenadio vojnike i Nagelu dao dovoljno vremena da pokaže svoje vještine. Pustolovine koje su doživjeli u Nikaragvi zbližili su ih te Nagel i Martin razvijaju međusobno poštovanje i povjerenje. Osim toga, Martin više nije bio uzbuđen, nego ga je počeo opterećivati zadatak koji mu je bio namijenjen. Priznao je Nagelu da nikada nije bio u stanju izvršiti svoj zadatak te da je cijela akcija bila besmislena, a osjećao je i grižnju savjesti jer je Nagel zbog njega bio u opasnosti. Na Martinovo iznenađenje, Nagel nije bio ljut, ali Martinu je postavio vrlo dobra pitanja koja podsjećaju na egzistencijalne teme autorovih djela za odrasle: „Gdje je čovjek uopće zaštićen od smrti? Htio bi pobjeći? Kamo? Martin ušuti. Kad malo bolje razmisli, Kurt ima pravo“ (Jelačić Bužimski, 2010: 128). Nagelovo iskustvo u izvršavanju tuđih zadataka dalo mu je dovoljno znanja o mjerama koje su ti ljudi bili spremni poduzeti. Autor zapravo nameće logičan zaključak, a to je da se Martin nije mogao sakriti od obavještajnih službi. Čak i da nije htio izvršiti svoj zadatak, nije imao kuda i nije imao novaca. Čak i da se nekim slučajem vratio u Zagreb, obavještajne službe mogle bi ga pronaći, a onda bi svi bili u opasnosti. Martin je bio uplašen, a suprotno tome, Conolly nije bio previše zabrinut. Činio se previše sigurnim u svoje riječi: „Sve će se dobro završiti. Izvući ćeš se živ – rekao je sigurnim glasom (...) – Otkud znaš? Kako možeš biti tako siguran“ (Jelačić Bužimski, 2010: 128). Nagel je bio jedini lik u radnji koji je izvršio svoj zadatak. Kraj pustolovina u Nikaragvi dokazuje da se atmosfera romana promijenila te da su postupci obavještajnih službi radikalniji od postupaka *Državnoga centra*. Naime, pustolovine u Nikaragvi imale su tragičan kraj. Trojica Miskito Indijanaca dovela su Martina do zatvora u kojem se nalazio Ortez, a na njih je poletjelo „bezbroy ubojitih metaka“ (Jelačić Bužimski, 2010: 142). Nesretna trojica pala su mrtva, a Martin je ostao bez ogrebotine.

„Odozgo je do njega dopro glas koji je tako dobro poznao, tako strašno dobro da je bio siguran da je zbilja lud. – Smiri se, Martine – čuo je razgovijetno kako netko govori hrvatski – sve je u redu. Sve je u najboljem redu. (...) Znao je dobro da se čovjek koji mu se obraća zove – Julijan Antonovič Silnikov“ (Jelačić Bužimski, 2010: 143).

5.4 Bijeg od obavještajnih službi

Nakon pustolovina u Nikaragvi, Martin je ponovno bio u „rukama staroga neprijatelja“ (Jelačić Bužimski, 2010: 144). *KGB* je namjerno poštedio jedino Martina čime se ukazuje da je život pojedinaca bezvrijedan za obavještajne službe. Silnikov je bio ljut jer njegova obavještajna služba nije bila upućena o planovima za Martinov bijeg iz Afganistana: „Ulovio je grč ljutnje na njegovu licu. Očito ga je pekao taj događaj“ (Jelačić Bužimski, 2010: 146). Silnikova je zanimalo tko je izdajnik u redovima *KGB*-a što je Martina stavilo u povoljnu poziciju, ali nije im otkrio identitet izdajnika.³⁷ Nakon svega što mu se dogodilo, Martin je polako preuzimao stvari u svoje ruke na vrlo lukav način. Iskoristio je srdžbu sovjetskoga agenta te ga još više naljutio: „Vi ste, družo Silnikove, točno znali kad i kamo ću doći (...) Dosta se slobodno krećete po ovoj zemlji (...) Izgleda da ste po cijelom svijetu u susjedskim odnosima“ (Jelačić Bužimski, 2010: 148). Time je prikazana promjena Martinova lika jer je njegovim postupcima nestala dječja naivnost i iskrenost. Moglo bi se reći da je njegova promjena opravdana jer je bio u životnoj opasnosti, a uostalom učio je iz svojih prijašnjih iskustava. Osim toga, činjenica je da je Martin bio stariji nego u *Balkanskoj mafiji* i *Sportskom životu letećeg Martina*. Međutim, Silnikov nije bio raspoložen za Martinovu drskost, nego je htio da Martin pristane na novi zadatak u Njemačkoj. Martin je trebao onesposobiti *Radio Slobodu* bombama: „Izvor dezinformacija i laži koje se emitiraju dvadeset četiri sata dnevno, od ruskog do turkmenskog. Još jedan punkt CIA-e u Europi“ (Jelačić Bužimski, 2010: 159). Mora se spomenuti da je *Radio sloboda* zaista postojao te je emitirao vijesti izravno u SSSR, a financije su pristizale iz američkih redova.³⁸ Činjenica da su financije pristizale iz američkih redova navodi na zaključak da je radio služio kao prijenos zapadne, američke propagande u središte komunističkoga režima.

Nastavak radnje prikazuje Martina u novom svjetlu te dokazuje da je bespomoćni, ali fantastični dječak iz *Sportskog života letećeg Martina* odrastao te da je fantastično nestalo. Sve što je naučio o obavještajnim službama iskoristio je protiv njih. Na neki način postao je špijun jer je od Silnikova uspio izvući informacije o izdajniku u američkim redovima. Zapravo, Martin je ucijenio Silnikova jer je znao koliko mu je potreban: „Ali sam naučio, družeci se s vama, da se argumenti uvijek mogu pobiti (...) Već sada me možete ubiti, jer sigurno ništa neću obaviti ako mi ne kažete tko je javio da dolazimo“ (Jelačić Bužimski, 2010: 155). Martin je saznao da je

³⁷ Izdajnik je bio Bregešvilis, Martin i čitatelj znali su više od sovjetske obavještajne službe.

³⁸ archive.org (<https://archive.org/details/mosqueinmunichna0000john>, 20. veljače 2022.)

Nagel bio izdajnik što ne iznenađuje s obzirom na to da se radilo o plaćeniku. Nagel nije predstavljen kao častan i hrabar lik jer nije uvedena njegova životna pozadina koja bi opravdala njegovu želju za novcem, kako je to bilo u slučaju Lužana iz *Balkanske mafije*. Martin nije poslušao Silnikova, nego je razgovarao s direktorom radijskog kompleksa te tražio da nazove Conollyja. Martin je igrao dvostruku igru, ucijenio je *KGB*, a zatim i *CIA*. Za informacije o izdajniku Martin je tražio novac i podmetanje lažne vijesti o eksploziji u radijskome kompleksu. Pogodbom je dobio vrijeme za bijeg od *KGB*-a i novac za kartu prema slobodi, Zagrebu. Martinovi unutarnji monolozi mogu se protumačiti kao stav autora o radu obavještajnih službi. Martin je razmišljao o svemu što mu se dogodilo i stalno se vraćao na isti zaključak: „Pokušao je dokučiti koji je konačni smisao njihova postojanja, ali nije našao ni jednog pozitivnog opravdanja. Oni su odista ono što jedni za druge tvrde“ (Jelačić Bužimski, 2010: 171). Sukladno tome, Martinov bijeg u Zagreb nije ga spasio od obavještajnih službi, a on je to znao. Zbog toga se skrivao kod djeda i smišljao novi plan. Međutim, Martin je bio pod velikim stresom. Izostala je akcija koja mu je zaokupljala pažnju dok se borio za svoj život pa su posljedice užasa koji je proživio daleko od sigurnosti Zagreba bile vidljive:

„Iz kuće nije izlazio, plašeći se da ga ne primijete iz neke zasjede (...) Kad bi se neki auto zaustavio u blizini, naćulio bi uši i osluškivao hoće li se koraci uputiti prema njihovoj kući. Trzao bi se na zvuk dvorišnih vrata (...) a katkad bi mu se i od potpune tišine ubrzao rad srca i oznojili dlanovi (...) kojiput užasnuto bi poskočio, jer mu se učinilo da čuje šuškanje pored bora nakon čega će iznenada prsnuti staklo i bešumni metak prikovati ga uza zid“ (Jelačić Bužimski, 2010: 181).

Naposljetku, sinula mu je ideja kojom bi se mogao riješiti obavještajnih službi. Odlučio ih je još jednom prevariti jer je znao da su se oni došli riješiti njega: „Od samog početka manipuliraju mojim životom, a sad kad su me odlučili kazniti, ja ću se poigrati njima“ (Jelačić Bužimski, 2010: 189). Uz pomoć djeda i Veronike, Martin je dogovorio sastanke sa Conollyjem i Silnikovim. Mjesto sastanka opisano je realistično: „Na Strossmayerovu šetalištu. To je tamo pored bijele kule koju zovu Lotrščak. Malo dalje je skulptura, to jest klupa od bronce s čovjekom koji na njoj sjedi“ (Jelačić Bužimski, 2010: 188). Martinov je plan bio sakriti se i pričekati da predstavnici obavještajnih službi dođu, a zatim je planirao pozvati policiju. Trenutak odlaska na sastanak ponovno dokazuje da je Martin odrastao te da i sam to zna: „Odrastao sam i moram sam“ (Jelačić Bužimski, 2010: 194). Vjerodostojno je opisan Martinov put prema kuli Lotrščak

kako bi se pojačali napetost i neizvjesnost. Kada se sakrio nedaleko od dogovorena mjesta, radnju su prekinule kratke i mračne perspektive Conollyja i Silnikova koji su se spremali za sastanak. Conolly je sa sobom poveo šutljivog čovjeka, Silnikov povjerljivog čovjeka, a zadatak tih ljudi bio je ubiti Martina. Priprema za sastanak s Martinom obuhvaćala je njihova razmišljanja o završetku sastanka: „A onda ga čeka kazna. jednostavna i bez buke. Nema više nikakva razgovora. Previše je štete nanio. (...) Sve će biti gotovo za nekoliko sekundi“ (Jelačić Bužimski, 2010: 198). Međutim, Martinova spletko odigrala se brže i tragičnije nego što je on to zamišljao. Conolly je stigao prvi i ostao nepomičan na klupi, a nakon njega pojavio se Silnikov koji je ostao naklonjen preko klupe. Martin je sve pratio iz svoga skrovišta, a zatim shvatio: „Bože, pomisli dok se oprezno uspinjao prema Lotrščaku, *oni su se međusobno poubijali*“ (Jelačić Bužimski, 2010: 201). „Dvostruka zagrebačka smrt“ (Jelačić Bužimski, 2010: 181) Martinu je donijela dugo očekivanu slobodu. Zadatak kojim se trebalo riješiti Martina na kraju je doveo do tragičnog kraja dvojice predstavnika obavještajnih službi.

5.5 Intertekstualnost

Unutar *interliterarnih citata* spominje se lik Petra Pana iz istoimenog djela Jamesa M. Barrieja: „Ja sam običan mladić kakvih ima na tisuće u svakom gradu, a ne Petar Pan“ (Jelačić Bužimski, 2010: 23). Silnikov je od Martina tražio da iskoristi svoju sposobnost leta u korist KGB-a i SSSR-a, iako Martin nije svojom voljom letio na *Svjetskom atletskom kupu*. Taj sportski događaj Martinu je dao mogućnost leta kako bi pobjegao od predstavnika *Državnoga centra* i od okova režima, ali ga je istovremeno zarobio jer su svjetske obavještajne službe prikupile podatke o njegovu letu. Način na koji je Martin poletio nije isti kao let Petra Pana. Mašta i čisto dječje srce Panu su davali mogućnost leta i odlaska u Nigdjezemsku, a neizostavan element leta bio je vilinski prah (Justinić, 2019: 26). Suprotno tome, Martinov let bio je rezultat prisile i straha pa su navedena djela atmosferom potpuno drugačija. U prilog takvim zaključcima ide bajkovit opis lokacije Nigdjezemske koja se nalazi „druga desno i ravno do jutra, kraj zvijezda Mliječne staze“ (Justinić, 2019: 15), dok je radnja Bužimskijeve trilogije u potpunosti smještena na stvarnim lokacijama. Jelačić Bužimski u svojoj se trilogiji bavio ideološkim svjetskim problemima koje je predstavio uz pomoć Martina, a Barrie se bavio dječjim željama (Justinić, 2019: 11) te ih je prikazao uz pomoć Petra Pana. Time je *Petar Pan* primjereniji za niže razrede osnovne škole što odgovara popisu lektira za osnovne škole prema kojem *Petra Pana*

čitaju djeca već od trećeg razreda osnovne škole (Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik, 2018: 205). *Sportski život letećeg Martina* i *Balkanska mafija*, prema popisu lektira, namijenjeni su djeci od šestoga razreda osnovne škole, a posljednji dio trilogije više se ne nalazi na popisu književnih tekstova za čitanje. Čak je i Martin poželio da bude poput Petra Pana kao što su to od njega tražili agenti sovjetske obavještajne službe: „Oh, kad bi bar bio ono za što ga drže, pa da se za dva dana, kad otvore ova vrata, poput Petra Pana vine u visinu izvan njihova domašaja“ (Jelačić Bužimski, 2010: 51). Da je Martin mogao kontrolirati tajanstvenu energiju koja mu je podarila mogućnost leta u *Sportskom životu letećeg Martina* te mu spasila život u *Balkanskoj mafiji*, logično je da mu agenti obavještajnih službi ne bi mogli prići. Jednostavno bi se vinuo u zrak poput Petra Pana i pobjegao, ali onda bi ovo djelo žanrovski gledano bilo potpuno drugačije.

Od ostalih *interliterarnih* citata u posljednjem dijelu trilogije, potrebno je istaknuti djelo ruskog autora Mikhaila Bulgakova: „Ostatak večeri proveo je nad knjigom Bulgakova *Majstor i Margarita*, ali tek nakon sat vremena ustanovi da je na istoj strani“ (Jelačić Bužimski, 2010: 187). Iako sadržaj Bulgakova djela nije posebno iskorišten u *Martinu protiv CIA-e i KGB-a*, moguće je povući tematske paralele sa spomenutim djelom. *Majstor i Margarita* nastaje u razdoblju od 1928. do 1940. u vrijeme vladavine komunističkoga diktatora Josifa Visarionoviča Staljina (Valput, 2017: 28). Staljinovo viđenje književnosti u svome je središtu imalo stvaranje slike o sovjetskom čovjeku pri čemu je književnost trebala služiti režimu. U skladu s time, Staljin je „ovladao književnim životom u zemlji“ (Valput, 2017: 27) te je provodio književne čistke. Zanimljivo je da je nakon Staljinove smrti CIA ulagala financijska sredstva za oslabljivanje komunističke propagande, a posebno se financiralo objavljivanje književnih djela (Valput, 2017: 30). Iako je djelo *Majstor i Margarita* kompliciranije od Bužimskijeve trilogije, a samim time i namijenjeno odrasloj publici, Bulgakova i Jelačića Bužimskog povezuje pokušaj kritiziranja komunističkoga režima i života pojedinca koji takav režim konstruira. Osim toga, *Majstor i Margarita* djelo je ispunjeno fantastičnim i mističnim motivima uz koje se pojavljuju razni biblijski i realistični elementi pa je zbog toga teško odrediti žanrovsku pripadnost djela. Mora se spomenuti da autor u *Martinu protiv CIA-e i KGB-a* nije kritizirao samo vladavinu komunističkoga režima, nego i suprotstavljenu zapadnu liberalnu stranu. Zanimljivo je da je Bulgakov bio jedan od uzora hrvatskim fantastičarima kojima pripada Jelačić Bužimski (Prebeg prema Pavičić, 2000: 27).

Na samome početku trećega dijela Bužimskijeve trilogije pojavljuje se lik imenom Stjepan Goranovič Tribusonov koji je radio u konzulatu. Imenovanje tog lika može se protumačiti u kontekstu *neizravne* ili *implicitne intertekstualnosti* kojom se aludira na jednoga od predstavnika hrvatskih fantastičara, Gorana Tribusona. Tribuson je svoje književno stvaralaštvo započeo sedamdesetih godina objavljivanjem fantastične proze u splitskom časopisu *Vidik* (Prebeg, 2020: 10). Njegova djela *Rani dani* (1997.), *Ne dao Bog većeg zla* (2002.) i *Mrtva priroda* (2003.) nalaze se na popisu proširenih književnih tekstova koje čitaju učenici od šestoga razreda osnovne škole, isto kao prva dva dijela Bužimskijeve trilogije. Tribuson je napisao zbirku kratkih priča pod nazivom *Zvijezda kabarea* (1998.)³⁹ koja nosi određene elemente Bulgakovljeva stvaralaštva (Prebeg, 2020: 23). Uz to, Tribusonova zbirka, kao i trilogija D. J. Bužimskoga i Bulgakovljevo djelo, prikazuje usko povezani književni svijet i politiku, a zbirci je dodan i fantastični element (Prebeg, 2020: 23). Tribuson je za hrvatsku književnost važan i zbog svojih kriminalističkih romana⁴⁰ u kojima prikazuje socijalnu i političku svakodnevicu Hrvatske, a osim toga poseže i za glazbenim elementima (Teklić, 2011: 15). Zbog toga se Tribusonovi romani mogu protumačiti kao zrcala stvarnosti (Teklić, 2011: 15). Poveznica prvih dvaju dijelova Bužimskijeve trilogije i Tribusonovih kriminalističkih romana kritiziranje je aktualne društvene i političke situacije unutar njihova nacionalnoga okvira. Pritom treba naglasiti kako je Tribuson svoje kriminalističke romane pisao za odrasle, dok je trilogija D. J. Bužimskoga napisana unutar dječje i adolescentske književnosti. Osim toga, *Sportski život letećeg Martina* bavi se istim problemima društvene i političke svakodnevice, iako se ne radi o kriminalističkome romanu, a *Martin protiv CIA-e i KGB-a* odlazi van svoga nacionalnoga okvira. U kontekstu *neizravne intertekstualnosti* još se može spomenuti Martinov zadatak u Njemačkoj prema kojem je trebao bombardirati *Radio Slobodu*. Moglo bi se reći da je autor aludirao na događaje iz 1981. kada je radio sjedište zaista bombardirano, a smatra se da je *KGB* planirao bombardiranje sjedišta tijekom sedamdesetih godina.⁴¹

Jedna od konkretnih vremenskih odrednica u romanu razgovor je Martina i Sovjeta prije njihova polaska u Afganistan. Razgovarali su o nesretnome događaju u afganistanskome tunelu

³⁹ enciklopedija.hr (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62245>, 24. travnja 2022.)

⁴⁰ Tribusonovi kriminalistički romani su: *Zavirivanje* (1985.), *Made in U.S.A.* (1986.), *Uzvratni susret* (1986.), *Siva zona* (1989.), *Dublja strana zaljeva* (1991.), *Noćna smjena* (1996.), *Bijesne lisice* (2001.), *Gorka čokolada* (2004.), *Kuća u kojoj stanuje vrug* (2006.) i *Divlja plaža* (2008.).

⁴¹ RadioFreeEurope.com (<https://pressroom.rferl.org/a/carlos-the-jackal-and-the-bombing-of-rfe-rl-munich-1981/30554421.html>, preuzeto 25. travnja 2022.)

Salong, „nedavno su dočekali cijeli konvoj vaših vozila u tunelu i zapalili ih. Bilo je mnogo žrtava“ (Jelačić Bužimski, 2010: 45). Tunel Salong javnosti je poznat po tragičnoj eksploziji kamiona 1982. Smatra se da je u tunelu poginulo tri tisuće ljudi, a većina su bili sovjetski vojnici.⁴² S obzirom na to da se stvarnost isprepliće s književnim svijetom i radnjom romana, navedeni razgovor može se shvatiti kao *citata života* unutar *izvanestetskih citata*. Prema riječima Sovjeta, afganistanske pobunjeničke grupe bile su odgovorne za sovjetske žrtve u eksploziji kamiona u tunelu Salong. Pobunjeničkih grupa bilo je mnogo, a za period Sovjetsko-afganistanskoga rata važna je grupa pod nazivom *mudžahedini*. Borili su se protiv komunističkoga režima vladajuće stranke, a samim time i protiv sovjetskih snaga. Afganistansko društvo u temelju svojih vrijednosti nosi svoju religiju, a prema Špoljar (2019: 28) naziv *mudžahedini* označava *Božje ratnike*. Prema tome, *mudžahedini* su se borili protiv tuđih vrijednosti, a *CIA* im je pomagala kako bi oslabili SSSR. *KGB* je Martinu dao opasan zadatak, a to je ubiti generala Ahmad-šah Masuda. Masud je bio „najslavniji borac protiv sovjetske okupacije Afganistana“ (Špoljar, 2019: 31) zbog čega je *KGB* morao pronaći pojedinca s fantastičnim sposobnostima kako bi uklonili prijetnju svojim ciljevima. Silnikov je Martinu spomenuo dolinu Panšir kao mjesto s kojega je djelovao general Masud, a u stvarnosti je Masud Sovjetima zadavao katastrofalne gubitke od 1980. do 1985. upravo u dolini Panšir (Kapular, 2018: 8). Razgovor Martina i Sovjeta briše granicu stvarnosti i književnoga svijeta te realistično opisuje ratna događanja u Afganistanu. Spomen *mudžahedina* i Masuda u Afganistanu, a kasnije *contrasa* i *sandinista* u Nikaragvi, može se protumačiti kao *citata života*. Što se tiče *interverbalnih citata*, treći dio Bužimskijeve trilogije prožet je razgovorima na engleskome jeziku zbog pojavljivanja likova koji ne pripadaju nacionalnome okviru glavnoga lika. Može se istaknuti riječ *pattu* koja označava tradicionalni afganistanski šal: „Sjede za slobodni tronožac i prebaci *pattu* preko ramena“ (Jelačić Bužimski, 2010: 67). Zanimljiv je i Conollyjev opis *KGB*-ovih agenata koji su zarobili Martina: „To što o tipovima iz odjela *mokrie della* mi mislimo, ne da se izreći. (...) Da, „mokra posla“, tako se zove taj najmračniji odsjek *KGB*-a“ (Jelačić Bužimski, 2010: 94). Termin *mokrie della* koristili su agenti *KGB*-a kao metaforu za atentat.⁴³

⁴² History.com (<https://www.history.com/this-day-in-history/truck-explosion-kills-3000-in-afghanistan>, 20. veljače 2022.)

⁴³ Intelligence Resource Program (<https://irp.fas.org/eprint/ci-glossary.pdf>, 25. travnja 2022.)

Na samome kraju radnje, kada su dvojica agenata obavještajnih službi pala mrtva i zagrlila kip Antuna Gustava Matoša, pojavljuje se još jedan *interliterarni* citat. Martin je u mislima izrecitirao Matošev sonet *Gnijezdo bez sokola* (1911.). Matoš je u sonetu izrazio svoju ljubav prema Zagrebu i hrvatskim velikanima. Važno je spomenuti da je pjesnik bio ogorčen na društvenu i političku situaciju u vrijeme nastanka pjesme (Srblić, 2013: 12-13). Motivi magle, gora, zvijezda, zvona i zora pojavljuju se u Matoševu sonetu kako bi pojačali osjećaj pjesnikove boli i ogorčenosti, a ti se motivi pojavljuju u završecima romana Bužimskijeve trilogije. Zapravo je ljubav Jelačića Bužimskog prema Zagrebu vidljiva u svakom završetku romana njegove trilogije. Moglo bi se reći da se svaki rasplet događaja temeljio na povratku voljenome Zagrebu kojega kvari zločin. Nakon što se u *Sportskom životu letećeg Martina* glavni lik vinuo u zrak, ugledao je svoj rodni grad: „Kao da je izronio iz guste magle i zaborava (...) širok, i ružan, i lijep, i nov, i star, ponegdje trošan, ali njegov. Kad bi mogao, obuhvatio bi ga rukama i dugo grlio“ (Jelačić Bužimski, 2014: 195). Na kraju *Balkanske mafije* glavni se lik uspeo na vrh Pantovčaka: „Zagreb je utonuo u maglu. Gusta i neprozirna prekrivala je svjetla i zvukove. (...) samo su zvijezde (...) svijetlile kao jake baterije u daljini“ (Jelačić Bužimski, 2010: 169). Autor je tada kroz misli glavnoga lika iskazao ogorčenost zločinom koji se „zavukao u sve pore njegova lijepog i starog grada“ (Jelačić Bužimski, 2010: 169). Na kraju *Martinu protiv CIA-e i KGB-a* smrt agenata obavještajnih službi za Martina je značilo slobodu i povratak životu u Zagrebu:

„Naslonio se na zid i zagledao u Zagreb. Bio je lijep, kao i uvijek, u svojim noćnim titrajima i zvucima što su pristizali iz donjih ulica. Svrne pogled na klupu. Matoševa se glava uzdizala iz njihovih zagrljaja. Najednom mu padoše na um stihovi tog nesretnog pisca (...) Tog trenutka, u Martinovo je srce opet ušla radost“ (Jelačić Bužimski, 2010: 201).

6. ZAKLJUČAK

Bužimskijevu trilogiju o letećem Martinu obilježava ideja o represiji nad pojedincem. U svakome dijelu trilogije pokretač radnje nepravdna je sudbina pojedinca koji je suprotstavljen nadmoćnijem protivniku. Autor je glavnome liku trilogije u prvome dijelu dao fantastičnu sposobnost, ali djelovala je samo u posebnim uvjetima. Fantastična sposobnost glavnoga je lika uvukla u brojne probleme u *Sportskom životu letećeg Martina* i u *Martinu protiv CIA-e i KGB-a*, a u *Balkanskoj mafiji* ga je spasila od sigurne smrti. Također, osobine glavnoga lika poput hrabrosti i pravednosti ključni su elementi za razvoj radnje. Moglo bi se reći da je fantastična sposobnost služila kao pokušaj dočaravanja nemogućih prohtjeva režima od pojedinaca, a opisane osobine glavnoga lika uvedene su da bi se dočarali nepravdnost i nemoral režima i njegovih predstavnika. *Sportski život letećeg Martina* radnjom, jezikom i strukturom romana primjereniji je dječjoj dobi, a moguće je i da je fantastična sposobnost upotrijebljena da bi se preslikale dječje želje o pustolovinama i letu. U *Balkanskoj mafiji* Martinova je sposobnost zaboravljena, a moglo bi se zaključiti da je taj dio trilogije namjerno napisan kao odmak od fantastičnoga kako bi se dalo vremena za Martinovo odrastanje. Usporedno s odrastanjem glavnoga lika, fantastična sposobnost nestaje pa se radnja osvrće na realnu nepravdu unutar nacionalnih okvira države o kojoj autor piše i na koju aludira. Odrastanjem junaka trilogije mijenjaju se književni postupci romana pa je atmosfera ozbiljnija i mračnija što navodi na zaključak da su *Balkanska mafija* i *Martin protiv CIA-e i KGB-a* namijenjeni adolescentskoj dobi. Nakon odmaka od fantastične sposobnosti čitatelj ne očekuje da će do idućeg sukoba dovesti zaboravljena fantastična sposobnost, a upravo je pretpostavka o Martinovu letu pokretač radnje u *Martinu protiv CIA-e i KGB-a*. Međutim, iako su namijenjeni publici različite dobi, *Sportski život letećeg Martina* i *Martin protiv CIA-e i KGB-a* djela su sa sličnim temama što je vidljivo i u naslovima poglavlja ovoga rada. Može se primijetiti da *Balkanska mafija* na neki način odskaače od trilogije jer nepravda nije namijenjena Martinu, a fantastična sposobnost nije važna za razvoj radnje. Zbog toga bi se moglo reći da je *Balkanska mafija* prijelazno razdoblje Martinova života, odnosno, razdoblje u kojem on prelazi iz dječje dobi u adolescentsku.

Može se primijetiti kako je odrastanjem glavnoga lika slabio djedov utjecaj na radnju. U prvome dijelu trilogije djed je bio Martinov oslonac te je štiti svoga unuka. Osim toga, u romanu se posebno ističe djedova čast i snaga. Već u drugome dijelu trilogije moguće je osjetiti promjenu, Martin više nije zamario djeda o Veronikinim problemima jer je znao da je zatvor

ostavio posljedice na mentalnome stanju njegova djeda. Martinovo odrastanje značilo je i odmak od njegove bespomoćnosti pa bi se moglo reći da je zato u drugome dijelu Martin aktivno ispravljao nepravdu. Međutim, drugi dio trilogije prikazuje kako Martinova želja za ispravljanjem nepravde nije bila dovoljna. Zbog toga je djed i dalje imao aktivnu ulogu u pomaganju Martinu te ga je izbavljao iz problema. S obzirom na to da je realistično prikazano odrastanje Martina i Veronike, u trećemu dijelu dolazi do najveće razlike kada je riječ o djedovoj ulozi. Kao što je *Balkanska mafija* razdoblje u kojem glavni lik prelazi iz dječje dobi u adolescentsku, tako je *Martin protiv CIA-e i KGB-a* razdoblje u kojem glavni lik odrasta. Usporedno s njegovim odrastanjem nestaje djedova pomoć, iako ne voljno. Martin je bio odvojen od svoga djeda te se sam borio za vlastiti život pa mu je djed pomagao samo pri kraju radnje, ali prema njegovim uputama.

Moglo bi se reći da trilogija D. J. Bužimskoga opisuje kontekst kojemu i sama pripada. S jedne strane, opisuje realnu stranu korumpiranih jugoslavenskih institucija te njenih službenika, a s druge strane opisuje surovu, ali ništa manje realnu sliku ideoloških sukoba velikih geopolitičkih igrača. Autorova igra s imenima likova te uporaba stranih riječi aludira na događanja u realnom svijetu. Posebno se u trećem dijelu trilogije ističe uporaba realnih događaja poput situacije u Afganistanu. *Citati života* neizostavan su element trilogije o letećem Martinu pomoću kojih autor dočarava razdoblje na koje aludira. Osim toga, valja spomenuti autorovu promišljenu uporabu *interliterarnih* citata, poput Bulgakovljeva djela *Majstor i Margarita*, za dodatno opisivanje problematike nepravde komunističkih režima. U tom smislu valja spomenuti i Greeneov *Ljudski faktor* kojega je Jelačić Bužimski iskoristio u *Balkanskoj mafiji* kako bi nagovijestio problematiku trećeg dijela trilogije. Također, ponudio je citate iz široke lepeze djela kada je u pitanju dob čitateljske publike. Upravo je namijenjenost različitim čitateljskim dobima jedno od važnih obilježja njegove trilogije o letećem Martinu. Prema tome, uporaba *Knjige o džungli* u prvome dijelu, *Sherlocka Holmesa* u drugome dijelu i *Majstora i Margarite* u trećemu dijelu nije slučajna. Trilogija D. J. Bužimskoga prikazuje komunistički režim kao sustav u kojemu je pojedinac žrtva, ako tako režim odluči. Činjenica da pojedinac i sam pripada tom sustavu dodatno pojačava nemogućnost pojedinca da se bori protiv sustava. Ideološki sukob Istoka i Zapada prikazan je kao borba moći i sredstava, a žrtva je ponovno pojedinac. Autor je završio surovu igru moći na jednako surov način – dvostrukom zagrebačkom smrću. Zbog toga nije pogrešno kazati da trilogija upućuje izravnu kritiku povijesnim događajima u čijim je vremenima nastala, a

autorovi književni postupci imitiraju nerealne zahtjeve režima od svojih predstavnika i od pojedinca.

7. SAŽETAK

Trilogija o letećem Martinu Dubravka Jelačića Bužimskog sastoji se od romana: *Sportski život letećeg Martina* (1984.), *Balkanska mafija* (1986.) i *Martin protiv CIA-e i KGB-a* (1988.). Radnja trilogije započinje naizgled uobičajenim životom četrnaestogodišnjeg Martina koji je živio sa svojim djedom. Opisana je Martinova školska svakodnevnica kako bi se lik približio stvarnome liku djeteta. Zbog toga je *Sportski život letećeg Martina* primjereniji dječjoj dobi što potvrđuje Martinova dječja iskrenost i upotrebljavanje elemenata humora. Međutim, Martin je bio poseban lik, a čitatelj to saznaje na samome početku *Sportskog života letećeg Martina* kada je opisana njegova fantastična sposobnost skakanja u vis i u dalj više i dalje od svjetskih rekordera. U *Balkanskoj mafiji* Martin je bio prikazan kao detektiv, a roman je napisan s odmakom od fantastične sposobnosti. U *Martinu protiv CIA-e i KGB-a* pretpostavka o postojanju fantastične sposobnosti pokreće radnju, ali samo kako bi se prikazao rad obavještajnih službi i prisiljavanje Martina na razne zadatke.

Martinova fantastična sposobnost pokrenula je radnje prvoga i trećega dijela trilogije, a drugi dio trilogije pokrenula je nepravedna sudbina pojedinca. U prvome dijelu trilogije Martin je bio u sukobu s predstavnicima komunističkoga režima Jugoslavije koji su ga pokušavali iskoristiti za ispunjavanje interesa u skladu s komunističkom propagandom zajedništva. U trećemu dijelu Martin je bio u sukobu s predstavnicima svjetskih velesila pa je preko njegovih leđa prikazan svjetski sukob Istoka i Zapada, odnosno, sukob komunističke ideologije SSSR-a i liberalne ideologije SAD-a. U središtu problematike koju trilogija prikazuje nalazi se sposobnost i volja državnih režima da preko svojih institucija i predstavnika iskoriste pojedinca za svoje interese. Predstavnici režima služe se svim sredstvima kako bi ispunili svoje ciljeve, a pojedinac, kao *kafkijanska* žrtva, upada u stanje bespomoćnosti i potpuno je nadvladan. Zbog toga se trilogija D. J. Bužimskoga o letećem Martinu može shvatiti kao kritika ideologijama kojima se vode vladajuće sile, a posebno je naglašena bespomoćnost pojedinca u sukobu s takvim neprijateljima.

Ključne riječi: *trilogija za djecu i mlade, trilogijska kritika, režim i ideologija, prisila pojedinca*

8. ABSTRACT

The trilogy about the flying Martin by Dubravko Jelačić Bužimski consists of the novels: *The Sports Life of the Flying Martin* (1984), *The Balkan Mafia* (1986) and *Martin against the CIA and the KGB* (1988). The plot of the trilogy begins with the seemingly ordinary life of fourteen-year-old Martin who lived with his grandfather. Martin's school everyday life is described in order to bring the character closer to the real character of the child. Therefore, the *Sports Life of Flying Martin* is more appropriate for children's age, which is confirmed by Martin's children's sincerity and use of elements of humor. However, Martin was a special character, and the reader learns this at the very beginning of *the Sports Life of the Flying Martin* when he describes his fantastic ability to jump high and far more and farther than world record holders. In the *Balkan Mafia*, Martin was portrayed as a detective, and the novel was written with a departure from fantastic ability. In *Martin against the CIA and the KGB*, the presumption of the existence of a fantastic ability triggers action, but only to show the work of the intelligence services and to force Martin on various missions.

Martin's fantastic ability set in motion the actions of the first and third parts of the trilogy, and the second part of the trilogy was set in motion by the unjust fate of the individual. In the first part of the trilogy, Martin was in conflict with representatives of the communist regime of Yugoslavia who were trying to use him to fulfill interests in accordance with the communist propaganda of unity. In the third part, Martin was in conflict with the representatives of the world superpowers, so the world conflict between the East and the West was shown over his back, that is, the conflict between the communist ideology of the USSR and the liberal ideology of the USA. At the heart of the issues presented in the trilogy is the ability and will of state regimes to use the individual for their interests through their institutions and representatives. Representatives of the regime use all means to fulfill their goals, and the individual, as a *Kafkaesque* victim, falls into a state of helplessness and is completely overcome. Therefore, Bužimski's trilogy about the flying Martin can be understood as a critique of the ideologies that guide the ruling forces, and the helplessness of the individual in the conflict with such enemies is especially emphasized.

Keywords: *trilogy for children and youth, trilogy critique, regime and ideology, coercion of the individual*

9. LITERATURA

Badžim, J. (2013). Obavještajne i represivne službe u suprotstavljanju kriminalitetu koji predstavlja prijetnju nacionalnoj sigurnosti. U *National Security and the Future*. (str. 23-53). Preuzeto 20. veljače 2022. s <https://hrcak.srce.hr/125623>

Bakota, L. (2016). *Sociolingvistički pogled na jezik čitanaka u 80-im godinama 20. stoljeća*. (Rad u časopisu). Preuzeto 25. ožujka 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:141:800324>

Beneš, S. (2017). *Hrvatski kriminalistički roman*. (Diplomski rad). Preuzeto 7. travnja 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:507598>

Crnković, M. (1990). *Dječja književnost: priručnik za studente i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.

Hameršak, M., Zima, D. (2015). Adolescentska književnost. U *Uvod u dječju književnost*. (str. 339-377). Zagreb: Leykam international d.o.o.

Hanas, H. (2014). *W. Shakespeare kao literarni predložak u tri Verdijeve opere: Macbeth, Otello i Falstaff – glazbeno oblikovanje s akcentom na odstupanjima zbog potreba operne umjetnosti*. (Diplomski rad). Preuzeto 25. ožujka 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:116:687089>

Hranjec, S. (1998). Akcijski dječji roman. U *Hrvatski dječji roman*. (str. 174-178). Zagreb: Znanje.

Hranjec, S. (2006). Suvremeno tematsko i stilsko bogatstvo. U *Pregled hrvatske dječje književnosti* (str. 231-232). Zagreb: Školska knjiga.

Hranjec, S. (2009). O ponekim temama dječje književnosti. U *Ogledi o dječjoj književnosti* (str. 9-179). Zagreb: Alfa.

Justinić, M. (2019). *Petar Pan kao lik vječnog djeteta*. (Diplomski rad). Preuzeto 24. travnja 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:567404>

Jelačić Bužimski, D. (1986). *Balkanska Mafija*. Zagreb: Znanje.

Jelačić Bužimski, D. (1995). *Sportski život letećeg Martina*. Zagreb: Targa.

Jelačić Bužimski, D. (2010). *Martin protiv CIA-e i KGB-a*. Zagreb: Alfa.

Jelačić Bužimski, D. (2014). *Sportski život letećeg Martina*. Zagreb: Mozaik knjiga.

- Kapular, M. (2018). *Sovjetsko-afganistanski rat u hladnoratovskom kontekstu*. (Završni rad). Preuzeto 22. veljače 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:118768>
- Knežević, A. (2021). *Doping i Olimpijske igre – doping skandal ruskih sportaša*. (Završni rad). Preuzeto 25. ožujka 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:265:719771>
- Meštrović, M. (2014). *Intertekstualno čitanje Shakespearove Oluje*. (Završni rad). Preuzeto 22. ožujka 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:298977>
- Milanija, C. (1996). *Hrvatski roman 1945.-1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*. Zagreb: Biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Mikulić, L. (2019). *Usporedba Sherlocka Holmesa i Kneginje iz Petrinjske ulice*. (Završni rad). Preuzeto 22. ožujka 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:997144>
- Milolaža, N. (2019). *Suvremeni dječji krimić*. (Diplomski rad). Preuzeto 19. rujna 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:241738>
- Mrakužić, Z. (2010). *Književnost eskapizma. Studije o žanrovskoj književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Nemec, K. (2000). Dubravko Jelačić Bužimski. U *Leksikon hrvatskih pisaca* (str. 306-307). Zagreb: Školska knjiga.
- Oraić Tolić, D. (1990). *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Pavičić, J. (2000). *Hrvatski fantastičari – Jedna književna generacija*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Pavličić, P. (2008). *Sve što znam o krimiću*. Zagreb: Ex libris.
- Peleš, G. (1999). *Tumačenje romana*. Zagreb: Artresor.
- Pejičić, M. (2018). *Tipovi i učinci citatnosti u romanu Balade o Josipu Milorada Stojevića*. (Diplomski rad). Preuzeto 25. ožujka 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:084468>

- Prebeg, K. (2020). *Intertekstualna prožimanja „Majstora i margarite“ Mihaila Bulgakova i „Zvijezde kabarea“ Gorana Tribusona*. (Završni rad). Preuzeto 24. travnja 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:720988>
- Saluan, D. (2011). *Leksička analiza mitopoetskog imenovanja u Reviozoru N. V. Gogolja*. (Pregledni članak). Preuzeto 26. ožujka 2022. s <https://hrcak.srce.hr/file/121867>
- Solar, M. (1995). *Laka i teška književnost. Predavanja o postmodernizmu i trivijalnoj književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Solar, M. (1997). *Suvremena svjetska književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Solar, M. (2007). *Književni leksikon. Pisci. Djela. Pojmovi*. Zagreb: Matica hrvatska
- Srbljinović, D. (2013): *Lingvostilistika pjesništva Antuna Gustava Matoša*. (Diplomski rad). Preuzeto 25. travnja 2022. s <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/4112/1/srbljinovic.pdf>
- Špoljar, I. (2019). *Sovjetsko-afganistanski rat 1979.-1989*. (Diplomski rad). Preuzeto 19. veljače 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:248904>
- Teklić, I. (2011). *Model kriminalističkog romana Gorana Tribusona*. (Diplomski rad). Preuzeto 25. travnja 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:573229>
- Tolić, L. (2015). *Hrvatski fantastičari*. (Završni rad). Preuzeto 8. svibnja 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:093029>
- Valput, M. (2017). *Knjige koje sustavi nisu voljeli*. (Diplomski rad). Preuzeto 24. travnja 2022. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:107661>
- Vincetić, M. (2015). *Totalitarne političke ideologije 20. Stoljeća i sport: nogomet – igra diktatora*. (Diplomski rad). Preuzeto 8. svibnja 2019. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:179848>
- Visković V. (2009-2012). Dubravko Jelačić Bužimski. U *Hrvatska književna enciklopedija* (str. 208-209). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Zalar, D. (2014). *Potjehovi hologrami: studije, eseji i kritike iz književnosti za djecu i mladež*. Zagreb: Alfa.

Zima, D. (2001). Moderna bajka u hrvatskoj dječjoj književnosti. U *Bajke od davnina pa do naših dana: zbornik radova Znanstvenog skupa Zlatni danci 3* (str. 165-176). Osijek: Pedagoški fakultet.

Zima, D. (2011). *Kraći ljudi: povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu* (str. 239, 249-251). Zagreb: Školska knjiga.

Žeko, K. (2008). *Pustolovni dječji roman*. (Stručni rad). Preuzeto 25. svibnja 2019. s https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=37914

INTERNETSKI IZVORI

Beckett, S. L. (2017). *Crossover Literature*. Preuzeto 22. svibnja 2022. s <https://oxfordre.com/literature/view/10.1093/acrefore/9780190201098.001.0001/acrefore-9780190201098-e-176>

Bob Beamon. (n.d.) U *Encyclopedia Britannica*. Preuzeto 5. ožujka 2022. s <https://www.britannica.com/sports/long-jump>

Carl Lewis (n.d.). U *Encyclopedia Britannica*. Preuzeto 5. ožujka 2022. s <https://www.britannica.com/biography/Carl-Lewis>

Cummings, R. (2020). „*RFE/RL Will Continue To Be Heard*“: *Carlos the Jackal and The Bombing of Radio Free Europe/Radio Liberty, February 21, 1981*. Preuzeto 25. travnja 2022. s <https://pressroom.rferl.org/a/carlos-the-jackal-and-the-bombing-of-rfe-rl-munich-1981/30554421.html>

Eregov, B. (2020). *Opasna djeca KGB-a: Tri moćne tajne službe rođene u doba Hladnog rata*. Preuzeto 18. veljače 2022. s <https://hr.rbth.com/povijest/84531-opasna-djeca-kgb-a-tri-tajne-sluzbe>

Fantastička književnost. (n.d.) U *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Preuzeto 4. ožujka 2022. s <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18967>

HINA. (2015). *Predstavljena knjiga Dubravka Jelačića Bužimskog „Gospodar sjena“*. Preuzeto 9. travnja 2019. s <https://www.nacional.hr/drama-predstavljena-knjiga-dubravka-jelacica-buzimskog-gospodar-sjena/>

Hranjec, S. (2008). *Suvremeni hod dječje hrvatske književnosti*. U Matica hrvatska. Preuzeto 5. ožujka 2022. s <https://www.matica.hr/kolo/309/suvremeni-hod-djecje-hrvatske-knjizevnosti-20531/>

Ideologija. (n.d.). U Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Preuzeto 28. svibnja 2022. s <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>

Ivanjek, Ž. (2015). *DUBRAVKO JELAČIĆ BUŽIMSKI: U svojim pričama evociram slavni Vladekov stol iz kavane Corso. Mislio je da sam – anarhist*. Preuzeto 8. svibnja 2019. s: <https://www.jutarnji.hr/globus/dubravko-jelacic-buzimskiu-svojim-pricama-evociram-slavni-vladekov-stol-iz-kavane-corso.-mislio-je-da-sam-%E2%80%93-anarhist-175855>

Jakšić, B. (2015). *Priče koje odražavaju vrijeme, društvene događaje i ljudske sudbine*. Preuzeto 4. ožujka 2022. s <https://web.archive.org/web/20161013153104>

Jelačić Bužimski, Dubravko. (2015). U Proleksis Enciklopedija. Preuzeto 4. ožujka 2022. s <https://proleksis.lzmk.hr/28966/>

Johnson, I. (2010). *A mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Botherhood in the West*. Preuzeto 20. veljače 2022. s <https://archive.org/details/mosqueinmunichna0000john>

Journal of Business Case Studies. (2009). *Brands as Ideological Symbols: the Cola Wars*. Preuzeto 10. travnja 2022. s <https://clutejournals.com/index.php/JBCS/article/4698/4787/18804>

Kafkijanski. (n.d.) U Hrvatski jezični portal. Preuzeto 4. travnja 2019. s https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e19hWRE%253D&keyword=kafkijanski

Kelly, N. (2021). *This Day in History: Zhu Jianhua Sets High Jump Record*. U That's. Preuzeto 5. ožujka 2022. s <https://www.thatsmags.com/beijing/post/14050/this-day-in-history-zhu-jianhua-sets-high-jump-record>

Magični realizam. (n.d.) U Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Preuzeto 4. ožujka 2022. s <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38004>

Majhut, B. (2008). *Periodizacija hrvatske dječje književnosti i književnosti za mladež od 1919*. U Matica hrvatska. Preuzeto 6. ožujka 2022. s <https://www.matica.hr/kolo/309/periodizacija-hrvatske-djecje-knjizevnosti-i-knjizevnosti-za-mladez-od-1919-20527/>

Martin, E. (n.d.). *Novel Investigations: A Brief History of Spy Fiction*. Preuzeto 7. travnja 2022. s <https://www.novelsuspects.com/articles/spy-fiction/>

Marxist Studies Of Ideology. (2018.) U UKEssays. Preuzeto 21. svibnja 2022. s <https://www.ukessays.com/essays/english-literature/marxist-studies-of-ideology-english-literature-essay.php#citethis>

Matković, H. (1998). *Povijest Jugoslavije: Hrvatski pogled*. Zagreb: Pavičić. Preuzeto 5. ožujka 2022. s https://www.hrstud.unizg.hr/_download/repository/Matkovic_-_Povijest_Jugoslavije.pdf

McDougall, W. A. (n.d.). *20th-century international relations*. U Encyclopedia Britannica. Preuzeto 24. veljače 2022. s <https://www.britannica.com/topic/20th-century-international-relations-2085155>

Mikac, R. (n.d.). *Analiza Afganistan: Nikad zaustavljen sukob*. U Institut za sigurnosne politike. Preuzeto 20. veljače 2022. s <https://insigpol.hr/analiza-afganistan-1-2-i-3-dio-nikad-zaustavljen-sukob/>

Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH. (2018). *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik*. Preuzeto 24. travnja 2022. s <https://mzo.gov.hr>

Savičević Ivančević, O. (2011). *Književni koktel*. Preuzeto 17. rujna 2021. s <https://www.books.hr/vijesti/sve/knjizevni-koktel-2384>

Seisser, C. (n.d.). *Genre Guide: Spy Fiction*. U theHub. Preuzeto 7. travnja 2022. s <https://www.yalsa.ala.org/thehub/2014/12/18/genre-guide-spy-fiction/>

Ševčenko, N. (2021). *Kako je funkcionirao KGB?* U Russia Beyond. Preuzeto 18. veljače 2022. s <https://hr.rbth.com/povijest/90407-kako-je-funkcionirao-kgb>

Šuga, M. (n.d.). „*Cyrano de Bergerac*.“ *Herojska drama Edmonda Rostanda*. Preuzeto 25. ožujka 2022. s <https://www.actualidadliteratura.com/hr/cyrano-de-bergerac-drama-heroico-edmond-rostand/>

Terms & Definitions of Interest for Counterintelligence Professionals. (2014). U Intelligence Resource Program. Preuzeto 25. travnja 2022. s <https://irp.fas.org/eprint/ci-glossary.pdf>

The Human Factor. (n.d.). U wikipedia. Preuzeto 22. ožujka 2022. s [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Human_Factor_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Human_Factor_(novel))

Tribuson, Goran. (n.d.). U Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Preuzeto 24. travnja 2022. s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62245>

Truck explosion kills 3,000 in Afghanistan. (2009). U History. Preuzeto 20. veljače 2022. s <https://www.history.com/this-day-in-history/truck-explosion-kills-3000-in-afghanistan>

Smythe, S. (2017). *IAAF World Championships history: Helsinki 1983*. U AthleticsWeekly. Preuzeto 5. ožujka 2022. s <https://athleticsweekly.com/london-2017/iaaf-world-championships-history-helsinki-1983-62007/>

Visinko, K. (2008). *O hrvatskoj književnosti za mladež*. U Matica hrvatska. Preuzeto 26. travnja 2022. s <https://www.matica.hr/kolo/309/o-hrvatskoj-knjizevnosti-za-mladez-20532/>

Zajček, G. (2014). *Moderne bajke*. Preuzeto 8. svibnja 2019. s <http://metro-portal.hr/moderne-bajke/88426>

Zima, D. (2008). *Adolescentski orman u hrvatskoj književnosti do početka 2000. godine*. U Matica hrvatska. Preuzeto 26. travnja 2022. s <https://www.matica.hr/kolo/309/o-hrvatskoj-knjizevnosti-za-mladez-20532/>

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja DORA MILOŠEVIĆ, kao pristupnica za stjecanje zvanja magistricice primarnoga obrazovanja s pojačanim modulom stranoga jezika, izjavljujem da je ovaj završni/diplomski rad rezultat isključivo mogega rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i literatura. Izjavljujem da ni jedan dio završnoga/diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, stoga ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnoga/diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 1. 7. 2022.

Potpis

**IZJAVA O POHRANI DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU**

STUDENTICA	Dora Milošević
NASLOV RADA	Književna analiza romana o letećem Martinu Dubravka Jelačića Bužimskog
VRSTA RADA	Diplomski rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	Humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	Dječja književnost
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov 2. doc. dr. sc. Anđela Milinović Hrga 3. doc. dr. sc. Ivana Odža

Ovom izjavom potvrđujem da sam autorica predanog diplomskog rada i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uredenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/16, 131/17) bude:

- a.) u otvorenom pristupu
- b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
- c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 1.7.2022.

mjesto, datum

potpis studenta/ice